

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**ENERJİ SEKTÖRÜNÜN AZERBAYCAN EKONOMİSİ VE TÜRKİYE
İLİŞKİLERİNDEKİ YERİ (1991-2018)**

Yüksek Lisans Tezi

NURADDİN SALIMOV

İstanbul, 2020

T. C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**ENERJİ SEKTÖRÜNÜN AZERBAYCAN EKONOMİSİ VE TÜRKİYE
İLİŞKİLERİNDEKİ YERİ (1991-2018)**

Yüksek Lisans Tezi

NURADDIN SALIMOV

Danışman: DR. FAHRİ SOLAK

İstanbul, 2020

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TARİHİ Bilim Dalı TEZLİ YÜKSEK LİSANS
öğrencisi NURADDİN SALIMOV'nın ENERJİ SEKTÖRÜNÜN AZERBAYCAN
EKONOMİSİ VE TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDEKİ YERİ (1991-2018) adlı tez çalışması,
Enstitümüz Yönetim Kurulunun 5.03.2020 tarih ve 2020-8/20 sayılı kararıyla oluşturulan jüri
tarafından oy birliği / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 16.05.2020

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

1.	Tez Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi FAHRİ SOLAK	
2.	Jüri Üyesi	Prof. Dr. MURAT ÇOKGEZEN	
3.	Jüri Üyesi	Dr. Öğr. Üyesi ŞEFİK MEMİŞ	

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı : Nuraddin SALİMOV

Anabilim Dalı : İktisat

Programı : İktisat Tarihi

Tez Danışmanı : Dr. Öğr. Üyesi Fahri SOLAK

Tez Türü ve Tarihi : Yüksek Lisans - MART 2020

Anahtar Kelimeler : Azerbaycan Cumhuriyeti, Enerji sektörü, Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, “Yüzyıl Sözleşmesi”

ÖZET

ENERJİ SEKTÖRÜNÜN AZERBAYCAN EKONOMİSİ VE TÜRKİYE İLİŞKİLERİNDEKİ YERİ (1991-2018)

SSCB'nin çöküşünden sonra, 1991 yılında bağımsızlık kazanan Azerbaycan`da uluslararası bir ekonomik ve politik istikrar faktörünün oluşumu ile birlikte, günümüze kadar serbest piyasa koşulları için ekonomik liberal bakış açısıyla bir ekonomik sistem kurulmaya başlandı. 1994 yılında “Yüzyıl Sözleşmesi”`nin imzalanması Azerbaycan ekonomisine, özellikle enerji sektörüne yapılan yabancı yatırımların sayısını artırdı. 2003'ten bu yana, diğer sektörlerde yerel ve yabancı yatırımları teşvik etmek için geliştirme programları başlatılmıştır. Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra siyasi, sosyal ve ekonomik büyüme, kalkınma ve bağımsızlık açısından olumlu adımlar attı. Azerbaycan'ın dış ekonomik ilişkiler oluşturmadaki potansiyel ortaklarından biri bu süreçte Türkiye olmuştur. Türkiye-Azerbaycan hem siyasi, hem ekonomik açıdan bir çok ortaklıklara imza atmışlardır. Özellikle enerji sektöründe yapılan sözleşmeler her iki devletin, özellikle genç bir devlet olan Azerbaycan`ın ekonomik kalkınmasında önemli bir yere sahiptir.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname: Nuraddin SALIMOV

Field : Economics

Program : Economic History

Supervisor : Dr. Fahri SOLAK

Degree Awarded and Date: Master - MARCH 2020

Keywords : Azerbaijan Republic, The Energy Sector, Turkey-Azerbaijan relations, “Century Contract”

ABSTRACT

The Place of Energy Sector in Azerbaijan Economy and Turkey Relations (1991-2018)

After the collapse of the USSR, the formation of an international economic and political stabilization factor in Azerbaijan, which gained independence in 1991, has begun to establish an economic system from an economic liberal point of view for free market conditions to the present day. The signing of the “Century Convention” in 1994 increased the number of foreign investments made in Azerbaijani economy, especially to the energy sector. Since 2003, development programs have been initiated to encourage local and foreign investments in other sectors. After Azerbaijan gained its independence, it took positive steps in terms of political, social and economic growth, development and independence. One of the potential partners in creating Azerbaijan's foreign economic relations was Turkey in this process. Turkey and Azerbaijan have signed many partnership agreements both in political and economic means. In particular, contracts in the energy sector have an important place in the economic development of both states, especially of Azerbaijan, which is a young state.

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde ve yürütülmesinde engin bilgilerini benimle paylaşarak zamanını ayıran ve desteğini hiçbir zaman esirgemeyen çok değerli tez danışmanım Dr. Fahri Solak’a teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım. Aynı zamanda zorlu tez hazırlama süresinde yine değerli zamanını ve desteğini esirgemeyen hayatım boyunca manevi açıdan beni hep destekleyen ve her adımda benim arkamda olan aileme ve sonsuz teşekkür ederim.

İstanbul, 2020

Nuraddin SALIMOV

İÇİNDEKİLER

1. GİRİŞ

2. AZERBAYCAN CUMHURİYETİ EKONOMİSİNİN AŞAMALARI

- 2.1. Azerbaycan Ekonomisi Bağımsızlıktan Önce
 - 2.1.1. Sovyetler Birliği ve Çöküşü
 - 2.1.2. Sovyetler Birliği zamanında Azerbaycan
- 2.2. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan (1991-2003)
 - 2.2.1. 1991-1995 reformları
 - 2.2.2. 1995-2003 yılları arasında yapılan reformlar
- 2.3. Son Dönem Azerbaycan (2003 ve sonrası)
 - 2.3.1. Makroekonomik Analiz
 - 2.3.1.1. Gayri safi yurtiçi hasıla
 - 2.3.1.2. Dış İlişkiler

3. AZERBAYCAN ENERJİ SEKTÖRÜ VE EKONOMİYE ETKİSİ

- 3.1. Hazarın Enerji Kaynakları ve Ekonomik Önemi
 - 3.1.1. Petrol ve gaz Potansiyeli
 - 3.1.2. Petrol ve Gaz Sözleşmeleri
 - 3.1.3. Petrol ve Gaz Üretimi
- 3.2. Enerji Sektöründe Yabancı Yatırımlar
- 3.3. Petrol İhracatı ve Gelirleri
- 3.4. Boru Hatları
 - 3.4.1. Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı
 - 3.4.2. Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı
 - 3.4.3. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı
 - 3.4.4. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı
 - 3.4.5. TANAP Projesi ve Perspektifi
- 3.5. Enerji Sektörü Gelirlerinin Ülke Ekonomisine Etkisi

4. AZERBAYCAN TÜRKİYE İLİŞKİLERİ VE ENERJİ SEKTÖRÜNÜN YERİ

- 4.1. Siyasi İlişkiler ve Karabağ Sorunu
- 4.2. Askerî İlişkiler
- 4.3. Sosyo-Kültürel İlişkiler
- 4.4. Ekonomik İlişkiler

- 4.4.1. Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ-BSEC)
- 4.5. Azerbaycan'daki Türk Yatırımları
- 4.6. Enerji Sektöründeki İlişkiler
 - 4.6.1. Kafkasya Jeopolitiğinde Hazar'ın Enerjideki Stratejik Önemi ve Türkiye'nin Rolü
- 4.7. . Azerbaycan – Türkiye İlişkilerinde Enerji Projeleri
 - 4.7.1. Enerji Projelerinin iki devlet arasındaki ilişkilerde rolü

SONUÇ

KAYNAKÇA

1. GİRİŞ

Azerbaycan 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını ilan etti. Böylece Azerbaycan, bölgedeki ekonomik ve politik ilişkileri dengeleyen ülkelerden biri haline geldi. Bu özellik Azerbaycan'ın jeopolitik konumu ile ilişkilendirilmektedir. Güney Kafkasya bölgesinde bulunan Azerbaycan, ekonominin gelişmesini tetikleyen büyük doğal kaynaklara sahiptir. Azerbaycan ekonomisinin dünya ekonomisine entegrasyonu ve serbest piyasa ekonomisine geçiş Azerbaycan'ın tercihiydi. Öte yandan, Azerbaycan varlığını ve gelişimini finanse etmek için ilerleme kaydetmiştir. Tüm doğal kaynaklar, yatırımlar ve ekonomik potansiyeller Azerbaycan'a aittir.

Herhangi bir ülkede makro-ekonomik istikrarın sağlanması için siyasi istikrar sağlanmalıdır. Siyasi istikrar Haydar Aliyev'in iktidara gelmesi ve İlham Aliyev'in başkanlığı sürdürdüğü sırada sağlandı. Kamu politikaları ve ekonomik reformların yanı sıra Bakü Tiflis-Ceyhan boru hattının işletilmesi de ekonomideki büyümeyle sonuçlandı.

Azerbaycan ekonominin gelişmesini sağlayan büyük doğal kaynaklara sahiptir. Ekonomik gelişmede Azerbaycan'ın coğrafi konumu, Asya ve Avrupa arasında ki yeri önemli bir rol oynamaktadır. Ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde en önemli hususlardan biri doğal kaynaklardır. Zengin doğal kaynakların varlığı yabancı yatırımcıların dikkatini çekti. Dış yatırımlar, ekonomik büyümeyi sağlayan en önemli faktörlerden biriydi.

Yüksek lisans tezi sırasında iki ülke arasındaki karşılıklı ekonomik ilişkileri incelemiş, bu ilişkileri her yönden analiz edilmiş ve sonunda kesin sonuçlar elde edilmiştir. Bu çalışmada, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilerin teorik olarak tahmin edilmesi, gerçek-pratik faaliyetlere, mevcut bağlantılara ve bakış açılarına göre değerlendirilerek oluşturulmuştur.

Bugün hiçbir ülke, dünya ekonomisiyle yakın bir ilişkisi olmadan ekonomisini geliştiremez. Azerbaycan bağımsızlığının ilk yıllarında Türkiye ve diğer ülkelerle karşılıklı ekonomik ilişkiler kurarak, cari hesabı krediler, yatırımlar ve yatırımlar karşılığında kazanımlarla ekonomisini geliştirmiştir. Özellikle, uluslararası iş bölümünün derinleşmesi ve bunun sonucu olarak, ülkelerin çeşitli üretim ve değişim alanlarında uzmanlık ve modernleşme seviyelerinin oluşturulması

ekonomik ilişkilerin uluslararasılaşmasına ve ulusal ekonominin büyümesine yol açmaktadır. Bütün bunlar, ülkeler arasındaki karşılıklı ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi ve güçlendirilmesiyle mümkün olmuştur. Bu nedenle, Azerbaycan'ın dış ekonomik ilişkilerinin ana dinamiklerinden biri, yabancı ülkelerle ikili iş birliğinin yaratılması ve geliştirilmesidir.

Azerbaycan'ın dış ekonomik ilişkiler oluşturmadaki ortaklarından biri olan Türkiye kardeş ülke olarak görev üstlenmiştir. İki ülke arasındaki ilişkilerin araştırılması sırasında, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki iş birliğinin modern zamanlarda ekonominin birçok alanında gelişmekte olduğu görülmektedir. Ancak son zamanlarda Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ekonomik iş birliği, özellikle dış ticaret ve yatırım alanlarında ivme kazanmaktadır. Dolayısıyla, Türkiye ile olan ticari ilişkilerinin analizi, bu ülkenin Azerbaycan'ın dış ticaret cirosunda belirli bir ağırlığa sahip olduğunu göstermektedir.

Bu çalışma, Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkilerinin kurulmasına duyulan ihtiyacın kapsamlı bir değerlendirmesini kapsamaktadır. Bu yönde yüksek lisans tezinin amacı, Azerbaycan enerji sektörünün ülke ekonomisine etkisini incelemek ve Azerbaycan ve Türkiye ekonomik ilişkilerinin mevcut durumunu araştırmak ve iyileştirmektir. Araştırma, ikili ekonomik ilişkilerin teorik ve pratik yönlerinin analizine dayanmaktadır.

2. AZERBAYCAN CUMHURİYETİ EKONOMİSİNİN AŞAMALARI

2.1. Bağımsızlıktan Önce Azerbaycan Ekonomisi

2.1.1. Sovyetler Birliği ve Çöküşü

On sekizinci yüzyılın başından beri, Sovyet halkı Büyük Pyotr, Lenin ve Gorbachev adlarıyla birlikte üç büyük sosyal-ekonomik dönemde yaşadı. Pyotr ile ilk geçiş dönemi yaşayan Sovyet halklarının bakış açısından ikinci büyük geçiş dönemi 1917 devrimidir. 1905 devrimi ilk kez 1917'de Çarlık İmparatorluğunu güçsüzleştirdi (Yergin, 1994: 1). Kısa bir süre sonra Bolşevikler devrimi destekledi ve Ruslar demokrasiyi ve piyasa ekonomisini reddetmek zorunda kaldılar. Kapitalizmin gelişmeye başladığı Sovyetler Birliği'nde, siyasal mekanizmaya egemen olan "entelektüel" güçler, merkezi planlamaya dayanan ekonomik örgütlenme modeli olan sosyalizmi uygulamaya başladı (Jowitt, 1995: 303).

Sovyetler Birliği 1985'ten bu yana yetmiş yıldan fazla zamandır devam eden bir çağ başlattı ve kendi gelişim ve ilerleme yolunu çizdi. Marksizm Leninizm'in çöküşüne, bir yönetim biçimine, güçlü bir ideoloji sistemine ve politik bir çekime tanık oldu. Tarihin doğal seyri ve diyalektik teori, sosyalizmi paramparça etti, Marksist Leninist doktrin, bir yaşam ve gerçeklik sistemi olarak reddedildi. Bu durum, her zaman endişeli olan ve özgür dünyayı korkutan dünyanın yaklaşık altıda biri olan totaliter Sovyetler Birliği'nde de hissedilmeye başlandı.

Sosyalist sistemin ancak sanayileşme sırasında başarılı olabileceği Sovyetler Birliği'nde ekonomi, aşırı istihdam, yeni ekipman eksikliği, işsizlik, yeni teknolojinin ithalatı, işletme yönetimi ve örgütlenme gibi nedenlerle durgunlaşmıştır. Düşük maliyetli malların üretilmesine rağmen, ekonomik büyümeye rağmen, satılmayan malların miktarında bir artış olduğu görülüyordu. Üretim araçlarının ortak mülkiyeti, ekonomideki verimliliği büyük ölçüde azalttı. Ekonomide rekabetin olmaması ve güvenilir bir ekonomik modele dayanan gelişme stratejisi, işletmeleri teknoloji dışı kalmaya zorladı. Tüketici tercihlerini ve yoksulluk oranlarını göstermeyen idari fiyat sistemi, depo dağılımını ihlal etti, karaborsayı artırdı, boşa harcamayı ve israfı arttırdı. Sosyalizmdeki gerileme, verimliliğin ön plana çıktığı dünyada eksik merkezi planlama ile birlikte ekonomik istikrarın bozulmasına neden oldu. ABD ile

silahlanma yarışına girmek, yatırımları olumsuz etkileyerek tarım sektöründe ve tüketim malları üretiminde düşüşe neden oldu (Özsoy, 1997: 246).

Böyle bir durumda, Sovyetler Birliği sistemi devam etmekte olan sosyo-ekonomik durgunluk ve reform arasında bir seçim yapmıştır. Ancak, tek yönlü reformlar durgunluğu durduramadı ve daha radikal reformların, komünist sistemin ciddi biçimde güçsüzleştireceği ortaya çıktı. 1985 senesinde Gorbaçev, 21. yüzyılın başında ciddi bir değişim ihtiyacı sağlamaya çalışarak Yeniden Yapılanma sürecini başlatmıştır (Ergün, 1992: 109).

Gorbaçov, Çinli arkadaşları gibi, piyasa mekanizmasının sosyalist (Marksist) teoriyi bozmayacağını iddia ederek, piyasa mekanizmasının kapitalizm ile karşılaştırılmasına karşı çıktı. Serbest piyasadaki sosyalist topluma, bazı büyük değerlerden büyük bir fedakârlık olmaksızın, uyum sağlamaya çalışıldı ve toplumun doğasını değiştirmeyeceği düşünülüyordu (Özel, 1994: 120).

Böylece, Sovyetler Birliği halkları, uygulanması kolay olmayan içincü büyük sosyal reform dalgasına maruz kaldılar. Perestroyka ve Glastnost politikalarının etkisiyle 1986'da liberal ekonomik kavramlar kullanılmaya başlandı ve 1988'de pazar, mülkiyet ve işsizlik kavramı tartışılmaya başlandı. Bu nedenle, özel girişim formlarını meşrulaştırmak için radikal adımlar atılmıştır (Uludağ, 1992: 28). 1991 yılında, mülkiyet hakları tanındı. Aile çiftliklerinin kurulması, fabrikaların çalışanlara verilmesi, hisselerin geri çekilmesi, batılı firmalarla ortak girişimlerin kurulması kabul edildi.

Gorbaçov'a göre, sosyalizm ve sosyalist değerlerin kaldırılması anlamına gelmeyen Perestroyka ve Glastnost politikaları beklenmedik sonuçlar verdi. Sovyet halkının milliyetçi duyguları, refahtan önce bağımsızlığı düşünmek için ekonomik anlamda hareket etti (Atila, 1993: 413). Böylece 1990 yılında yapılan anayasa değişikliği Bakanlık sistemine devredildi. Marksist Leninistlerin, 5 Şubat 1991'deki anayasada yapılan değişiklikle Komünist Parti'nin kaldırıldığı ülkedeki felaketi önleme girişimlerinin çöküşünü takiben Komünist Parti kaldırıldı. 21 Aralık 1991'de, Bağımsız Devletler Topluluğu'nun Alma-Ata'da resmen ilan edilmesinin ardından SSCB çöktü (Amiraslanov, 2001: 50). Öte yandan, Leninizm'in ortadan kalkmasıyla ittifakta, dünya ülkelerinin uzun süre kullandıkları jeopolitik referans, proleter

diktatörlüğün, proleter partinin, düz çizginin ve demokratik merkeziliğin çerçevesini değiştirdi.

2.1.2. Sovyetler Birliği zamanında Azerbaycan

Sovyet döneminde, Azerbaycan'ın ekonomik örgütlenme biçimi ve bu ülkenin bir alt yapısı olan yönetim mekanizması ittifakının ekonomik stratejisine dayanıyordu. Endüstriyel yapılar, tamamen Sovyetler Birliği'nin ihtiyaçlarına göre inşa edilmiş büyük işletmelerden oluşmaktaydı. Sovyetler Birliği'nde merkezi planlama yönünde ülkeler arasında uzmanlaşma ve iş bölümü yapıldı. Azerbaycan ekonomisinin gücünü artıran endüstri alanı geçmişten beri petrol endüstrisi olmuştur. İhracatın en önemli kısmı, başta damıtılmış petrol ürünleri, makine, tekstil ürünleri ve şarap, Rusya ve Ukrayna gibi diğer cumhuriyetlere yapılırken, çoğu ithalat ürünleri de bu ülkelerden gelmekteydi (Amiraslanov, 2001: 51).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce, uzmanlar ekonomik olarak hazır iki cumhuriyetten birinin Azerbaycan olduğunu belirtmişlerdir. Tabii ki, bu değerlendirme sadece ülkenin doğal kaynaklarının zenginliğine değil, aynı zamanda ülkenin ekonomik kalkınmasına dair beklentilere de dayanmaktaydı. Böylece, Azerbaycan'ın bütçe gelirleri maliyetten daha yüksekti (Amiraslanov, 2001: 52).

Ekonomik göstergeler göz önüne alındığında, Azerbaycan'ın Sovyetler Birliği'nde belirli bir gelişme düzeyine ulaştığı görülmektedir. Ancak bu dönemde Azerbaycan, kazandığından fazlasını kaybetti. Böylece, bu dönemde ekonomi planlamasının merkezileşmesi, ülkenin ekonomik koşullarını görmezden gelmenin sonuçlarını ortaya çıkardı. Birçok ürün ya ham ya da ara üründe farklı bir birliğe, üye ülkelere düşük bir fiyatla satılır ve daha sonra Azerbaycan'a hazır ürün olarak getirilirdi. Öte yandan, Azerbaycan'ın her zaman petrol ve petrol ürünleri ihracatçısı olmasına rağmen, ülke için bir gelir kaynağı olan pamuk, tütün ve şarap ihracatçısı olmasının yanı sıra, bu ürünlerin satışından elde edilen gelir, sendika içindeki tek bir merkezde toplandığından, Azerbaycan'ın mülk edinme hakkı yoktu (Amiraslanov, 2001: 53).

Azerbaycan ekonomisi Sovyetler Birliği'nde yüksek bir gelişme seviyesine ulaşmıştı, ancak bu doğru bir şekilde değerlendirilmedi. Bağımsızlık kazanmadan önce, Azerbaycan ekonomisinin gelişimi son yirmi yılda istikrarlı bir gelişme göstermedi. Örneğin, ülkede 1970'lerde ortalama ekonomik büyüme oranı % 5,2

iken, 1970 ile 1980 arasında % 7,4'e yükseldi. 1980'ler ve 1990'lar arasında bu oran keskin bir düşüş gösterdi. Ekonomi büyüme 1981-85'te ortalama % 4,9, 1986-1990'da % 5-6 oranında azalmıştır. Özellikle, doğal kaynaklar, ucuz ve bol enerji tabanlı sanayiler gibi alanların tercih edilmesi, ekonomik kriz için uygun koşullar yarattı (Amiraslanov, 2001: 54).

Yukarıdaki analizler ışığında, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün sadece siyasi değil aynı zamanda ekonomik koşullardan kaynaklandığını görebiliriz. Ayrı cumhuriyetlerin ittifakının yönetimi, sosyoekonomik gelişme açısından ciddi sorunlar yarattı. Dünya ekonomisinden izole olan Sovyet ekonomisinin bugünkü durumu gelişmiş ülkelerden, gelişmekte olan ülkelerden bile uzaktı.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığına neden olan planlı ekonomiden miras kalan sorunlar şöyle sıralanabilir (Hasanov, 2001: 6):

- Zayıf ekonomik yapı.
- Eşit olmayan bölgesel ve sektörel üretim gücü bölümü.
- Üretilen malların kalitesi düşük olduğu kadar kişi başına düşen kişi

başına değer Sovyetler Birliği'nden iki kat daha az olması. 1990'ların başında, Azerbaycan'daki tüketimin sadece % 50'si yerli üretimden elde edildi.

2.2. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan (1991-2003)

Bağımsızlık sonrası ekonomik gelişme dönemini doğru bir şekilde değerlendirmek için bağımsızlığın kazanıldığı koşulları ve bağımsızlığın ilk yıllarında meydana gelen gelişmeleri dikkate almak önemlidir. 1989-1991, siyasi bağımsızlığın arandığı dönemdi. Bu yıllardan sonra, 1991-1994 ilk dönem olarak değerlendirilebilir.

SSCB'nin çöküşüyle birlikte Azerbaycan'da uzmanlaşma ve ticarete dayalı ekonomik yapı sona erdi ve ülke ortak pazarlarını kaybetti. Hammaddelerin, yarı mamullerin, malzemelerin, pazarların, finans ve iş planlamasının düzenlenmesi nedeniyle eski planlama durgun veya boştaki kalmıştır. Eski SSCB teşebbüsleriyle ekonomik ilişkilerin çöküşü ve diğer cumhuriyetlerde piyasa kaybının yanı sıra, SSCB'de merkezden sübvansiyonların kaldırılmasıyla birlikte üretim düşüşleri

yaşanmıştır. Ermeni savaşı ve Çeçenya sorunu, ülke endüstrisi için ithal hammaddelerin kapatılmasına yol açtı (Hasanov, 2001: 7).

Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle bağımsızlığını kazanmış olan Azerbaycan'ın çözmesi gereken birçok sorunlar vardı. Yirminci yüzyılın sonlarında 80'lerin sonlarında, Azerbaycan halkı kritik bir krizde, yönetimin zayıflığı, meşru kesintiler ve bölücü grupların eli ile etnik köken bölünmesi ekonomik ve entelektüel potansiyel gelişim için olanak sağladı. Tüm bu sorunları çözmek için, ülkenin doğal, teknik, ekonomik ve entelektüel potansiyeli, sosyal ve politik enerjisinde mantıklı ve çok yönlü iç ve dış politikaların kullanılması ve uygulanması gerekiyordu (Aliyev, 2001). Ülke, SSCB'nin son yıllarından bu yana 1988'den itibaren silahlı saldırılara maruz kaldı ve ateşkes imzalandığı zaman 12 Mayıs 1994'e kadar topraklarının % 20'sini kaybetti.

1993 yazında, Azerbaycan yönetiminde, Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in atanmasıyla birlikte kayda değer değişiklikler oldu. Bu tarihten itibaren yasal reformların uygulanması hızlandırılmıştır. Bu dönemde, ekonominin sıkıntısını durdurmak için bir ekonomik reformlar programı geliştirilirken, stratejik ekonomik kalkınma için stratejiler de geliştirildi. Dönemin gereklilikleri doğrultusunda, ekonomide serbest bir pazarın kurulması, özelleştirmenin ve özel girişimciliğin gelişimi, yeni ekonomik yapının yeniden yapılandırılması, gümrük, vergi ve finansal sistem, ticaretin serbestleştirilmesi, toprak ve tarımsal reformların uygulanması, nüfusun sosyal refahı, eğitim ve sağlık koşulları kalkınma için gerekli yasal altyapıyı oluşturmak için önemli yasalar kabul edilmiştir (Jafarzade, 2001: 3).

Ekonomide serbest piyasa koşulları yaratma çabaları ve fiyatları, dış ticareti ve döviz kurlarını serbestleştirmek için atılan adımlar ile enflasyon oranı çarpıcı bir şekilde gerilemeye başlamış ve bütçe açığı en aza indirilmiştir. Alınan önlemler sayesinde küçük işletmelerin özelleştirilmesi tamamlandı, küçük ve orta ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi başladı, orta ve büyük işletmelerin özelleştirilmesi sağlandı, makroekonomik istikrar sağlandı, ekonomik kalkınma durgunluğu başladı, yeni gelişme aşaması, toprak reformu, ve sovhoslar özelleştirildi ve tarım sektöründe arazi vergisi hariç diğer vergilerin 5 yıl alınmayacağına karar verildi ve vergi borçları kaldırıldı ve bu kurumlara uygun yakıt ve enerji satışları sağlandı. Tarım sektöründe

mülkün % 93,2'si özelleştirilmiştir. Sonuç olarak, 1997'den beri, tarım ve hayvancılık ürünleri yıllık % 7 oranında artmıştır (Yagubov, Mahmudzadeh, 2001: 78).

Yine bu dönemde, "Yüzyıl Sözleşmesi" adı verilen en büyük petrol şirketleri ile petrol sözleşmeleri imzalandı. 1994 yılında Yüzyıl Sözleşmesi'nin imzalanması ve 12 Kasım 1995'te Anayasanın kabulü ile birlikte, piyasa ekonomisinin yasal-düzenleyici çerçevesinin hızlandırılması ile ülkeye büyük ölçekli dış yatırımlar başlamıştır. (Hasanov, 2001: 12) 1994-2000 yılları arasında ortak petrol sahası üretimi sözleşmelerinde bulunan şirketler tarafından yaklaşık 3,4 milyar dolar yatırım yapılmıştır. 1994-2000 yılları arasında toplam yabancı yatırım 15,9 milyar dolardır. Bu tutarın % 22,8'i finansal kredi, % 56,3'ü petrol endüstrisinde ve % 20,9'u diğer sektörlerde gerçekleşmiştir (Musayev, 2001: 12).

Bir başka açıdan bakıldığında, 2000 sonunda GSYİH 1990'dan 2 kat daha fazla iken, sanayi sektöründe bu rakam 3,3 kat daha düşükken, tarım sektöründe 2,4 kat daha düşüktü. 1996 yılına gelindiğinde, yatırım hacmi 2,3'e düştüğü için yatırım hacmi 1989'a kıyasla % 55 artmış ve bir sonraki dönemde artmıştır. Öte yandan, bu dönemde uygulanan döviz kuru ve para politikası fiyat artışını engellerken, yerel para birimi diğer para birimleri ile istikrarlı bir duruma ulaşabilmiştir. 1994 yılında % 17,63'e yükselen enflasyon, 2000 yılında % 1,8'e düşmüştür (Musayev, 2001: 13).

2000 yılından bu yana, 122 ülke ile toplam 2,9 milyar doların üzerinde ticaret hacmiyle ekonomik ilişkiler kuruldu. Bu sayı 1993'e göre 2,2 kat daha fazlaydı (Nadirov, 2001: 2). Ayrıca bu dönemde, 160 köprü, 2.300 km sulama kanalı, 15000 km elektrik hattı, 2500 trafo, 23.000 km su kanalı, 2000 km doğal gaz boru hattı, 20 km kanalizasyon hattı, 160 km su deposu, 34 km gaz dağıtım sistemi, 35.000 abone iletişim istasyonu, 4 havaalanı ve Bakü Ağdam ve Bakü Nahçıvan Erivan demiryolu faaliyet göstermekteydi. Bölgede ayrıca 800 tıp merkezi, hastane, poliklinik, 719 kültür evi, 825 kütüphane, 6 park, 47 müzik, sanat ve resim okulu, 3 tiyatro, 3 müze ve 300'den fazla tarihi eser bulunmaktadır. Makine mühendisliği, gıda endüstrisi, elektrik ve yapı malzemeleri gibi alanlarda 180'den fazla sanayi kuruluşu faaliyet göstermekteydi (Musayev, 2001: 15).

Bağımsızlık zamanından itibaren, ülkedeki ekonomik gelişme iki ana aşamaya ayrılabilir. Bunlardan ilki, 1991-1995 yıllarını kapsayan ekonomik kaos

veya durgunluk dönemi, ikincisi, 1996'dan beri devam eden makroekonomik istikrar ve dinamik ekonomik gelişmedir (Karaca, 2003: 14).

2.2.1. 1991-1995 reformları

Bu dönemde Azerbaycan Cumhuriyeti'nde fiyatların serbestleşmesi ve dış ekonomik faaliyetin ekonomik aktivitesi başlamıştır. Serbestleşme sürecine 1995 yılında ülkedeki fiyatlarda keskin bir artış eşlik etti. Böylece, 1991 yılında tüketici malları fiyatları 1990 yılına göre 2,07 kat artarken, bu büyüme önümüzdeki yıllarda birkaç kez artmıştır. 1992 yılında tüketici fiyatları 1991 yılına göre 10,12 kat, 1993'te 12,3 kez 1992'ye göre 12,3, 1994'te 17,65 iken 1993'e göre artmıştır. Diğer bir önemli husus, 1993 yılında resmi ekonomik reformların bir parçası olarak onaylanan 1993 Devlet Programı "Azerbaycan'da Girişimcilik Gelişimi (1993-1995)"dir. 1993 yılına kadar ülkenin girişimcilik sektöründe ciddi reformlar yapılması ve sistemik epizodik önlemlerin ardından böyle bir programın kabul edilmesi ve uygulanması bu alanda göreceli bir başarıya yol açtı (ülkede faaliyet gösteren küçük ve orta ölçekli girişimci sayısı arttı, faaliyet genişledi, vb.) (Musayev, 2001: 16).

Ekonomik kalkınmanın ilk aşamasındaki zayıf reformlar ve ekonomik önlemlerin bir sonucu olarak, tüm ekonomik göstergelerde olumsuz eğilimlerin gözlendiğine dikkat edilmelidir. Böylece, 1991 yılında Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) 2,7 milyar lira olarak gerçekleşirken, 1991-1995 döneminde GSYİH yıllık % 13-20 azaldı. Sonuç olarak, nüfusun yaşam standardının genel bir göstergesi olan nüfusun nakit geliri, reel olarak 3,6 kat, kişi başına düşen gelir ise ortalama 1,4 kat azalmıştır. İşsizlik oranı, üretimdeki düşüş sonucu önemli ölçüde yükseldi (Musayev, 2001: 18). Bu nedenle, 1991-1995 yıllarında ekonomik olarak aktif nüfus içindeki istihdam edilen nüfus sayısında bir düşüş olmuştur.

1991'den başlayarak, 4 yıl boyunca nüfusun kazandığı reel gelir seviyesi 8,2 kat azalmıştır. Bu durum ekonomik gerilemeyi önemli ölçüde hızlandırdı ve bu dönemde enflasyon en yüksek seviyeye ulaştı. Politik istikrarsızlık, savaş, piyasa unsurlarının kendiliğinden faaliyeti ve birkaç kez devlet harcamaları, ücretler, ağır takviye edilmiş sosyal sektörde ayrımcılık, plansız para kredisi, vergi bütçesi finansal bankacılık ve dış ticaret politikası önlemleri, devletin gerçek ekonomik fırsatlarıyla rekabet etmediğinden enflasyonu hızlandırdı (Jafarzade, 2001: 5).

Genel olarak, ekonomik durgunluk dönemi olarak adlandırdığımız 1991-1995 yıllarında gerçekleştirilen sistemik ekonomik reformlar, aşağıdaki olumsuz olaylara yol açmıştır (Eyyubov, 2001: 66): (i) finansal bankacılık sistemi felç oldu; (ii) 1994 yılında bütçe açığının GSYH'ye oranı yüzde 13'e ulaşmış; (iii) Bütçe açığının tamamının aşırı nakit akışına neden olan Ulusal Banka tarafından finanse edilmesi; (iv) 1992-1994 yıllarında parasal emisyon nüfus gelirinin % 40-45'ine denk gelmesi; (v) (V) 1992-1994 yıllarında kredi hacminin GSYH'ye oranı yüzde 55-60'ni kapsaması; (vi) 1994 yılında Ulusal Bankası'nın faiz oranları % 250'ye ulaştı; (VII) 1992 yılında Ulusal Banka tarafından serbest bırakılan ulusal para birimi kısa sürede düşmeye başlamış ve 1995 yılına kadar oranı Rus ruble 'ne göre 9 kat, ABD dolarına karşı 245 kat düşmüştür; (VIII) ülkedeki enflasyonun doruğa ulaştığı; (ix) 1992-1994 döneminde, dış ticaret cirosu hacmi yüzde 42 oranında azalmıştır; (X) 1994 yılına kadar ülke ekonomisine yabancı yatırım yapılmamıştır; (XI), nüfusun gerçek para gelirleri bu dönemde ve bu sayede keskin bir şekilde azalmıştır.

1993'ten bu yana, Haydar Aliyev'in uzun zamandır devam eden politikası ve gergin faaliyetinin bir sonucu olarak şiddetli başlangıç koşullarına rağmen, ülkenin sosyo-ekonomik gelişimi ve ülkenin dünya ekonomik sistemine entegrasyonu alanında 1995'ten beri büyük başarılar elde edildi. En büyük başarı, bu dönemde, kalkınma modelinin, ülkemizde bağımsız devlet inşası sürecinde, ekonomik reformların ve kalkınmanın özünde ortaya çıkmasıdır.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nde ekonomik kalkınmanın ikinci aşamasında belirtilen modelin uygulanmasına ilişkin resmi üs gibi birçok büyük ölçekli sözleşmelerin ve kararların, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin Gelişimi Devlet Programı (2002-2005), Makine Endüstrisi, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde tarım sektörünün gelişimi üzerine Devlet Programı (2002-2006), Azerbaycan Cumhuriyeti'nin demografik gelişimi kavramı, 2002-2005'te Azerbaycan Cumhuriyeti'nde turizm gelişimi ile ilgili Devlet Programı, 2002-2005'te Azerbaycan Cumhuriyeti'nde turizmin geliştirilmesi ile ilgili Devlet Programı (2002-2005) Yoksulluğu Azaltma ve Ekonomik Kalkınma Devlet Programı (2003-2005), Azerbaycan Cumhuriyeti Sosyo-Ekonomik Kalkınma Devlet Programı (2004-2008), Azerbaycan Cumhuriyeti İstihdam Stratejisi (2006-2015)) ve diğerleri (Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Yoksulluğu Azaltma ve Sürdürülebilir Kalkınma Devlet Programı, Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Ulaşım Sisteminin Geliştirilmesi Eyalet Programı,

Azerbaycan Cumhuriyeti Tarımsal Sınai Kalkınma Kalkınma Stratejisi, vb.) gerçekleştirildiği görülmektedir (Eyyubov, 2001: 67).

Sürdürülebilir ve dinamik kalkınma mantığına dayanan modelin stratejik eğilimleri şu şekilde tanımlanmaktadır (Vefalı, 2003: 3): 1) bağımsız bir ulusal ekonomi oluşturmak- serbest piyasa ilişkilerine ve kendini geliştirmeye dayalı sosyal odaklı bir ekonomik sistem oluşturmak; 2) ülkede bulunan doğal-ekonomik, teknik-üretim ve bilimsel-teknik potansiyelin aktif katılımı; 3) ulusal ekonominin küresel ekonomik sisteme etkili bir şekilde entegrasyonunu sağlamak.

2.2.2. 1995-2003 yılları arasında yapılan reformlar

1995'te bağımsız Azerbaycan'ın ilk parlamento seçimleri, devlet bağımsızlığını güçlendirme sürecinin yasal temeli için daha iyi bir fırsat yarattı. Ve bu olay devlet bağımsızlığının önceliklerini tanımlama ve gerçekleştirmede kilit rol oynadı. Böylece, Azerbaycan'ın uluslararası ilişkilerin konusu olacağı ve dünya ülkeleri arasında yer alacağı yönünde faaliyetlerin temelleri atıldı.

12 Kasım 1995'ten sonraki döneme bakıldığında, Azerbaycan devletinin bu yönde bir yasal reform ve demokratikleşme yolunu geçtiği görülmektedir. Yeni anayasanın gereklilikleri doğrultusunda, 1995'ten beri, Azerbaycan insan haklarının ve özgürlüklerinin ve demokratik kurumların gelişmesini sağlamak için bir dizi uluslararası sözleşmeye katılmıştır. Temel Kanun'da belirlendiği üzere, ölüm cezası 10 Şubat 1998'de kaldırılmıştır ve Azerbaycan bu tarihi kararı yalnızca BDT'de değil Doğu'da da kabul eden ilk devlettir. O zamanlar, Avrupa Konseyi'ne üye devletlerden bazıları bile aynı adımı atmadı (Karaca, 2003: 10). 18 Haziran 1998'de, Azerbaycan'daki ulusal haklar hükmünde kararname ile onaylanan Azerbaycan'da İnsan Haklarının Korunması Devlet Programı, yasal reform sürecinde yeni bir aşama başlattı. 14 Temmuz 1998'de Azerbaycan'daki anayasal düzenin en önemli kurumlarından biri olan Anayasa Mahkemesi faaliyete geçti. Anayasa Mahkemesinin işleyişinin başlangıcı, 1995 yılında kabul edilen Geçici Yasa hükümlerinden birinin takip edilmesi anlamına geliyordu. Aynı yılın 8 Ağustos'unda, devlet başkanı anayasa hukukunun temel bir ilkesi olarak ifade özgürlüğünü güvence altına almak için tarihi bir karar vermiştir- sansür, ülkede tamamen kaldırılmıştır. 12 Aralık 1999'da Anayasa'da belirtilen önemli geçiş hükümlerinden biri takip edildi- Azerbaycan'da ilk belediye seçimleri yapıldı ve yerel özerk yönetim kurumu ülkede

faaliyet göstermeye başladı. Son olarak, Ocak 2001'de Avrupa Konseyi'ne tam üye olan Azerbaycan, kendisini demokratik devletler birliğinde önemli bir yer olarak kanıtladı (Eldaroğlu, 2001: 152).

Azerbaycan'ın ekonomik gelişme modelinin ekonomik uygulanabilirliği ve gelişiminin en iyi kanıtı, ülkenin son yıllarda sosyo-ekonomik gelişimindeki başarılarıdır. Dolayısıyla, bu modelin izlediği politika, ülke ekonomisinin kalitesinde hızlı bir kaymaya neden olmuştur: enflasyon azaltılmıştır (1996'dan beri, Azerbaycan'da enflasyon 2003'te % 2-3'ü aşmamıştır), Ulusal Banka'nın bütçe açığı finansmanı terk edilmiş ve bütçe açığı GSYİH'nın % 1-2'sine düşürülmüştür. Bu değişikliklerin sonucunda 1996 yılında derin bir ekonomik kriz geçiren ülkede makroekonomik istikrar sağlanmış ve 1997'den bu yana dinamik ekonomik gelişme sağlanması mümkün olmuştur. Böylece, 1996 yılında GSYİH büyüme oranı % 1,3, 1997'de % 5,8 ve 1998-2004 döneminde ortalama % 10 olmuştur. 2005-2006 döneminde reel büyüme sırasıyla % 26,4 ve % 34,5 olmuştur (Musayev, 2001: 20).

1995'ten beri ülkedeki tutarlı ve sistematik ekonomik reformların en önemli yönlerinden biri, devlet mülkiyetinin özelleştirilmesi ve ücretsiz girişimciliğin geliştirilmesi için uygun koşulların yaratılmasıdır. Arazi ve tarım reformları, kurumsal olarak çoktan tamamlanmıştır. 1695.1 binden fazla alan tazminatsız köylülere dağıtıldı ve kolektif çiftlikler ve sovhoslar temelinde çiftlikler kuruldu. Günümüzde tarımsal üretimin % 99,8'i özel sektörde üretilmektedir. Bu süreç, ülkedeki önemli sosyo-politik değişimlerle birlikte, tarım alanlarının ekonomik etkinliğini de arttırdı. Önemli kanıt, son yıllarda bazı gıda ürünlerinin (örneğin et ve süt ürünleri, patates vb.) ithalatındaki düşüştür. Bu dönemde, devlet mülkiyetindeki mülkün özelleştirmesinin ilk aşaması çoktan tamamlanmış ve II. özelleştirme programının uygulanması başlatılmış ve iletişim, ulaşım, kimya, makine mühendisliği ve yakıt ve enerji kompleksi işletmeleri bu programda özelleştirilmiştir. Girişimciliği ve özelleştirmeyi geliştirmek için alınan önlemler sonucunda özel sektörün GSYH içindeki payı 1994 yılında % 29'dan 2011'de % 81'e yükselmiştir (Mammadov, 1998: 49).

1999 yılının sonunda, bu dönemde yapılan çalışmalarda Petrol Fonunun kuruluşundan özellikle söz edilmelidir. Bu zamanında karar, ekonomik kalkınmada yeni bir aşamanın başlangıcını gösteriyor ve Haydar Aliyev'in gelecek nesillere fayda sağlayacak ve ekonominin karmaşık kalkınmasını sağlayacak uzun vadeli ekonomik

stratejinin bir ürünü olarak görülmelidir. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kararı ile 2004 yılında onaylanan "Uzun Vadeli Petrol ve Gaz Gelir Yönetimi Stratejisi" nin (2005-2025) devam etmesi büyük önem taşıyor (Eldaroğlu, 2001: 153).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in imzaladığı kararnamede, ekonomik politika belgeleri bu hedefi yerine getirmek için gereken görevleri doğruladı. Bunlar arasında, ülkenin ekonomik potansiyelinin güçlendirilmesi ve petrol dışı sektörün gelişmesi (güçlü bir Azerbaycan ekonomisinin oluşumu), her bölgenin potansiyelinin tam ve etkin kullanımı ve gelişmelerinin dengelenmesi de dahil olmak üzere bu potansiyelin etkin bir şekilde uygulanması, yeni işlerin yaratılması, girişimciliğin gelişimi, gelir dağılımının hacmindeki önemli artış, sosyal hizmetlerin kalitesi ve hedeflenmesi ve yoksulluğun azaltılmasıdır.

2.3. Son Dönem Azerbaycan (2003 ve sonrası)

2003 sonrası dönem bağımsızlık sonrası üçüncü dönem olarak değerlendirilebilir. İlham Aliyev'in gelmesiyle birlikte, siyasi ve ekonomik kurs, Azerbaycan'ın kalkınmasına daha güçlü temellerle katkıda bulundu. Bu dönemde (Abbasov, 2004: 110);

1. Devam eden ekonomik büyüme ve ekonomik politikaların güçlendirilmesi,
2. İkinci özelleştirme programının kabul edilmesiyle, enerji sektörünün yeniden yapılandırılması ve arttırılması,
3. Elde edilen ilerlemeye göre, ekonomik politikaların sosyal boyutunu güçlendirmek, sosyal refahı iyileştirmek ve mevcut perspektifte görmek gibi önemli hedefler, enerji sektörünün hükümetin ekonomi politikasındaki hızlı gelişiminden kaynaklanan diğer sektörlerdeki kaynakların yönetimine yol açmıştır.

Hedeflerden biri, Azerbaycan hükümeti ile uluslararası örgütler arasındaki toplantıların sonucu olan orta vadeli yeni bir eylem programı aracılığıyla refah seviyesini artırmaktı. Bu nedenle, bu aşamada uygulanacak ekonomik politikalar amacıyla, petrol dışı sektörün gelişimi bir hedef olarak belirlenmiştir. Petrol rafinerisi, kimya, petrokimya endüstrisi ve elektrik alanları, petrolün ekonomideki

rolünü arttırmaktadır. Bir zorunluluk durumunda, dünya petrol ürünleri pazarı yaratılabilir (Huseynov, 2005: 45).

Son zamanlarda, stratejik olarak önemli olan bu alanlara büyük miktarda yabancı yatırım çekilmiştir. Sanayi sektöründeki üretim alanlarını modernize etmek ve yeniden inşa etmek için gerekli çalışmalar yapılmaktadır. Elektrik enerjisi endüstrisi, petrol ve gaz ürünlerinin kullanımını arttırmaktadır. Bu alanda yabancı yatırım giderek daha fazla artmıştır (Kahraman, 2004: 40). Yakın gelecekte ekonomik kalkınma stratejisinin temel amacı; modern piyasa ilişkileri ve dünya üretim sisteminin gelişme eğilimi temelinde, ülkenin ekonomik sisteminin yeni gelişim düzeyine ulaşacak şekilde ekonomik düzenlemeler derinleştirilecektir.

Azerbaycan'ın ekonomik gücünü hızla artıracak olan bu strateji; ülkedeki doğal kaynakların aktif üretim döngüsüne geçişi ele almak, bu konuda Hazar'ın petrol ve doğal gaz kaynaklarını yönlendirmek, ekonominin karmaşık gelişimini sağlamak, ülkenin ulaşım potansiyelini ve verimliliğini artırmak, insan kaynaklarında verimliliği artırmak gibi sorunların çözümü yönündedir.

1994 yılında başlayan ekonomik kalkınma stratejisi 2015 yılında da devam etmiştir. Ülkedeki gelişme hızı, kişi başına düşen gelirin 9.000 ABD doları seviyesine kadar yükselmesi ile sonuçlandı. "Devlet Programları", Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından 11 Şubat 2004 tarihinde, Azerbaycan'ın 2004-2008, 2009-2013 ve 2014-2018 bölgelerinin sosyo-ekonomik gelişimi ile ilgili olarak onaylandı. Bu programlarla, Azerbaycan'ın, özellikle tarım sektöründeki bölgelerin ekonomik potansiyelinin ve doğal kaynaklarının üretken olarak değerlendirilmesi, petrol dışı sektörleri canlandırmakta ve geliştirmekte, böylece ülkedeki istihdam seviyesini arttırmakta ve nüfusun gelir ve yaşam standartlarını yükseltmektedir (Azerbaycan Ekonomi bakanlığı, 2019). Son birkaç yılda Azerbaycan'da petrol dışı sektörde önemli ilerleme kaydedilmiştir. Özellikle bu bölgenin ekonomik kalkınmasında yoksulluğun azaltılmasına daha fazla odaklanıldı. Böylece, Bakü dışındaki petrol dışı sektörün gelişimi önemli ölçüde artmıştır (Nuriyev, 2004: 65).

Her ne kadar uluslararası kuruluşlar üzerinde büyük bir etkiye sahip olsalar da serbest piyasa ekonomisine geçiş ve ülke ekonomisinin batı ekonomisine entegrasyonu Azerbaycan'ın tercihi olmuştur. Öte yandan, Azerbaycan varlığını ve gelişimini finanse etmek için çok iyi bir yol aldı. Geçiş döneminde edinilen pozisyon

göz önüne alındığında, Azerbaycan'da ekonomik bağımsızlığın ana göstergelerinin olduğu görülüyor: Ülkenin tüm doğal kaynakları, yatırımları ve ekonomik potansiyelleri büyük ölçüde Azerbaycan ile ilgilidir. Ülke uluslararası kabul görmüş bir ulusal para birimine (manat) sahiptir. Manat, Güney Kafkasya'daki en güçlü para birimidir (Azerbaycan Ekonomi Bakanlığı, 2018).

Makroekonomik bir bakış açısıyla, ülkede kat edilen mesafe aşağıdaki gibi özetlenebilir: Son 15 yılda, ülkedeki GSYİH 4 kat, yani % 400, sanayi üretimi % 30, tarım ve hayvancılık sektörü % 61, yatırım hacmi 18.8 kat, dış ticaret 5.5 kat, devlet bütçe gelirleri 8.6 kat nakit gelirler 4.5 kat, aylık ortalama 7.6 oranda arttı. Geçtiğimiz dönemde 17 orta ve uzun vadeli devlet programı kabul edilmiş ve uygulanmıştır. Bu, ülkede sürdürülebilir bir gelişme aşaması ve çevre yarattı. Son bölgesel sosyo-ekonomik kalkınma programı, bölgesel ve sektörel kalkınma yönünden atılmış en önemli adım olmuştur (Azerbaycan İstatistik Kurumu, 2018).

2014 İnsani Gelişme Raporu 2014'e göre, Azerbaycan'daki İnsani Gelişme Endeksi 0.747'dir ve 187 ülke arasında "yüksek" puanlar açısından 76. sıradadır. 2012 Raporuna göre, Azerbaycan İnsani Gelişme Endeksi 75. oldu ve puan 0.745 oldu. 2005'ten bu yana Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı ile birlikte "Siyah Altının İnsan Altınına Dönüştürülmesi" projesi başlatıldı. Böylece, 27 Eylül 2004 tarihinde İlham Aliyev tarafından onaylanan "Kara Altın'ın İnsan Altına Dönüştürülmesinde Azerbaycan Petrol Gelirlerinin Potansiyel Kullanımı", Şubat 2005'te Ekonomik Kalkınma ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından imzalandı. Proje, Yoksullukla Mücadele ve Ekonomik Kalkınma ve Binyıl Kalkınma Hedefleri Devlet Programında sürdürülebilir insani kalkınmayı sağlamak için Devlet Yatırım Programı aracılığıyla petrol gelirlerinin ve yatırımın eğitim sistemine yatırımın kullanılması konusunda makroekonomik önerilerle, petrol dışı sektör faaliyetlerinin artırılması için gerekli koşulları yaratmayı amaçlamaktadır (Azerbaycan Ekonomi bakanlığı, 2018).

2.3.1. Makroekonomik Analiz

Birinci kısımdan da anlaşılacağı üzere Azerbaycan ekonomisi, bağımsızlık sonrası geçiş sürecinde diğer ülkelere kıyasla önemli ilerleme kaydetmiştir. Zengin enerji kaynaklarının varlığı, yabancı yatırımcıları bu sektöre çeken ekonomik büyüme için öncü teşviktir. Azerbaycan'da ekonomik gelişme makroekonomik

istikrarın hüküm sürdüğü bir ortamda devam etmektedir. Uluslararası Para Fonu'na (IMF) göre, dünya ekonomisinin 2015 yılında büyüme oranı 2014 yılına göre % 3,4 oldu.

2017 yılında petrol dışı GSYİH reel olarak % 2,7 oranında artmıştır. 2017 yılında petrol dışı sanayi % 3,8, haberleşme sektörü % 6,6, turistlerin yerleşimi ve toplu yemek hizmeti sektörü % 5,9, tarım sektörü % 2,5, nakliye ve depolama % 8,5 oranında olmuştur. 2017 yılında petrol ve gaz sektöründe, 2016 yılına göre % 5,0 düşüş kaydedilmiştir. Bu sektörün GSYİH içindeki payı % 37,2 oldu.

2017 yılında ekonominin ve sosyal alanların gelişmesi için 15550,8 milyon manat ana sermayeye yatırılmıştır. Sabit aktiflere yatırılan fonların % 44,6'sı yurt içi yatırımlar, % 55,4'ü yabancı yatırımlar olmuştur. 2017 yılında sabit sermayedeki toplam 7102,2 milyon manat (% 45,7) petrol dışı sektörde, 8448,6 milyon manat (% 54,3) petrol sektörünün gelişimi için kullanılmıştır.

Dünya ekonomisinde 2016 yılının ikinci çeyreğinden başlayarak ekonomik büyüme ilerlemesinde gözlenen hızlanmanın 2017 yılında da devam etmesi ve petrol ihraç eden ülkelerin petrol teklifini kısıtlayan düzenlemelerin gerçekleşmesi ile düşük petrol fiyatlarının giderek yükselmesi, ülkede petrol sektörünün gelişimi ile ilgili yapılan reformların Azerbaycan ekonomisi üzerinde olumlu bir etkisi oldu. Ulusal para birimindeki istikrarın sağlanması, ihracat gelirlerindeki artış, petrol dışı ihracatın artması ve ithal ikamesinin uygulanması sonucunda gözlenmiştir.

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi'ne göre, Ocak-Kasım 2017'de dış ticaret cirosu 21,8 milyar olarak gerçekleşti. Bu dönemde, petrol dışı ihracat bir önceki yılın aynı dönemine göre % 24,1 artarken, tarım ve işlenmiş ürünlerin ihracatı % 28,3, sanayi ürünleri ihracatı % 20,5 oranında artmıştır. Aşağıda, Azerbaycan ekonomisinin makroekonomik yönleri analiz edilecektir.

Tablo 1. 2016-2019 yılları arasında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Makroekonomik Göstergeleri

Göstergeler	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
GSYİH piyasa fiyatları ile	58182,0	58977,8	57151,7	57735,1	60190,4	63143,2	67511,7

Gerçek büyüme oranı	5,8	2,8	3,3	1,8	2,6	3,6	5,0
Deflatörü	0,4	-1,4	-6,2	-0,8	1,6	1,2	1,8
Petrol sektörü, GSYİH, piyasa fiyatları	24968,4	23009,2	17829,0	16285,3	15940,5	16103,2	17348,5
Gerçek büyüme oranı	1,0	-2,9	-0,6	-1,7	-2,4	0,3	4,9
Deflatörü	-3,0	-5,1	-22,0	-7,1	0,3	0,7	2,7
GSYİH payı	42,9	39,0	31,2	28,2	26,5	25,5	25,7
Petrol dışı sektör, GSYİH, piyasa fiyatları	33213,6	35968,6	39322,7	41449,8	44249,9	47040,0	50163,2
Gerçek büyüme oranı	10,0	7,0	5,9	3,4	4,6	4,8	5,0
Deflatörü	3,2	1,2	3,3	2,0	2,1	1,4	1,5
GSYİH payı	57,1	61,0	68,8	71,8	73,5	74,5	74,3

Kaynak: http://www.economy.gov.az/images/pdf Concept_2019.doc

Küresel ekonomide olduğu kadar bölge ülkelerinde de yaşanan süreçler Azerbaycan'daki bankacılık sektörünün çoğunu etkiledi. Ocak-Kasım aylarında, 2017 ülke ekonomisinde çalışanların aylık ortalama ücretleri 2016 yılında aynı döneme göre % 6,2 oranında artarak 525,0 manat olmuştur. 2017 yılında kişi başına düşen nominal gelir % 7,2 artarak 5050,5 manata yükselmiştir. Bu kapsamda, ülkedeki finansal istikrarın sağlanması, bankacılık sisteminin istikrarının sağlanması, mevduat sahiplerinin bankacılık sistemine olan güvenin güçlendirilmesi amacıyla döviz cinsinden % 3, ulusal para cinsinden % 15 oranına kadar tam sigorta yapılmaktadır.

2.3.1.1. Gayri safi yurtiçi hasıla

Azerbaycan'da GSYİH büyümesi ve kişi başına miktarlar tutarlı bir şekilde artmıştır. Azerbaycan'da GSYİH üretimi 1996'dan beri artmaktadır. Bu artışlar, 1996'da % 1,3, 1997'de % 5,8, 1998'de % 10, 1999'da % 7,4, 2001'de % 11 olduğunu

kaydetti. 2001'de % 1, 2001'de % 9,9 ve 2002'de % 10,6'dır. 2003 yılında GSYİH büyümesi % 11,2, 2004'te % 10,2, 2005'te % 26,4, 2006'da % 34,5, 2007'de % 25 oldu 2009'da % 10,8, 2009'da % 9,3 ve 2010'da % 5'tir. (Azerbaycan İstatistik Kurumu, 2018)

2011 yılında GSYH'de % 0,1'lik bir artış kaydedildi. 2012 yılında % 2,2, 2013 yılında % 5,8, 2014 yılında % 2,8 ve 2015 yılında ülkedeki gayri safi yurtiçi hasıla bir önceki yıla göre % 1,1 oranında artmıştır. 2016 yılında % 3,1 düşüşle 2017 yılında % 0,1'lik bir artış, o yıllarda küresel ekonomik gerileme ve petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle olumlu bir gösterge oldu.

İlk verilere göre, ülkenin brüt yurtiçi hasılası 2017 yılında bir önceki yıla göre yüzde 0,1 artarak 70,135 milyon manat seviyesine yükseldi. Toplam GSYH'nin yüzde 62,8'i ekonominin petrol dışı sektörlerinde, yüzde 37,2'si ise petrol ve gaz sektöründe üretildi.

Tablo 2. Ekonominin petrol ve petrol dışı sektörlerinde gayri safi yurtiçi hasıla (temel fiyatlarla)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
GSYH, toplam	42.465,0	52.082,0	54.743,7	58.182,0	59.014,1	54.380,0	60.425,2	70.337,8	79.797,3
Özellikle									
Enerji sektörü	20.409,5	25.829,9	24.487,3	23.778,1	21.405,2	15.382,2	19.552,6	25.005,4	31.758,6
Petrol dışı sektör	19.179,0	23.196,1	26.864,4	30.525,9	33.195,9	34.138,8	35.951,1	40.328,0	41.810,5
Ürün ve ithalatta net vergiler	2.876,5	3.056,0	3.392,0	3.878,0	4.413,0	4.859,0	4.921,5	5.004,4	6.228,2

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Birimi, 2018.

2010-2018 aralığındaki dönemde ekonominin petrol sektörüne katma değeri, nakliye ve depolamada yüzde 8,5, bilgi ve iletişimde yüzde 6,6 olmak üzere, petrol dışı sektörde yüzde 5,0 ve yüzde 2,7 oranında azalmıştır. Yemek hizmetlerinde % 5,9, tarım, ormancılık ve balıkçılık, ticarete % 4,2; araç onarımı alanında yüzde 2,5, sosyal ve diğer hizmetlerde yüzde 1,5. Aynı zamanda, petrol dışı ürünlerin üretimi

bir önceki yılın aynı dönemine göre yüzde 3,7 oranında artarken, bu alanda katma değer yüzde 3,8 oranında artmıştır.

Tablo 3. GSYİH büyüme oranları, bir önceki yıla göre yüzde olarak

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Toplam GSYH	100,1	102,2	105,8	102,8	101,1	96,9	100,2	101,4
Özellikle								
Enerji sektörü	90,2	94,9	100,9	97,1	100,6	100,1	94,7	100,5
Petrol dışı sektör	109,4	109,7	109,9	107,0	101,1	95,6	102,8	101,9
Ürün ve ithalatta net vergiler	108,3	106,9	108,5	104,9	103,7	95,6	102,5	101,5

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Birimi, 2018

Sanayi üretimi yüzde 40,1, ticaret ve ulaştırma yüzde 10,4, inşaat yüzde 9,5, ulaştırma ve depolama yüzde 6,8, tarım, ormancılık ve balıkçılık % 5,6, % 2,3 turistlerin konaklama ve kamu hizmetleri, bilgi ve iletişim için yüzde 1,6 ve diğer sektörler için % 16,4 iken, üretim ve ithalattaki net vergiler GSYİH'nın % 7,3'ünü oluşturuyor (Azerbaycan İstatistik Kurumu, 2018).

2.3.1.2. Dış İlişkiler

Azerbaycan'ın ekonomik potansiyelinin son 15 yıldaki güçlenmesi, çeşitlendirme politikası uygulanmış ve modern teknolojiler üreten ve rekabetçi ürünler üreten yüzlerce işletmenin faaliyete geçmesi Azerbaycan'ın dış ekonomik ilişkilerinde olumlu eğilimleri tetiklemiştir. Böylece dış ekonomik ilişkilerin coğrafyası genişlemiş ve emtia ticareti iyileşmiştir. Sonuç olarak, bu dönemde Azerbaycan ekonomisine 230 milyar doların üzerinde yatırım yapılmış, yabancı yatırım 107,2 milyar dolara ulaşmıştır.

Uygun bir coğrafi konuma sahip olan Azerbaycan'ın geçiş potansiyeli, devletin ekonomik çeşitlendirme politikasında önemli bir rol oynamaktadır. Ülkemizin ulaştırma altyapısının çağdaş dünya standartlarına adapte edilmesi, transit

potansiyelinin ve küresel girişimlerin daha da artırılmasına yönelik tedbirlerin alınması, Azerbaycan'ı ülkenin sosyoekonomik gelişimine önemli bir katkı yaparak koridorlara büyük bir geçiş noktası ve koridor haline getirmiştir.

Son 15 yılda Azerbaycan'da ulaştırma altyapısını geliştirmek için büyük ölçekli projeler hayata geçirilmiş ve bu alana büyük ölçekli kamu yatırımları yönlendirilmiştir. Özellikle Gürcistan, Rusya ve İran başta olmak üzere ülke topraklarından geçen otoyolların uluslararası standartlara uygun olarak yapılması, Bakü ve etraf bölgelerdeki uluslararası havaalanlarının inşası, Bakü Uluslararası Deniz Ticaret Limanı, Doğu-Batı ve Kuzey-Güney ulaşım koridorları uygulanan projeler, Azerbaycan'ın ulaştırma altyapısının gelişiminde önemli rol oynadı ve ülkemizin transit potansiyelini güçlendirdi.

Azerbaycan'da ulaşım koridorlarının kesişme noktasında bulunan ve uygun bir jeostratejik konuma sahip olan ulaşım koridorlarının geliştirilmesi yönünde son zamanlarda yapılan çalışmalar özellikle vurgulanmalıdır. Doğu-Batı ulaşım koridoru Çin ve Avrupa arasındaki en kısa yoldur ve transit ve navlun açısından verimlidir. 5400 kilometre uzunluğundaki Doğu-Batı ulaşım koridorunun ortalama transit süresi 15 gündür. Önemli olarak, İpek Yolu'ndan alan Bakü-Tiflis-Kars demiryolları, Avrupa'ya koridordan doğrudan erişim sağladı. Azerbaycan tarafından alternatif koridorlara alternatif olarak seçilen Kuzey-Güney uluslararası ulaşım koridorunu geliştirmek için önemli çalışmalar yapılmıştır. Taşımacılık koridorunun en önemli koridorlarından biri olan Astara Nehri üzerindeki demiryolu köprüsünün inşaatının yanı sıra Azerbaycan ve İran sınırındaki demiryolu bölümlerinin inşaatı ülkemiz tarafından yapılmıştır.

Cumhuriyetimizin dış ekonomik ilişkilerinin önemli bir parçası olan ticaret faaliyetlerini düzenleyen mevzuat iyileştirilmiş ve ilerleyen uluslararası tecrübeler dikkate alınarak yeni Gümrük Kanunu, Gümrük Tarifeleri Kanunu, Gevşeme Karşıtı, Tazminat ve Korunma Önlemleri Kanunu kabul edilmiştir.

Yapılan önlemler neticesinde, Azerbaycan Cumhuriyeti tüzel kişilikleri ve bireyleri dünyanın 160 ülkesinde ortakları ile ticari faaliyette bulunmuş, 95 ülkeye ürün ihraç etmiş ve bu yılın Ocak-Mayıs aylarında 150 ülkeden ithal etmişlerdir.

Gümrük makamlarına kayıtlı ancak tam olarak tamamlanmayan, ihraç edilmiş ham petrol ve doğal gazın istatistiksel tahmini dikkate alındığında, 2019 yılın ocak-

mayıs döneminde gerçekleşen dış ticaret cirosu, 8213,3 milyon dolarlık ihracat değeri de dahil olmak üzere 12068,6 milyon dolar oldu. 3855,3 milyon dolar değerinde ve 4358 milyon dolarlık bir dış ticaret fazlasıyla sonuçlandı. Dış ticaret cirosu, bir önceki yılın Ocak-Mayıs dönemine göre, reel olarak yüzde 35,4, reel olarak yüzde 3,1 ve ihracat dahil yüzde 3,1, ithalat ise yüzde 3,8 oranında artmıştır.

Devlet Gümrük Komitesi'ne göre, ihracatın % 22,4'ü İtalya'ya, % 8.3'i İsrail'e, % 7.6'sı, % 5.8'i Tayvan'a (Çin), % 5.3'ü Endonezya'ya, % 4.8'ini Kanada'ya ihraç etti Çek Cumhuriyeti'ne yüzde 4, Gürcistan ve Rusya'ya yüzde 3,4, Portekiz'e yüzde 3,2, Hindistan'a yüzde 3, ABD'ye yüzde 2,7, Fransa ve İspanya'ya yüzde 2,5, ve diğer ülkelere gönderilen ürünlerin değerinin % 7'sidir.

Tablo 4. İhracat ve ithalat (milyar ABD doları)

Ülkeler		2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Azerbaycan									
	İhracat	14,7	21,4	26,6	23,9	24,0	21,8	12,7	9,1
	İthalat	6,1	6,6	9,8	9,7	10,7	9,2	9,2	8,5
	Denge	8,6	14,8	16,8	14,2	13,3	12,6	3,5	0,6
Rusya									
	İhracat	301,7	397,1	516,7	524,7	526,0	497,4	343,5	285,7
	İthalat	167,3	228,9	305,8	317,3	315,3	287,1	182,9	182,3
	Denge	134,3	168,2	210,9	207,4	210,7	210,3	160,6	103,4
Avustralya									
	İhracat	154,0	212,3	271,7	256,7	253,0	241,2	187,6	191,1
	İthalat	158,9	193,2	234,4	250,6	232,6	227,6	200,2	189,0
	Denge	-5,0	19,1	37,3	6,1	20,4	13,6	-12,6	2,1
Avusturya									
	İhracat	130,8	144,9	169,5	158,8	166,5	169,2	145,8	145,5
	İthalat	136,1	150,6	182,3	169,7	172,6	171,4	147,4	149,3
	Denge	-5,3	-5,7	-12,8	-10,9	-6,1	-2,2	-1,6	-3,8
Arjantin									
	İhracat	56,1	64,7	84,3	75,2	83,0	71,9	59,7	57,7
	İthalat	39,1	48,0	74,3	68,5	74,0	65,3	59,8	55,6
	Denge	17,0	16,7	10,0	6,7	9,0	6,6	-0,1	2,1
Ermenistan									
	İhracat	0,7	1,0	1,3	1,4	1,5	1,5	1,5	1,8
	İthalat	3,3	3,7	4,1	4,3	4,4	4,4	3,2	3,3
	Denge	-2,6	-2,7	-2,8	-2,9	-2,9	-2,9	-1,7	-1,5
Beyaz Rusya									

	İhracat	21,3	25,3	41,4	46,1	37,2	36,1	26,7	23,5
	İthalat	28,6	34,9	45,8	46,4	43,0	40,5	30,3	27,6
	Denge	-7,3	-9,6	-4,4	-0,3	-5,8	-4,4	-3,6	-4,1
Belçika									
	İhracat	371,4	407,1	476,0	446,6	467,8	473,4	397,9	399,5
	İthalat	354,7	391,3	466,8	439,5	451,9	453,8	375,6	372,8
	Denge	16,7	15,7	9,2	7,1	15,9	19,6	22,3	26,7
Bulgaristan									
	İhracat	16,4	20,6	28,2	26,7	29,5	30,9	25,8	26,1
	İthalat	23,6	25,5	32,6	32,7	34,4	34,7	28,8	28,8
	Denge	-7,2	-4,9	-4,4	-6,0	-4,9	-3,8	-3,0	-2,7
Brezilya									
	İhracat	153,0	201,9	256,0	242,6	242,2	225,1	191,1	185,3
	İthalat	133,7	191,5	236,9	228,4	244,7	239,2	178,8	143,6
	Denge	19,3	10,4	19,1	14,2	-2,5	-14,1	12,3	41,7
İngiltere ve Kuzey İrlanda									
	İhracat	356,8	410,0	478,5	476,3	477,0	482,4	439,6	407,3
	İthalat	486,3	562,5	638,9	648,7	645,5	684,1	622,6	588,5
	Denge	-129,5	-152,5	-160,4	-172,4	-168,5	-201,7	-183,0	-181,2
Macaristan									
	İhracat	84,6	94,8	110,9	103,0	108,4	112,4	100,3	103,0
	İthalat	78,0	87,6	101,0	94,3	99,1	103,9	90,7	92,0
	Denge	6,6	7,1	9,9	8,7	9,3	8,5	9,6	11,0
Almanya									
	İhracat	1120,7	1261,6	1477,0	1408,4	1451,6	1492,5	1323,7	1335,9
	İthalat	926,2	1056,2	1256,2	1164,6	1192,8	1209,3	1052,9	1056,3
	Denge	194,5	205,4	220,8	243,8	258,8	283,2	270,8	279,6
Gürcistan									
	İhracat	1,1	1,7	2,2	2,4	2,9	2,9	2,2	2,1
	İthalat	4,5	5,3	7,1	8,1	8,0	8,6	7,3	7,3
	Denge	-3,4	-3,6	-4,9	-5,7	-5,1	-5,7	-5,1	-5,2
Kazakistan									
	İhracat	43,2	60,3	84,3	86,4	84,7	79,5	46,0	36,7
	İthalat	28,4	31,1	36,9	46,4	48,8	41,3	30,6	25,4
	Denge	14,8	29,2	47,4	40,0	35,9	38,2	15,4	11,3
Kırgızistan									
	İhracat	1,7	1,8	2,2	1,9	2,0	1,9	1,5	1,6
	İthalat	3,0	3,2	4,3	5,6	6,0	5,7	4,2	4,0
	Denge	-1,3	-1,4	-2,1	-3,7	-4,0	-3,8	-2,7	-2,4
Moldovya									
	İhracat	1,3	1,5	2,2	2,2	2,4	2,3	2,0	2,0

	İthalat	3,3	3,9	5,2	5,2	5,5	5,3	4,0	4,0
	Denge	-2,0	-2,4	-3,0	-3,0	-3,1	-3,0	-2,0	-2,0
Tacikistan									
	İhracat	1,0	1,2	1,3	1,4	0,9	1,0	0,9	0,9
	İthalat	2,6	2,7	3,2	3,8	4,0	4,3	3,4	3,0
	Denge	-1,6	-1,5	-1,9	-2,4	-3,1	-3,3	-2,5	-2,1
Türkmenistan									
	İhracat	9,3	9,7	16,8	20,0	18,9	19,8	12,2	7,5
	İthalat	9,0	8,2	11,4	14,1	16,1	16,6	14,1	13,2
	Denge	0,3	1,5	5,4	5,9	2,8	3,2	-1,9	-5,7
Ukrayna									
	İhracat	39,7	51,4	68,4	68,8	63,3	53,9	38,1	36,4
	İthalat	45,4	60,7	82,6	84,7	77,0	54,4	37,5	39,2
	Denge	-5,7	-9,3	-14,2	-15,9	-13,7	-0,5	0,6	-2,8
Danimarka									
	İhracat	91,8	95,8	111,9	106,1	111,3	110,5	94,2	94,2
	İthalat	80,4	83,2	96,4	92,3	98,4	99,1	84,5	85,0
	Denge	11,4	12,6	15,5	13,8	12,9	11,4	9,7	9,2
Hindistan									
	İhracat	164,9	226,3	302,9	296,8	314,8	322,5	267,8	264,6
	İthalat	257,2	350,2	464,5	489,7	465,4	462,9	393,8	361,0
	Denge	-92,3	-123,9	-161,6	-192,9	-150,6	-140,4	-126,0	-96,4
İtalya									
	İhracat	406,7	446,9	523,3	501,5	517,6	528,0	458,5	455,8
	İthalat	414,7	487,0	558,8	489,1	477,3	470,4	407,9	401,6
	Denge	-8,0	-40,1	-35,5	12,4	40,3	57,6	50,6	54,2
Kanada									
	İhracat	314,0	387,5	452,1	454,8	458,4	470,0	409,0	389,4
	İthalat	321,2	392,1	451,2	462,4	461,9	466,0	423,8	404,4
	Denge	-7,2	-4,6	0,9	-7,6	-3,5	4,0	-14,8	-15,0
Çin									
	İhracat	1201,8	1578,3	1899,2	2048,9	2210,3	2343,2	2284,5	2134,5
	İthalat	1004,2	1396,2	1742,9	1818,2	1949,3	1963,1	1680,8	1589,9
	Denge	197,6	182,1	156,3	230,7	261,0	380,1	603,7	544,6
Litvanya									
	İhracat	16,5	20,7	28,1	29,6	32,6	32,4	25,4	25,0
	İthalat	18,3	23,4	31,8	32,0	34,8	35,2	28,2	27,5
	Denge	-1,8	-2,7	-3,7	-2,4	-2,2	-2,8	-2,8	-2,5
Meksika									
	İhracat	229,7	298,1	349,6	370,9	380,1	397,7	380,8	373,9
	İthalat	234,4	301,5	350,9	370,7	381,2	400,0	395,2	387,1
	Denge	-4,7	-3,3	-1,3	0,2	-1,1	-2,3	-14,4	-13,2
Hollanda									

	İhracat	431,7	492,7	569,5	554,7	567,7	574,2	471,1	511,7
	İthalat	382,3	440,0	507,8	500,6	513,1	508,2	424,9	421,0
	Denge	49,4	52,7	61,7	54,1	54,6	66,0	46,2	90,7
Norveç									
	İhracat	116,8	130,7	160,3	161,0	153,2	142,3	103,4	88,0
	İthalat	69,0	77,3	90,8	87,3	90,0	88,1	75,7	72,0
	Denge	47,8	53,3	69,5	73,7	63,2	54,2	27,7	16,0
Polonya									
	İhracat	136,8	159,8	187,2	183,5	202,1	216,7	198,2	202,6
	İthalat	149,7	178,1	206,8	196,2	205,2	219,9	194,1	197,4
	Denge	-12,9	-18,3	-19,6	-12,7	-3,1	-3,2	4,1	5,2
Kore Cumhuriyeti									
	İhracat	363,5	466,4	555,2	547,9	559,6	572,7	526,8	535,7
	İthalat	323,1	425,2	524,4	519,6	515,6	525,5	436,5	443,7
	Denge	40,4	41,2	30,8	28,3	44,0	47,2	90,3	92,0
Romanya									
	İhracat	40,6	49,4	62,7	57,9	65,9	69,9	60,6	63,6
	İthalat	54,3	61,9	76,3	70,3	73,5	77,9	69,9	74,6
	Denge	-13,6	-12,5	-13,6	-12,4	-7,6	-8,0	-9,3	-11,0
ABD									
	İhracat	1056,0	1278,5	1480,3	1545,7	1579,1	1623,4	1504,6	1453,8
	İthalat	1605,3	1969,2	2265,9	2336,5	2329,1	2412,6	2248,2	2251,4
	Denge	-549,3	-690,7	-785,6	-790,8	-750,0	-789,2	-743,6	-797,6
Türkiye									
	İhracat	102,1	113,9	134,9	152,5	151,8	157,6	143,8	142,8
	İthalat	140,9	185,5	240,8	236,5	251,7	242,2	207,2	198,5
	Denge	-38,8	-71,7	-105,9	-84,0	-99,9	-84,6	-63,4	-55,7
Finlandiya									
	İhracat	62,9	69,5	79,1	73,1	74,4	74,3	59,7	57,3
	İthalat	60,9	68,8	84,2	76,6	77,6	76,6	60,4	60,5
	Denge	2,0	0,7	-5,1	-3,5	-3,2	-2,3	-0,7	-3,2
Fransa									
	İhracat	476,1	517,0	585,3	558,6	568,5	568,5	494,5	488,8
	İthalat	560,5	608,7	712,9	667,3	673,3	670,1	564,5	560,8
	Denge	-84,4	-91,7	-127,6	-108,7	-104,8	-101,6	-70,0	-72,0
İsveç									
	İhracat	131,0	158,1	187,2	172,7	167,6	162,6	140,0	139,6
	İthalat	120,3	148,5	174,7	164,1	159,7	159,5	137,7	139,8
	Denge	10,8	9,6	12,5	8,6	7,9	3,1	2,3	-0,2
Japonya									
	İhracat	580,7	769,8	822,6	798,6	714,6	690,2	624,8	644,9
	İthalat	550,6	692,4	854,1	885,6	832,4	811,9	648,3	607,0

	Denge	30,2	77,3	-31,5	-87,0	-117,8	-121,7	-23,5	37,9
--	-------	------	------	-------	-------	--------	--------	-------	------

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2019.

İthal edilen toplam ürünlerin % 17,4'ü Rusya'dan, % 15,8'i Türkiye'den, % 10,2'si Çin'den % 10,2'si, Almanya'dan, % 7,6'sı ABD'den, % 4,8'i Ukrayna'dan, % 4,2, İtalya'dan, % 3,4'ü İran'dan, % 2,7'si Belarus'dan gerçekleştirilmektedir.

3. AZERBAIJAN ENERJİ SEKTÖRÜ VE EKONOMİYE ETKİSİ

3.1. Hazar'ın Enerji Kaynakları ve Ekonomik Önemi

Dünyanın en büyük kapalı su deposu olan Hazar Denizi, jeopolitik konumu ve zengin hidrokarbon rezervleri bakımından kilit bölgelerden biri olarak kabul edilir. Hazar Denizi'nin doğal kaynakları hakkında farklı bilgi kaynakları mevcuttur. ABD Enerji Bilgi İdaresi Başkanlığı'na (ABD ÇED) göre Hazar Denizi'nde keşfedilen 48 milyar varil petrol ve 8,2 trilyon m³ enerji rezervi bulunuyor. Petrol rezervlerinin % 41'i (19,6 milyar varil) açık deniz alanlarında % 36'sı (3 trilyon m³) gaz rezervlerinde yoğunlaşmıştır. Kaynaklara göre % 35 ve % 45 karadaki tarlalardır. Kalan rezervler kıyıda yaklaşık 100 mil uzaktadır. ÇED'e (EİA) göre, keşfedilmemiş, muhtemel petrol rezervlerinin 20 milyar varil ve gaz rezervlerinin 7 trilyon m³'te olduğu tahmin edilmektedir (Caspian Sea Region, 2013: 9).

Her ne kadar Hazar bölgesi hala önemli bir ihracat hedefi olarak kabul edilen Avrupa'nın enerji arzında önemli bir rol oynamasa da Avrupa Birliği bölgeyi büyük bir çeşitlendirme stratejisi olarak kabul etmektedir. Genel olarak, Hazar bölgesi için en uygun seçenek Avrupa'dır. Karşılıklı ilişki içinde kurulan enerji ilişkileri, her iki tarafın çıkarlarının yakınlığına ihtiyacı duymaktadır. Bölgedeki önde gelen petrol üreticileri Azerbaycan ve Kazakistan'dır. Azerbaycan, Hazar havzasından üretilen petrolün % 100'ünü ve Kazakistan'ın % 92'sini alıyor. Halen Hazar bölgesinde, dünya petrol üretiminin yüzde 3'ünden ve AB'nin petrol talebinin yüzde 20'sinden (günde 12,8 milyon varil) 2,6 milyon varil fazla petrol üretilmektedir. Fakat bölge Avrupa petrol ihtiyacının % 6-7'sini karşılamaktadır. Rusya, Avrupa petrol arzında % 33, Norveç % 12, Orta Doğu % 15 ve Afrika bölgesinde % 25 paya sahiptir (BP, 2018).

Şu anda, Hazar Denizi'nin yasal statüsü ile ilgili sorunlar çözülmediğinden Hazar enerji kaynaklarını tam olarak kullanmak mümkün değildir. Bu sorun, tarafların yapıcı olmama durumunun bir sonucu olarak yıllarca çözülemedi. Hazar Denizi'nin mevcut durumu, 26 Şubat 1921'de imzalanan Rusya-İran dostluk anlaşması ve 25 Mart 1940'ta imzalanan Ticaret ve Nakliye Anlaşması ile yönetiliyor (BP, 2018).

Rusya, Hazar'daki çıkarlarını bırakmak istemiyor, enerji kaynakları Hazar'ın enerji kaynaklarının çok üstünde ve Rusya'nın Hazar Denizi'ndeki ticari çıkarlardan daha fazla siyasi çıkarı var. Kazak petrolünün veya Türkmenistan gazının Avrupa'ya taşınması mümkün olabileceğinden, Hazar Denizi'nin statüsünün çözümü Rusya tarafından istenmemektedir (Arslan, 1997: 45).

Türkmenistan'ın Hazar'da yaptığı siyaset direkt olarak Rusya'nın Hazar'da yapmak istediği siyasetin tezahür şeklidir ve her şekilde Türkmenistan üzerinde ekonomik ve siyasi etkileri kullanarak, onun bu siyaseti devam ettirmesine çalışmaktadır. Çünkü Hazar sorununun çözümü hiçbir şekilde Rusya'ya fayda sağlamaz, aksine çoğu durumda Hazar bölgesi, Güney Kafkasya veya Orta Asya'daki etkisini yitirme olasılığı ile karşı karşıya kalabilir (Arslan, 1997: 48).

Hazar Denizi'nde ticari çıkarları olan ülkeler Azerbaycan ve Kazakistan'dır. Bu iki ülke yasal statü konusunda anlaşmaya varmışlar ve Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı yakın iş birliği içindedirler. Ancak bu enerji iş birliğini daha yüksek bir seviyeye çıkarmak mümkündür (Arslan, 1997: 49). Anlaşılan, Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenmesi henüz çıkarlar çerçevesinde değil ve uzlaşma sürecinin yakın gelecekte çözüleceği öngörülmemektedir.

3.1.1. Petrol ve gaz Potansiyeli

Hazar Havzasındaki tahmini petrol rezervinin, çeşitli tahminlere göre 15-40 milyar varil olduğu tahmin ediliyor. Bu kaynakların yakın gelecekte 70-150 milyar varilin üzerinde olacağı öngörülüyor. Doğal gaz ile ilgili olarak, bu rakamlar sırasıyla 6.7-9,7 trilyon metreküp ve 8 trilyon metreküptür. Ayrıca, bazı araştırmacılar havzada 178 milyar varil petrol bulunduğunu ve şu ana kadar sadece 15 milyar varilin keşfedildiğini belirtmişlerdir. Aynı kaynağa göre, dünya petrol rezervlerinin % 9,1'i bu havzada bulunmaktadır. Kazakistan, Hazar'ın kaynaklarının % 64-52'sine ve Azerbaycan'ın % 24-16,5'ine sahiptir (Orta Asya ve Kafkasya araştırmaları,

2016.). Azerbaycan'ın Hazar sahilinden uzun süredir petrol çıkarmasına rağmen, havza tam olarak araştırılmamıştır ve rezerv tahminleri belirtilenden daha yüksek olabilir. Sayılar arasındaki boşluk objektif sebeplerden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, 70 yıldan fazla bir süredir Sovyet yönetimi altındaki ülkelerde araştırma hiçbir seviyede gerçekleştirilmemiştir, ancak modern zamanlarda, araştırmalarda bir artış vardır. Ancak yeni bağımsız devletler, geçiş döneminin zorlukları nedeniyle, ilgili araştırmalar için fazla para ayıramadılar.

Bu rakamlar göz önüne alındığında, Hazar havzasında dünya petrol rezervlerinin % 1,5-4'üne ve dünya gaz rezervlerinin % 6'sına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bazı kaynaklar, yalnızca Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan'ın dünya petrol rezervlerinin % 10'una sahip olduğunu göstermektedir. Bölge henüz tam olarak oluşturulmamıştır ve kaynaklar bakımından zengindir, bu nedenle bölgeye ilgi göstermektedir. Hazar Denizi havzası, dünyanın önde gelen petrol tedarikçisi Körfez bölgesinde büyük bir rekabet ve kritik siyasi durumla birlikte daha fazla öne çıkmaktadır (Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2018).

Bahsedilen avantajlara ek olarak, bölgede enerji kaynakları konusunda da bazı sorunlar ve eksiklikler var. Her şeyden önce, bölgenin dünya okyanuslarına doğrudan erişimi olmadığı ve bölgedeki en ucuz ulaşım aracı olan tankerlerin kullanımı konusunda kısıtlamaların olduğu belirtilmelidir. Son yıllarda dünya pazarına enerji getirmek için boru hatları döşenmiş olmasına rağmen, doğru miktarda değildir ve yeni boru hatlarının yapımı çok pahalıdır. Bu nedenle, dünya pazarına girebilmek için bu boru hatlarının en az 1.000 kilometrelik bir kapsama alması gerekiyor. Ayrıca, Ermenistan ve Azerbaycan hattının riskli savaşı da ilerlemeni engelliyor.

3.1.2. Petrol ve Gaz Sözleşmeleri

Azerbaycan petrolü uzun zamandır yabancı ülke şirketlerini kendine çekmektedir. Geçmişte olduğu gibi, Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra bu geleneği sürdürmüş ve faaliyetlerine devam etmiştir. 1993 yılında ülkede istikrarın ortaya çıkması bu süreci hızlandırdı. Bu yıldan itibaren başkanının çabası ve yönetimi ile petrol ve gaz yataklarının yabancı şirketlerle ortak işlenmesine dair özel program hazırlanmıştır. 1994 yılı 20 Eylül'de ABD'nin "Amoco", "Yunikal", "Penzoyl", "Mak DERMOTT", Büyük İngiltere, "BP" ve "Remko", Norveç'in

“Statoil”, Türkiye'nin “TPAO”, Rusya'nın “Lukoil” ve Suudi Arabistan'ın “Delta” şirketleri ile Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) arasında “Yüzyılın anlaşması” adlı belge imzalandı. Anlaşmada Hazar'ın Azerbaycan bölgesinde “Azeri”, “Çırac” ve “Güneşli” yataklarının ortak kullanımına dair pay bölümünün şartları yansımıştır. Bir yıl sonra, ABD petrol şirketi EKSON ve 4 Temmuz 1996'da Mac Dermott'ta hisse sahibi olan Japon petrol şirketi ITOCHU sözleşmeye katıldı (Aliyev, 2004: 96).

Yüzyıl Anlaşması'na göre, söz konusu alanlardan 30 yıl süreyle 5 milyon ton petrol çıkacak ve toplam hacmi 253 milyon tona ulaşacak. Öngörülen miktarı 157,6 milyar ABD doları tutarında olacaktır. Bu miktarın 81,7 milyar doları Azerbaycan'a verilecektir. Azerbaycan'ın 55 milyar m³'lük birleşik gazından elde edilen tahmini gelir yaklaşık 55 milyon ton petrol olması öngörülmüştür. Ayrıca, Azerbaycan tarafından sözleşme alanlarında yürütülen önceki arama çalışmaları için 420 milyon dolar ödemesi gerekmektedir. Sondajın sonunda, Azeri, Chirag ve Guneshli tarlalarının tahmin edildiği gibi 511 milyon yerine 640 milyon ton petrol olduğu tespit edildi. 14 Aralık 1996'da SOCAR, Amoko, Yunokl, Japonya'nın Itochi ve Suudi Arabistan Deltası arasında Dan Ulduzu ve Ashrafi petrol sahalarının ortak gelişimi konusunda tarihi bir anlaşma imzaladı (Aliyev, 2004: 98).

13 Ocak 1997'de SOCAR ile Fransız Elf-Akiten ve Total arasında, Paris'teki Elysee Sarayı'ndaki Lankaran-Deniz ve Talishdeniz alanlarının ortak geliştirilmesi ve paylaşılması konusunda 25 yıllık bir anlaşma imzalandı. Ayrıca, şu anlaşmalar imzalandı: 1997 - D-22 Deniz Anlaşması, Nahçıvan potansiyel alanı hakkında anlaşma, Absheron offshore grup anlaşması, Oğuz denizcilik grubu anlaşması, 1998: - Kurdash denizaşırı grup anlaşması, Gelecek vaat eden deniz petrol alanları Araz, Flam ve East ile ilgili anlaşma, Gelecekte açık deniz petrol sahası anlaşması, Offshore petrol sahaları grubu Ateshgah, Burning Tawa ve Mugan-Deniz anlaşması, Zafar - Mashal açık deniz petrol sözleşmesi, Lerik-Sea, Güney - Dalga - Savalan petrol sözleşmesi, Kıyı petrol sahalarının ortak gelişimine ilişkin anlaşmalar, Muradhanlı petrol sahasında bulunan tarla grubu hakkında 1998 anlaşması, 1999'da imzalanan Padar sahası ve ilgili petrol sahaları ile ilgili anlaşması (Hasanov, 2005: 725).

Kursangi-Garadagli grubu Güney-Batı Gobustan petrol grubu ile 14 ülkeden 33 petrol şirketi, deniz ve deniz petrol ve doğal gazının ortak gelişimi için 23

sözleşme imzaladı. Sözleşmelerin hacmi 3 milyar dolardı. Bakü Novorossiysk ve Bakü-Supsa boru hatları döşendi. Bugüne kadarki “Yüzyıl Sözleşmesinin” sona ermesinden bu yana, pek çok sanayi ve inşaat işletmesi ülkenin 3.000'den fazla vatandaşı tarafından Batılı şirketlerle birlikte istihdam edildi (Hasanov, 2005: 726).

Bakü-Tiflis-Ceyhan ihracat boru hattı sözleşmesinin tamamlanması tarihi bir olaydır. Bu boru hattı 2005'ten bu yana 50 milyon ton petrol ihraç etmekte ve Azerbaycan ekonomisine 35 milyar dolar gelir getirmektedir. Azerbaycan petrol sektöründe yapılan uluslararası petrol sözleşmeleri, ülke ekonomisinde sosyo-ekonomik gelişme beklentilerinde önemli rol oynamaktadır. Şu anda, Azerbaycan'da iki petrol rafinerisi faaliyet göstermektedir. Azerneftiyag ve Azerneftyanacag. Fabrikaların toplam tasarım kapasitesinin 25 milyon ton petrol olduğu tahmin edilmektedir (Hasanov, 2005: 728).

Kasım 1999'da İstanbul, Türkiye AGİT Zirvesi'nde ABD, Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Türkmenistan devlet başkanları Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ana ihracat boru hattının inşası üzerine hükümetler arası anlaşma imzaladı. 18 Eylül 2002'de Bakü-Tiflis-Ceyhan ihracat boru hattının temeli, Türkiye ve Gürcistan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in katılımıyla Bakü'deki Sangachal Terminali'ne atıldı. BTC'nin Azerbaycan'ın Gürcü kesimi ile bağlantısı Ekim 2004'te gerçekleşti. 13 Temmuz 2006'da Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihracat boru hattının resmi açılış töreni, 21. yüzyılın en büyük enerji projesi olan Ceyhan'da gerçekleşti. BTC'nin devreye alındığı tarihten 2007 yılının sonuna kadar Ceyhan limanından dünya pazarlarına 36 milyon 796 bin 555 ton Azerbaycan petrolü sevk edildi (Bayramov, 2017: 150).

1993 yılından itibaren yeniden iktidara dönen Haydar Aliyev'in ülkede sosyal istikrar oluşması yolunda atılan adımların sonucunda Azerbaycan'ın siyasi ve ekonomik hayatında önemli gelişmeler yaşandı. Devlet başkanının tutarlı siyasi seyri ve birçok ülke ile geliştirilen ilişkiler, Azerbaycan'la uluslararası toplum arasında karşılıklı ilişkilerin kurulmasına neden olmuştur. Cumhurbaşkanı, hukuki, laik devleti kurdu, ekonomik reformları yürüttü, piyasa ekonomisinin ilkelerini uyguladı, finansal ve ahlaki desteğinin ana yönünü seçti. 20 Eylül 1994 tarihinde, Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi ile Bakü'deki Gulustan Sarayı'ndaki yabancı petrol şirketleri konsorsiyumu arasında bir sözleşme imzalandı. Bu sözleşme Amoko, BBC, Statoil, Lukoil, Mac Dermot, Penzoi, Remco, Türkiye Petroleri, United, Delta Intanash –

ABD şirketleri tarafından dostluk ilişkileri, ekonomik iş birliği ve genel olarak Rusya, İngiltere, Türkiye, Norveç, Suudi Arabistan gibi ülkelerle ilişkilerin güçlendirilmesi yönünde imzalanmıştır (Bayramov, 2017: 152).

Anlaşma 30 yıl süreyle imzalandı. Anlaşma doğrultusunda, “Azeri” yatağı tamamen, “Çırak” yatağı tamamen, “Güneşli” yatağı ise suyun derinliği 200 metreden fazla olan kısmı birlikte istismar edilecek ve 511 milyon ton petrol çıkarılacaktır. Üretilen petrolün 253 milyon tonu Azerbaycan'a gelecektir. Bu anlaşmayı hayata geçirmek için sermaye yatırımının % 80'ni Batılı şirketler, yani bu konsorsiyuma dahil olan şirketler yapacaktır. Sermaye yatırımı 1994 yılı fiyatları ile karşılaştırıldığında Azerbaycan'a 34 milyar dolar tutarında gelir geleceği öngörülmektedir. 30 yıl içinde doların kuru, dünya pazarında petrolün fiyatı değiştiğinde bu rakam da değişecektir (Bayramov, 2017: 155).

1994 yılı 20 Eylül'de Bakü'de “Gülistan” sarayında Batı'nın petrol şirketleri ile bağlanmış petrol anlaşması bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yeni tarihinde yeni bir sayfa açtı. Sonradan haklı olarak “Yüzyılın anlaşması” olarak adlandırılan bu anlaşma gerçekten bağımsız Azerbaycan'ın petrol endüstrisinin gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Şu anda dünya çapında “Yüzyılın Sözleşmesi” olarak bilinen bu antlaşmanın imzalanması, bağımsız Azerbaycan'ın ekonomik gelişimi ve Haydar Aliyev tarafından geliştirilen petrol stratejisinin uygulanmasının mükemmel bir tezahürüdür (Bayramov, Orujova, 2017: 303).

Yüzyıl Anlaşmasının imzalanmasının ardından, katılımcıları bir çalışma organı yarattı: Yürütme Komitesi, Azerbaycan Uluslararası İşletmeciler Şirketi (AIOC) ve Danışma Kurulu. Bu yapılar yasal otorite kazandıktan sonra, yani 2 Aralık 1994'te, Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın özel bir kararname imzalamasıyla çalışmaya başlamıştır. 12 Aralık 1994'te, Parlamento Yüzyılın Antlaşması'nı onayladı (Hasanov, 2005: 730).

Anlaşma daha sonra 19 ülkedeki 41 petrol şirketi ile 30'a kadar anlaşmanın imzalanmasının önünü açtı. “Yüzyıl Sözleşmesi”, hem hidrokarbon rezervleri hem de yatırımlar için dünyanın en büyük sözleşmeleri listesine dahil edilmiştir. Azerbaycan'da petrol endüstrisine yatırılan 64 milyar dolarlık yatırımın 57,6 milyarı açık deniz alanlarının geliştirilmesi ve araştırması amaçlıdır (Aliyev, Babayev, 2003: 264).

“Yüzyıl Sözleşmesi”nin uygulanmasından bu yana Azerbaycan ekonomisinde büyük değişiklikler olmuş ve büyük çalışmalar yapılmıştır. Öncelikle, Chirag-1 yatağı, ilk petrol üretim projesinin bir parçası olarak 1995 yılında batı standartlarına getirildi ve kuyuları açmak için ana ünitenin üst modülüne geçildi. Yeni sondaj kulesi, katmanların yatay kuyuları delmelerini sağladı. Büyük kuyu üretimi ile işletme kuyuları devreye alındı. 1997 yılında Chirag sahasından petrol üretimi başladı (Hajizadeh, 2000: 257).

Aralık 1999’da Azerbaycan’ın “kâr yağı” ile dolu ilk tanker dünya pazarlarına tanıtıldı. Bu petrolün satışından elde edilen döviz, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu'na girmekte ve halka fayda sağlamaktadır. Bakü-Novorossiysk petrol boru hattının 231 km uzunluğundaki ve 720 mm çapında kuzey yönünde bulunan boru hattı yeniden yapılandırılarak inşa edildi ve 25 Ekim 1997’de Azerbaycan petrolü Novorossiysk limanına (Rusya Federasyonu) sevk edildi. Boru hattından, 2007 yılı sonundan bu yana 11 milyon 34 bin ton petrol taşınmıştır (Hajizadeh, 2013: 512).

Bakü-Supsa boru hattı 17 Nisan 1999 tarihinde inşa edildi ve işletmeye alındı. Hizmete alma tarihinden 2007 sonuna kadar Bakü-Supsa boru hattı üzerinden 45 milyon 542 bin ton petrol taşınmıştır. 1997 yılında ülkedeki petrol üretimi 9 milyon ton iken, 2007 yılında bu rakam 40 milyon tonu aştı (Hajizadeh, 2013: 513).

Dede Gorgud (eski Kaspmorneft) yarı sondaj kulesi, Hazar’ın derinliklerindeki derin arama kuyularını delmek için yenilendi ve geliştirildi ve 50-475m ila 7620m derinliğindeki kuyuları açma potansiyeline sahip hale getirildi. Diğer bir birim olan İstiklal (eski Raf-5) dalgıç sondaj kulesi yenilenmiş ve 50-700 m derinlikte ve 7620 m derinliğe kadar sondaj kuyularında yenilenmiştir. Azeri-Chirag-Guneshli sahalarındaki modernize sondaj kuleleri ile yapılan ortak çalışmalar sonucunda, petrol rezervleri % 30'dan daha fazla artarak altı arama kuyusu açılmıştır. Bu tesisler, 1996 yılında Hazar Sondaj Şirketi tarafından kurulan ortak girişimin bir parçası olarak Şah Deniz ve Azeri-Chirag-Guneshli sahalarında başarıyla faaliyet göstermektedir (Aliyev, Babayev, 2003: 266).

Bu büyük ihracat petrol boru hattının teknik ve ekonomik öneminden ayrı olarak politik rolü de önemlidir. Böylece, bu boru hattı dünya ile Azerbaycan devleti arasında yeni ilişkilerin yeniden kurulmasını, dünya ile Azerbaycan halkı arasındaki

ilişkilerin yeniden kurulmasını teşvik edecek ve Azerbaycan'ın dış politikasını güçlendirecek ve geliştirecektir (Aliyev, Babayev, 2003: 268).

3.1.3. Petrol ve Gaz Üretimi

21. yüzyılın başlangıcı, Azerbaycan'da petrol ve gaz üretiminde yeni ve önemli bir artışla göze çarpıyor. 20. yüzyılda Azerbaycan'da 1,5 milyar ton petrol ve 500 milyar metreküp gaz üretildi. SOCAR, gelişmiş, gelecek vaat eden ve kanıtlanmış rezervler de dahil olmak üzere 181 milyar metreküp ticari gaz içeren 2.336 milyar metreküp gaza sahiptir. Bu gaz kaynakları bölge genelinde ve üretim biriminde doğal olarak dağıtılmaktadır. En geniş gaz birikmesi, Balakhaninin alt kısmı ve verimli katmanın alt kısmı ile sınırlıdır. Daha sonra gaz muhtevasında artış ve çözünabilir yağ birikintilerinden gaz taşıyan yağ alanlarına geçiş, çökeltme bölgesinde, jeolojik gelişimleri sırasında ve çöküntü bölgesinde olumsuz etkilere uğradığı gözlenmektedir (Bayramov, Orujova, 2017: 305).

Ana gaz rezervleri, bulunabilirliği nedeniyle sonuncusuna borçludur. Bu düzenli rezerv dağılımı, verimli tabakaların gaz içeriği haritasında ve daha doğrusu Balakhani-Sabunchu-Ramana, Surakhani, Karachukhur, Zyk, Kumdashi, Bahar ve Duwani'dir. Kenizdağ, Sangachal-Duwanne, Bulla ve ayrıca Batı Abşeron - Atashgah, Lokbatan, Buta-Kushkhana, Kushkhana ve Garadag'de VIII horizon yataklarında gözlenmektedir (Aliyev, 2004: 100).

2016 yılında Azerbaycan'da yalnızca 41 milyon ton petrol üretildi ve bunlara 35 milyon ton ihracat yapıldı. Üretilen 33,5 milyon ton petrol uluslararası konsorsiyuma, 7,5 milyon ton SOCAR'a düşüyor. 2015 yılına göre 685.500 ton daha az yağ üretti. Aynı zamanda, gaz üretim oranları da düşmüştür. 2015 yılında Azerbaycan, 29,3 milyar ton gaz üretti; bunun 23,1 milyar tonu Uluslararası Konsorsiyum tarafından, 6,2 milyar tonu da SOCAR tarafından sağlandı. Modern.az'a göre, SOCAR'ın gaz üretimi 2015 yılına göre 2016 yılında % 12,7 azaldı (www.stat.gov.az).

Tablo 5. Petrol Üretimi, bin ton

Yıllar	Petrol üretimi (gaz kondensatı dahil)
2000	14 017
2001	14 909
2002	15 334
2003	15 381
2004	15 549
2005	22 214
2006	32 268
2007	42 598
2008	44 514
2009	50 416
2010	50 838
2011	45.626
2012	43.375
2013	43.457
2014	42.076
2015	41.628
2016	41.050
2017	38.688

Kaynak: <https://www.stat.gov.az>. 01.08.2019.

Tablo 6. Doğal gaz üretimi, milyon metreküp

Yıllar	Doğal gaz toplam		
		Semt gazı	Doğal gaz
2000	5.642	2.859	2.783
2001	5.535	3.165	2.370
2002	5.144	3.118	2.025
2003	5.128	3.170	1.958
2004	4.995	3.051	1.944
2005	5.732	3.855	1.877
2006	9.076	6.727	2.349
2007	16.850	9.593	7.257
2008	23 399	12 811	10 588
2009	23 598	12 080	11 518
2010	26 312	12 370	13 943
2011	25.728	13.360	12.368
2012	26.796	13.579	13.217

2013	29.245	13.945	15.300
2014	29.555	13.945	15.610
2015	29.175	13.663	15.512
2016	29.331	13.952	15.379
2017	28.596	13.905	14.691

Kaynak: <https://www.stat.gov.az>, 01.08.2019

2017 yılında Azerbaycan, 38,7 milyon ton petrol ve 18,1 milyar metreküp doğal gaz üretmiştir. 2017 yılında ülkedeki petrol üretimi % 5,6, emtia gazı üretimi % 3 oranında azalmıştır. 2017 yılı Ocak-Ağustos aylarında Azerbaycan'da petrol üretimi (gaz kondensatı da dahil) 25 milyon 572,7 bin ton oluşturdu ki, bu da 2016 yılının benzeri döneminin göstericisinden % 9,3 azdır.

Azerbaycan'da 2018'de petrol üretimi 38,758 milyon ton oluşturdu ki, bu da 2017 yılının göstericisine uygundur. Azerbaycan geçen yıl 38 milyon 758 bin ton petrol üretti ve bunun 38 milyonu 706,1 bin tonu emtia yağının payına düştü. Petrol üretimi ve emtia yağı, 2017 yılına göre sıfır arttı. Azerbaycan bu dönemde 30 milyar 592,2 milyon metreküp gaz üretti (% 7,1 artış). Aynı zamanda, gaz üretimi 19 milyar 209,9 milyon metreküp (% 5,8 artış) olarak gerçekleşti. Enerji Bakanlığı 2018'de, ülkedeki petrol üretiminin 38.802 milyon ton (% 0,3'lük bir artış), gaz üretiminin 30 milyar 422 milyon metreküp (% 6,4'lük bir artış) olduğunu bildirdi (www.stat.gov.az).

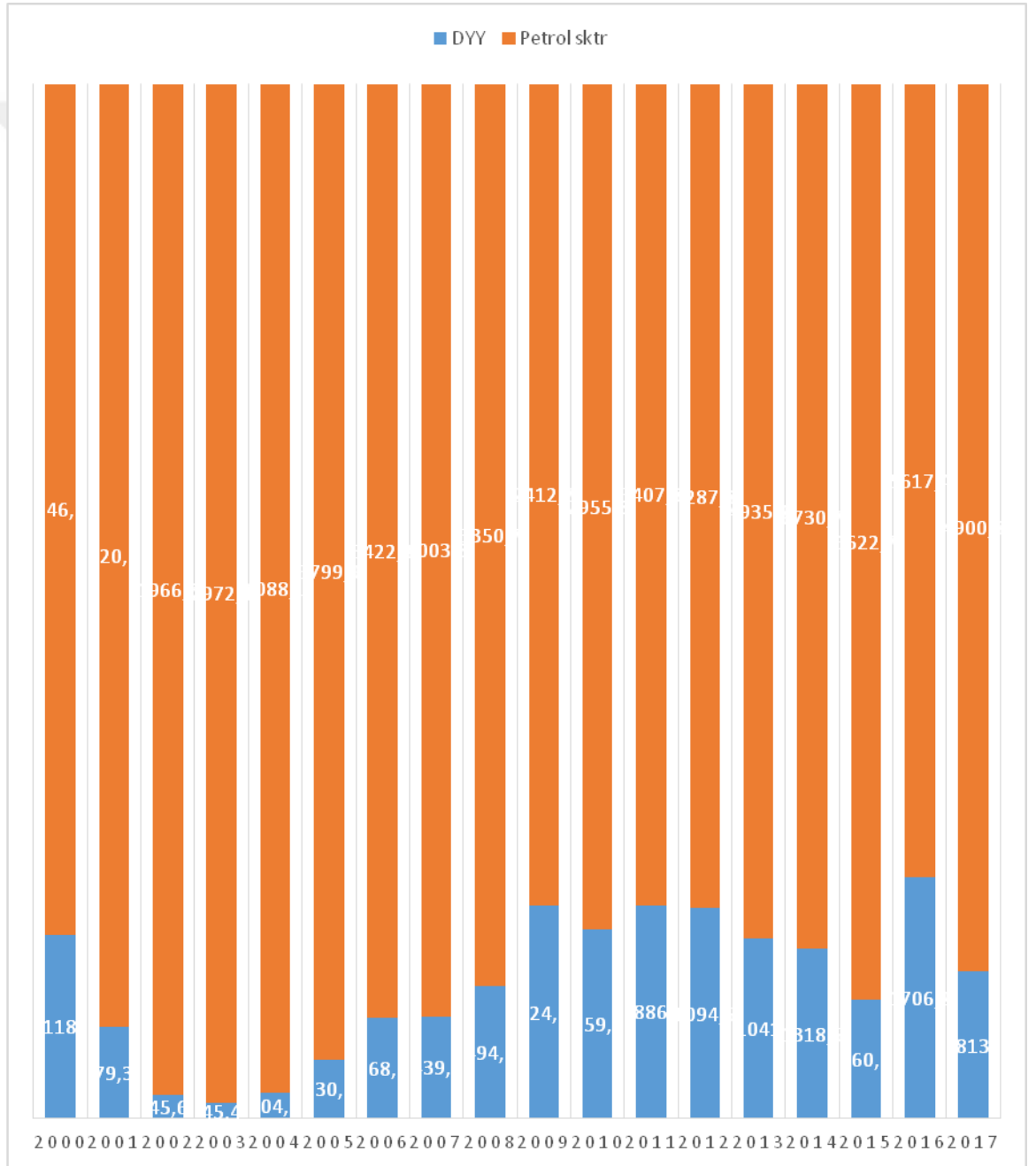
3.2. Enerji Sektöründe Yabancı Yatırımlar

Doğrudan yabancı yatırımın (DYY) bağımsız Azerbaycan ekonomisine girişinin 1995 yılında başladığı söylenebilir. 1991'de bağımsızlıktan sonraki ilk yıllarda siyasi istikrarsızlığın ortadan kaldırılması, 1994'ün sonu, Karabağ savaşında ateşkes ilan edilmesi, özellikle Eylül 1994'te, ülkenin "Azeri-Chirag-Guneshli" adlı ilk uluslararası petrol anlaşması projesi için Üretim Paylaşım Sözleşmesinin (PSA) imzalanması, doğrudan yabancı yatırımın ülkeye girmesine izin verdi (İsayev, 2010: 78).

İstatistik Komitesine göre, 1995-2017 döneminde yabancı yatırımlar 125,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir; bunun % 96,1'i (veya 120,6 milyar doları) 2000-

2017 döneminde gerçekleşmiştir. 2000-2017 yılları döneminde ülkeye giriş yapan tüm yabancı yatırımın 29,2 milyar doları (veya % 24,2 -i) Azerbaycan hükümetinin ve ayrı ayrı kamu ve özel kuruluşlarının uluslararası finans kredi kurumlarından dahil ettikleri mali kredileri, 77,8 milyar doları (% 64,5 'i) doğrudan yatırımlar, 217,7 milyon doları (% '0,2'i) petrol bonusu, kalan 13,4 milyar doları (% 11,1 -i) ise diğer yatırımlar (özellikle portföy yatırımları) olmuştur (www.stat.gov.az).

Şekil 1. Azerbaycan ekonomisine yapılan yabancı yatırımlar

Kaynak: <https://www.stat.gov.az>, 01.08.2019

Görüldüğü üzere, 2000-2017 döneminde Azerbaycan ekonomisine 77,8 milyar dolar yatırım yapıldı. Petrol sektöründe 66,8 milyar dolar veya doğrudan yabancı yatırımın % 85,9'u harcanmış, geri kalan 19,9 milyar dolar (% 14,1) petrol dışı sektördedir (www.stat.gov.az).

3.3. Petrol İhracatı ve Gelirleri

Azerbaycan'da hidrokarbon kaynakları bakımından zengin olan mali gelirler büyük ölçüde petrol, petrol ürünleri ve gaz satışlarına bağlıdır. Bu açıdan dünya pazarlarındaki petrol fiyatlarındaki değişimler devletin mali durumunun kilit bir göstergesidir. 2018 yılı için devlet bütçesi ve petrol bütçesi hesaplanırken, bir varil petrol fiyatının 45 \$ 'da kabul edildiği belirtilmelidir. Bu şartlar altında, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu'ndan (SOFAZ), hidrokarbonların 2018 yılına kadar Azerbaycan Cumhuriyeti'ne satılmasından net gelirlerin 9.724 milyar manat olarak tahmin edildiği ve devlet bütçesinden vergi gelirlerinin 1,88 milyar manat olduğu tahmin edilmektedir. Böylece, petrol gelirlerinin devlet bütçesindeki payı bir önceki yıla göre % 55,1 oranında artmıştır (2017'de, bu rakam % 47,9'dur) (Bayramov, Orujova, 2017: 310).

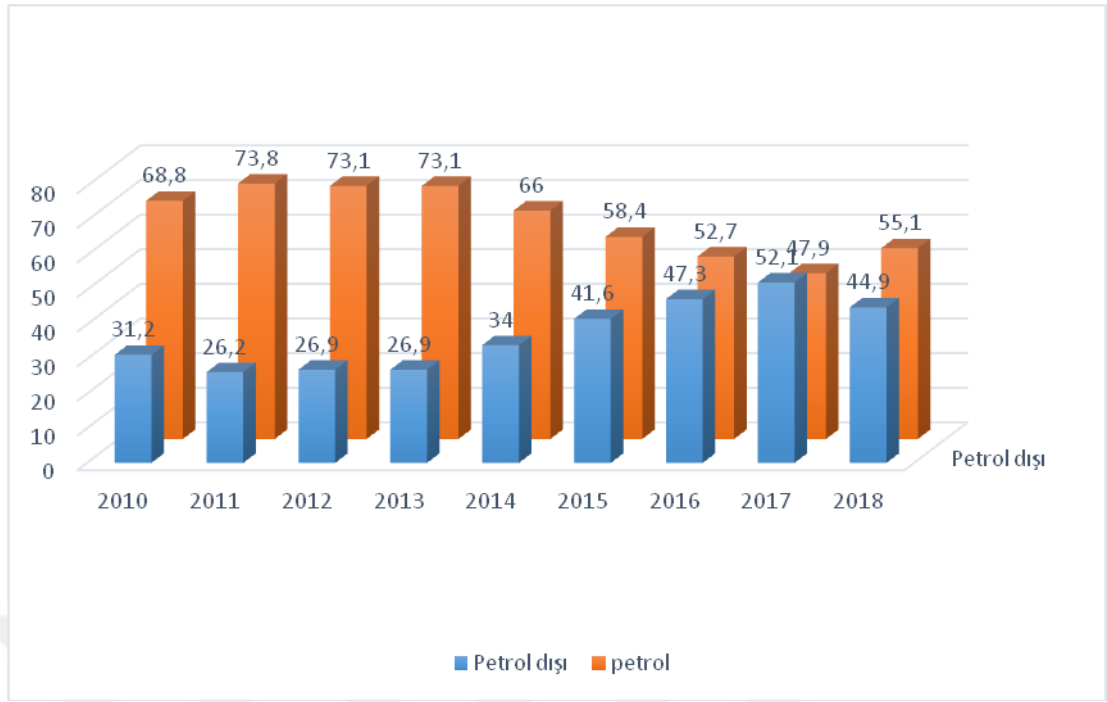
Küresel petrol piyasalarındaki mevcut durumun Azerbaycan'ın yararına değiştiğini göstermektedir. Brent tipi ham petrol, 70-75 ABD Doları aralığında dinamik gösteriyor. Genel olarak, Ocak-Mart 2018'de Brent petrolünün ortalama fiyatı varil başına 66,8 \$ idi (Azeri hafif petrolün aylık ortalama fiyatının tek kaynağı olan SOCAR, 2017'nin üçüncü çeyreğinden bu yana durdu). Ayrıca dönem içinde ülkenin petrol üretimi % 2,4 artarak 9,7 milyon ton, gaz üretimi ise % 5,2 artarak 7,3 milyar m3 olmuştur (<http://www.socar.az>).

Devlet Gümrük Komitesi'nin verilerine göre 2019 yılının ilk üç ayında 5,438 milyon ton ya da 2,686 milyar ABD doları eşdeğeri petrol, 938,9 bin m3 veya 0,168 milyar ABD doları eşdeğeri gaz ihraç edildi. 2018 yılının aynı dönemine göre, ihraç edilen petrolün hacmi % 11,7, değeri ise % 35 üzerinde olup (www.stat.gov.az).

Yukarıdaki faktörlerin Azerbaycan'ın petrol gelirleri üzerinde etkisi var. Böylece, 2018'in ilk çeyreğinde, SOFAZ'ın kar ve gaz satışından elde ettiği gelir 3.533 milyar manat, tahminen yaklaşık % 45,3, petrol sektöründen devlet bütçesi vergi gelirleri ise 0.467 milyar manat oldu. Azerbaycan Cumhuriyeti Enerji Bakanlığı'na göre, yılın ilk üç ayında günlük ortalama petrol ihracatı 625.000 varil oldu. Günlük petrol ihracatının (varil başına 45 ABD Doları / 66,8 ABD Doları) olduğu göz önüne alındığında, günlük petrol satışı, Azerbaycan'a ilave gelirlerde 13,62 milyon ABD doları olarak hesaplanmıştır. Bu fiyatlamaya göre, ülkenin petrol gelirleri ilk çeyreğe göre yaklaşık 1,23 milyar dolar daha fazlaydı (www.oilfund.az).

Petrol gelirlerindeki artış, devletin maliye politikası için belirli riskler doğurmasına rağmen, ülkenin ödemeler dengesindeki fazlalık, ulusal para birimi desteği (manat) ve stratejik para rezervlerinin büyümesi gibi temel makroekonomik göstergeler üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Her ne kadar mali konsolidasyon çalışmaları 2015'ten bu yana gerçekleşmiş olsa da 2017'nin ikinci çeyreğinden sonra mali genişleme sendromu yeniden ortaya çıktı. SOFAZ'dan devlet bütçesine yapılan transferlerin hacmi 3.116 milyar manat veya 1,83 milyar dolar arttı. Sonuç olarak, petrol sektörünün devlet bütçesindeki payı 7,2 puan artarak % 55,1'e yükselmiştir (www.oilfund.az).

Şekil 2. Petrol sektörünün devlet bütçesi gelirlerindeki payı, yüzde olarak

Kaynak: Azerbaycan Cumhuriyeti Maliye Bakanlığı, 2018.

Tablo 7. Enerji ürünlerinin ihracatı (doğal olarak)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ham neft	45.798,6	40.160,5	37.822,4	37.772,3	36.248,9	36.128,1	35.986,6	33.797,7
Doğal gaz	5.772,7	6.360,6	6.173,4	6.818,4	7.551,0	7.599,5	7.509,8	8.263,5
Sıvılaştırılmış petrol gazları	176,6	123,9	102,0	104,8	39,8	17,6	66,6	93,4
Otomobil benzini	203,1	99,6	62,0	25,4	13,8	4,9	4,6	7,2
Beyaz yağ jet motoru yakıt	118,2	81,3	150,5	135,4	202,8	243,8	243,6	186,6
Nafta	63,1	-	-	-	-	-	-	-
Dizel yanacağı	1.599,2	1.384,9	1.160,7	1.105,4	1.552,1	1.686,4	1.251,4	614,7
Akaryakıt	187,1	216,3	108,7	231,7	240,4	115,1	23,8	12,7

Petrol koksu	294,0	197,9	145,5	161,9	216,2	198,9	130,2	194,0
Neft bitumu	13,7	19,6	10,9	-	3,1	-	-	-
Sürtkü yağları	77,6	69,7	47,4	38,9	34,8	14,3	9,0	20,1
Diğer neft ürünleri	-	-	-	25,4	24,1	24,1	1,9	11,0
Elektrik enerjisi	39,8	69,2	58,5	42,6	42,1	22,8	94,2	110,3

Kaynak: www.stat.gov.az. 01.08.2019

Ocak-Şubat 2019'da Azerbaycan'dan 5 milyon 781 bin 785 ton ham petrol ve bitüm madeni ihraç edildi. İki ayda ihraç edilen petrol ve petrol ürünlerinin değeri 2 milyar 603 milyon 955 bin dolardı. 2018 yılının ilk iki ayında ülkeden 3 milyon 648 bin 802 ton ham petrol ihraç edildi.

3.4. Boru Hatları

Haydar Aliyev'in oluşturduğu “Yeni Petrol Stratejisi”nin ana yönlerinden biri, Azerbaycan'ın enerji kaynaklarını dünya pazarına çıkarmaktır. Halen, Hazar petrolü dünya pazarına Baku-Novorossiysk ve Baku-Supsa petrol boru hatları ile tedarik edilmektedir. 18 Şubat 1996'da Moskova, Azerbaycan petrolünün Rusya toprakları üzerinden Karadeniz Novorossiysk limanına taşınması için bir anlaşma imzaladı. AIOC, SOCAR ve Transneft arasında imzalanan üçlü anlaşma, petrolün Novorossiysk limanına taşınmasını öngören tüm yasal ve teknik sorunları içeriyor. Bu sözleşmedeki yerine itiraz eden Rusya, bu sözleşmenin 2. paragrafında, Azerbaycan petrolünün sahibi olmadığı ve Azerbaycan petrolünün sahipliğinin bu petrol üreticisine ait olduğu konusunda anlaştı. Bu, Azerbaycan'ın “Yeni Petrol Stratejisi” nin bu anlaşma şartlarına uygun olarak önemli bir başarısı olarak görülmelidir (Pashayev, 2011: 88).

Haydar Aliyev'in petrol stratejisinin ayrılmaz parçalarından biri de petrol yollarına alternatifler elde etmektir. Petrol güzergahlarının alternatifi, Azerbaycan'ın herhangi bir ülkedeki ekonomik bağımlılığına yalnızca bir son vermekle kalmadı, aynı zamanda ülkenin ulusal çıkarlarına da uygun hale getirildi. 8 Mart 1996'da Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ve Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Shevardnadze, Tiflis'te Bakü-Supsa petrol boru hattının inşası konusunda bir anlaşmaya vardı. Azerbaycan, AIOC, SOCAR ve Gürcistan hükümeti arasında

imzalanan üçlü anlaşmalarda Azerbaycan, Azerbaycan petrolünün Azeri, Chirag ve Solar yataklarından Bakü-Supsa boru hattı ile taşınmasını sağladı (Shakaraliyeva, 2013: 95).

İlk Azerbaycan petrolü 17 Nisan 1999'da Bakü-Supsa boru hattı aracılığıyla ihraç edildi. Bu rotanın en büyük avantajı Azeri hafif markası altında Azerbaycan petrolünün dünya pazarına ihracatıdır. Boru hattının bir diğer avantajı, petrolün Supsaya Novorossiysk'ten daha ucuz olmasıdır. Öyle ki, petrolün Novorossiysk'e naklinin tonu 15,67 Supsa'ya nakli ise 13,14 ABD dolara mal oluyor (Shakaraliyeva, 2013: 95).

Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP), Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki Şah Deniz gaz sahasından çıkan gazı Gürcistan ve Türkiye'ye taşımak için tasarlanmış bir gaz boru hattıdır. Boru hattı Bakü yakınlarındaki Sangachal terminalinde başlıyor. Boru hattı, Azerbaycan ve Gürcistan'a Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı ile Türkiye sınırına aynı güzergâh üzerindedir ve Türkiye'deki Türkiye gaz dağıtım sistemine bağlıdır (Veliyev, 2008: 192).

Boru hattı, çevresel ve sosyal etkileri en aza indirmenin yanı sıra proje entegrasyonu yoluyla maliyet etkin ve operasyonel maliyetler elde etmek için BTC Petrol Boru Hattı ve aynı inşaat koridoru ile birlikte inşa edilmiştir. Güney Kafkasya Boru Hattı Şirketi (SCPC Co.), boru hattının tamamının işletilmesinden ve yapımından sorumludur. SCP'nin iki operatörü vardır - BP, SCP tesislerinin yapımından ve işletilmesinden sorumlu teknik bir işletmecidir ve SOCAR Midstrim Operating Limited ticari bir Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri işletmecisidir. Boru hattının uzunluğu 691 km, bunun 443 km'i Azerbaycan'da ve 248 km'si Gürcistan'dadır, çap 42 inçtir (Veliyev, 2008: 195).

2006 yılında başlatılan Haydar Aliyev'in adını alan Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana Petrol Boru Hattı (BTC), ulusal çıkarlara dayanan petrol taşıma stratejisinin sürdürülmesinde en önemli olaydır. “Yüzyıl Anlaşması” altında üretilen petrol (günde yaklaşık 1 milyon varil) bu boru hattıyla dünya pazarlarına taşınır. BTC'nin uzunluğu 1.768 kilometredir ve yapımı 2005 yılında tamamlanmıştır. 28 Mayıs 2006'da boru hattına gönderilen ilk petrol Türkiye Ceyhan limanına ulaştı. Boru hattının resmi açılış töreni 13 Temmuz'da 98 ülkeden üst düzey yetkililerin katılımıyla Ceyhan Limanı ve İstanbul'da yapıldı. Stratejik açıdan önemli BTC boru

hattının uygulanması, uzun bir sürecin ve zor müzakerelerin sonucudur (Musayeva, 2013: 27).

BTC boru hattı yılda 50 milyon ton Azerbaycan yağı taşımak üzere tasarlanmıştır. BTC'nin 30 Mayıs 2012'ye kadar piyasaya sürülmesinden bu yana dünya pazarlarına 185,9 milyon ton Azerbaycan yağı sevk edildi. BTC boru hattı Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye ve bir bütün olarak bölge, bir bütün olarak Avrupa ve dünya için büyük ekonomik, politik ve enerji güvenliğine sahiptir. BTC boru hattı ekonomik olarak karlı olduğundan, bazı ülkeler petrollerini bu boru hattı boyunca taşımayı istemektedirler (Aras, 2001: 36).

Azerbaycan'ın petrole birlikte gaz yollarını çeşitlendirme politikası da var. Bakü-Supsa petrol boru hattının devreye alınmasının ardından, Güney Kafkasya Boru Hattının (Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattının) Azerbaycan gazını Türkiye'ye taşıyacak şekilde uygulanması için çalışmalar başlatılmıştır. Boru hattının inşaatı 2004 yılında başlamış ve 2006 sonunda tamamlanmıştır. Hazar Denizi'ndeki Şah Deniz alanından (I. Aşama) çıkarılan gazın bir kısmı (yılda yaklaşık 7,7 milyar metreküp) Bakü'den Erzurum'a taşınmaktadır. Yılda 30 milyar metreküp taşıma kapasitesine sahip 970 km uzunluğundaki boru hattı Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına paralel olarak döşenmiştir. Türkiye ile imzalanan anlaşmaya göre, Türkiye 15 yıl içinde 91,0 milyar metreküp gaz alacak. Güney Kafkasya Boru Hattı, Azerbaycan gazının sadece Türkiye pazarlarına değil, Avrupa pazarlarına da taşınması için fırsatlar sunmaktadır. Azerbaycan gazı zaten Güney Kafkasya Boru Hattı üzerinden Türkiye'den Yunanistan'a taşınmıştır (Zengin, 2012: 25).

Azerbaycan'ın başarılı enerji stratejisi, ülkenin gaz ithalatına olan bağımlılığını tamamen ortadan kaldırdı. Azerbaycan, 2007 yılında Rusya'dan gaz almaktan vazgeçti ve talebini yerel kaynaklar ile karşılamaya başladı. 2016 yılına kadar Rusya Azerbaycan'dan gaz ihraç eden ülkeler arasındaydı. Azerbaycan ile Rusya arasında gaz satışı anlaşması 14 Ekim 2009'da Gazprom ile SOCAR arasında imzalandı. Sözleşme 2010-2015 yılları arasında ileriye dönük sözleşmenin yenilenebilmesi için adımlar atıldı. Bu anlaşmaya göre Azerbaycan Ocak 2010'da Rusya'ya gaz tedariki yapmaya başladı. O yıl Rusya'ya 800 milyon metreküp Azerbaycan gazı taşındı (Zengin, 2013: 14). Daha sonra, gaz nakliyesi hacmi arttı ve 2012'de bu rakam 2 milyara yükseldi. Gazprom 2013 yılında hacmini 3 milyar metreküp seviyesine çıkarmayı planladı.

3.4.1. Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı

Bakü-Novorossiysk boru hattının toplam uzunluğu, Azerbaycan'da 231 km'lik bölümü; - Rusya 1116 km (1983 yılında inşa edilmiş, 1995-1996'da AIOC ve SOCAR tarafından yön değiştirildi) bölüm ile toplam 1347 km'dir. Boru hattının maksimum verimi günlük 105.000 varildir. Boru hattının çapı 720 mm, pompa istasyonu sayısı 12, maksimum taşıma kapasitesi yılda 6 milyon tondur. Taşıma kapasitesini yılda 17 milyon tona çıkarmak mümkündür. Boru hattının yönünü değiştirmek için 60 milyon dolar para yatırıldı. Rota Sangachal petrol terminalinden (Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında) başlar. Terminal 100.000 ton (730.000.000 varil) kapasiteli 72 milyon dolar değerindedir. Terminal, her biri 25.000 ton kapasiteli 4 rezervuardan oluşmaktadır. Son nokta Novorossiysk limanıdır. Liman yılda 34 milyon tona kadar petrol ve petrol ürünü taşıyabiliyor. Azerbaycan bölümünün operatörü - ABEŞ, Rusya bölümünün operatörü ise Rusya'nın "Transneft" şirketi ki, şirket hem de mevcut tesislerin onarım ve yeniden kurulmasına hem de yeni tesislerin inşasına harcanan masrafları üstlendi (Zengin, 2012: 28).

Resim 1. Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı

Azerbaycan petrolünün Rusya üzerinden taşınması, ayrıca tarafların ilgili faaliyetleri, sorumlulukları, 18 Ocak 1996 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu arasında yapılan Anlaşma ile yönetilmektedir. Anlaşma uyarınca, taraflar ve devlet kuruluşları arasındaki ilişkinin tüm ticari ve yasal yönlerini ayrıntılandılar, yabancı şirketlerle ve Rusya ile yapılan görüşmeler sonucunda aşağıdaki çok taraflı anlaşma ve belgeler imzalandı (Morningstar, 2016: 38) :

- Transneft ile Azerbaycan Uluslararası İşletmecisi Şirketi (AIOC) arasında Azerbaycan petrolünün Rusya Federasyonu'na taşınması konusunda bir anlaşma;
- Kuzey petrol ihracatı için SOCAR, AIOC ve yabancı şirketler - Yüzyıl Sözleşmesinin tarafları arasındaki anlaşmanın temelleri;
- Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile AIOC arasında petrol nakliyesi konusunda yardım anlaşması.

Müzakere sürecinin tamamlanmasından sonra, tüm hükümetler arası ve diğer ilgili anlaşmaların imzalanması ve yürürlüğe girmesinden sonra, 1997 yılında sona eren boru hattının inşaatı ve yeniden inşası başladı (Zengin, 2012: 30). Ancak, çalışma sırasında ortaya çıkan sorunlar nedeniyle, projenin inşası yeterince karşılanamamıştır. Azerbaycan petrolünün enjeksiyonu 25 Ekim 1997'de başladı ve Ocak 1999'da 1,5 milyon ton yağ pompalandı. Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi Pazarlama ve Ekonomik Operasyonları Bölümü (SOCAR), Kasım 2012'de Novorossiysk limanından 174 bin 287 ton ham petrol ihraç etti. Bakü-Novorossiysk (petrol boru hattı), 2013'ten bu yana Russian Transneft tarafından işletilmektedir. Petrol boru hatları üzerinden Novorossiysk'e taşınır ve Ural olarak bilinir. 2006 rakamlarına göre, Urallar ve Azeri Light arasındaki fiyat farkı 3 dolardı. 1997 yılının ocak ayında, Rusya Federasyonu ve Azerbaycan, petrol teslimatlarının hacmini ve zamanlamasını belirleyen bir anlaşma imzaladı ve buna göre Azerbaycan yılda 2,5-2,7 milyon ton petrol taşıma sözü verdi (Zengin, 2012: 33).

3.4.2. Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı

Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı (Batı İhracat Boru Hattı) - Hazar'ın Azerbaycan sektöründe üretilen petrolü Gürcistan üzerinden dünya pazarlarına taşıyor. Ham

petrol Gürcistan Supsa terminalinde tankerlere yüklenmekte ve Boğaziçi Boğazından Avrupa pazarlarına gönderilmektedir. 833 km'lik Bakü Supsa petrol boru hattı, Sangachal Terminali'nden Gürcü sahilindeki Supsa terminaline kadar uzanıyor. 530 mm çapında kemer 1997-1998 arasında inşa edildi. Bu hat boyunca boru hatlarının doldurulması Aralık 1998'de başlamış ve Mart 1999'a kadar devam etmiştir. Petrol ilk defa 8 Nisan 1999'da gemilere gönderildi. PWD tesisleri arasında Azerbaycan'da 3, Gürcistan'da 3, basınç pompa istasyonunda 2 (her ikisi de Gürcistan'da) ve bir tedarik istasyonunda (Azerbaycan'da) 3 pompa istasyonu bulunmaktadır. TBM'de Supsa'da 4 rezervuar var. Toplam rezervuar hacmi 1 milyon varildir. Boru hattının taşıma kapasitesi 600.000 varil ila 1 milyon varil arasında değişmektedir (Aslanlı, 2017: 85).

Resim 2. Bakü Supsa Petrol Boru Hattı

Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi (AIOC) yönetim kurulunun Rusya ve Gürcistan'a ilk petrol ihracatı için iki yol üzerinde karar vermesiyle Ekim 1995'te petrol boru hatları yoğunlaştı. Her iki ülkenin hükümetleri ile müzakereler paralel olarak yapıldı. Rusya ile transit anlaşmalar imzalandıktan bir aydan kısa bir süre sonra, 8 Mart 1996'da Azerbaycan ile Gürcistan arasında, birincil petrolün Gürcistan'dan taşınması konusunda hükümetler arası bir anlaşma imzalandı.

Anlaşmanın imzalanması ile Bakü-Supsa petrol boru hattı güzergahının teknik ve ekonomik yönlerinin incelenmesi ve tasarlanması süreci hızlandırıldı. Boru hattının kapasitesinin yıllık yaklaşık 5 milyon ton olduğu tahmin ediliyor. Sangachal Terminali'nden Supsa Limanı'na kadar 926 km'lik boru hattının 788 km'lik kısmı kullanılabilir olarak kabul edildi. Yeni bir petrol boru hattı inşa etmek için 138 km daha planlandı. Güzergâh boyunca 6 pompa istasyonu ve ihracat için yağ kayıt sistemi kuruldu (Bağırzade, 2009: 31).

İki yıllık AIOC çalışmasını özetleyen 10 Ekim 1996 tarihli bir toplantıda bir yabancı petrol şirketleri konsorsiyumuna göre, Batı rota projesinin 1997 yılının ilk çeyreğinde hazır olması bekleniyordu. Boru hattı inşaatının o yılın mart ayında başlaması ve 1998 sonunda tamamlanması planlandı. 1996 Aralık ayında, AIOC, Batı boru hattının inşası için bir rekabet ilan etti. ABD, İtalya, Avustralya, Türkiye, Fransa, İngiltere, Azerbaycan vb. ülkelerden şirketler katıldı. Şirketlerden gelen teklifleri inceleyen AIOC, Nisan 1997'de Baku-Supsa boru hattının inşası ve rehabilitasyonu için yapılan ihalenin sonuçlarını açıkladı. Bilgiye göre, boru hattının Azerbaycan kısmı Azerbaycan-Türk ortak girişimi Tekfen-Azfen ve Gürcü kısmı Macconnell Douell midl ist (Avustralya) tarafından inşa edilecekti. Projeye göre, Sangachal terminalinden Gürcistan sınırına kadar olan 421 km'lik boru hattının yeniden yapılması ve 47 km'lik bir bölümün yeniden inşa edilmesi gerekiyordu. Gürcistan'da 340 km uzunluğundaki boru hattının yeniden yapılması bekleniyor ve yeni bölüm 39 km'de inşa edilecekti. AIOC'ye göre, Batı boru hattının inşası için 315 milyon dolar tahsis edildi. Bu miktarın 150 milyon doları 1997'de, kalanı 1998'de inşaatın tamamlanmasına kadar harcanacaktı (Bağırzade, 2009: 33).

1998 yılının Nisan ayında, AIOC Yönlendirme Komitesi toplantısında, Batı boru hattı için bütçeyi 315 milyondan 590 milyona çıkarmaya karar verildi. Projenin teknik özellikleri değişmedi. Yani, kayış 24 inçlik tüplerle yapılmak zorundaydı. SOCAR, boru hattının yıllık 5 milyon ton kapasitesini koruyarak bütçenin artırılmasını protesto etti. Bu teknik parametreler dikkate alındığında, Batı boru hattı kendi masraflarını karşılamayacak, SOCAR inşaatı için gerekli olan 275 milyon \$'ın AIOC'ye iade edilmeyeceğini söyledi. SOCAR ile yabancı petrol şirketleri arasında anlaşmazlık yaşandı. Azerbaycan, çıkarlarının gerektirdiği ilave fonun hatalı yüklenici firma tarafından ödeneceğini söyledi. Yabancı şirketler bu

pozisyonda anlaşmaya isteksizdi. Bu durumda, proje tehlikeye girdi (Bağırzade, 2009: 35).

Azerbaycan, durumdan çıkmanın bir yolu olarak boru hattının kapasitesini artırmayı önerdi. Bu öneriye göre, boru hattının çapının 24 ila 42 inç arasında uzatılması uygun görüldü. Bu şartlar altında, proje bütçesi 1 milyar dolara ulaşabilirdi. Bununla birlikte, SOCAR'ın pozisyonu, yeni versiyonunda Batı boru hattının inşasının gelecekte Bakü-Ceyhan Ana İhracat Boru Hattı'nın bir parçası olarak kullanılacağı için ek fonlama maliyetini haklı çıkarmasıydı. Bununla birlikte, yabancı petrol şirketleri SOCAR'ın teklifini kabul etmedi ve 27 Mayıs'taki yönlendirme komitesi toplantısında, Batı boru hattının inşaatını AIOC'nin kendi fonları pahasına gerçekleştirmeye karar verildi. Böylece SOCAR ve AIOC arasındaki anlaşmazlıklara rağmen, projeye devam edildi. Batı boru hattının maliyeti konusunda herhangi bir anlaşmaya varılmamasına rağmen, konsorsiyumun inşaatı yapması kararlaştırıldı ve 1998 sonunda işi tamamladı. 10 Aralık'ta, Bakü-Supsa boru hattı, Yüzyıl Sözleşmesi uyarınca üretilen birincil yağ ile dolmaya başladı. Boru hattının tamamlanması aylar aldı. Bu süre zarfında Supsa terminalinin inşaatı tamamlanacaktı. Tüm çalışmaların Nisan 1999'da tamamlanması planlandı (Bağırzade, 2009: 36).

Bakü-Supsa boru hattı Azerbaycan ve Gürcistan'ın ekonomik ve politik gelişiminde önemli bir rol oynamaktadır. Bölgede, Batı boru hatları yatırım, sosyal refah ve siyasi istikrarın artırılmasında özel bir rol oynamaktadır. Yapımında yer alan 4.000'den fazla insanın % 70'i Azerbaycan ve Gürcistan vatandaşlarıydı. Petrol şirketleri için boru hattının ekonomik etkinliği belirlenmiş nakliye tarifeleri ile şartlandırılmıştır. Kuzey boru hattı üzerinden Novorossiysk'e bir ton petrol fiyatı, ton başına 15.67 \$ ise, Bakü-Supsa Batı ihracat yolu ile yapılan petrol taşıma maliyeti 3.14 \$ (varil başına 0.43 \$) idi. Gürcistan'ın transit tarife içindeki payı, Azerbaycan'ın geri kalanıyla birlikte ton başına 1,20 dolar (varil başına 0,17 dolar) idi. Bu nedenle, Kuzey rotaya kıyasla önemli ölçüde daha düşük nakliye tarifeleri, Batı boru hattının rekabet gücünü önemli ölçüde arttırdı. Bu nedenle, Bakü-Supsa ihracat boru hattının kullanımı hem yabancı petrol şirketleri hem de Azerbaycan için ekonomik olarak kârlıydı (Bağırzade, 2009: 41).

3.4.3. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı

Haydar Aliyev'in liderliğinde geliştirilen yeni petrol stratejisinin temel taşı olan “Yüzyıl Sözleşmesi”nin imzalanmasıyla birlikte, ulusal petrol stratejisi Azerbaycan'ın bağımsızlığından itibaren uygulanmaya başlandı. Bu anlaşmadan sonra, dünya ülkelerinin Azerbaycan ekonomisine ilgisi arttı ve Azerbaycan'ın uluslararası ilişkilerinin genişlemesi konusunda güçlü bir ivme kazandı. “Yüzyıl Sözleşmesinin” en önemli kısımlarından biri, yabancı şirketlerle birlikte üretilen petrolü taşıyacak ve ihraç edecek çok çeşitli boru hattı taşıma altyapısının oluşturulmasıdır. Haydar Aliyev, Azerbaycan petrolünü Akdeniz üzerinden dünya pazarlarına getirecek olan ana ihracat petrol boru hattı Bakü Tiflis Ceyhan fikrini kesin olarak destekledi. Bu fikri kabul etmek istemeyen bazı güçlerin çabalarına rağmen, Haydar Aliyev'in çabaları ve gergin müzakere sürecinin mantıksal sonucu meyve vermeye başladı. 18 Kasım 1999 tarihinde İstanbul'daki AGİT zirvesinde, Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihracat boru hattının inşaatına dair bir beyanname imzalandı. Böylece Bakü-Tiflis-Ceyhan projesini gerçeğe dönüştürmek için yasal bir çerçeve oluşturulmuş oldu. Daha sonra, projenin bazı ayrıntılarını netleştirmek ve gerekli finansman kaynaklarını belirlemek için müzakereler yapıldı (Bağırov, 2014: 27).

Resim 3. Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı

BP projenin işletmecisi olarak seçildi ve boru hattının yapımı ve işletilmesi için BTC A.Ş. kuruldu. Hissedarları BP (% 30,1), SOCAR (% 25), Chevron (% 8,9), Statoil (% 8,71), TPAO (% 6,53), ENI (% 5), Toplam (yüzde 5), Itochu (% 3,4), INPEX (% 2,5), Konoko Phillips (% 2,5) ve Amerika'da Hess (% 2,36). Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi, projeye katılan bir petrol şirketi konsorsiyumu olan BTC Şirketi'nde % 25 hissesi bulunan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) projesine katılmak üzere AzBTC Co yan kuruluşunu kurdu. AzBTC Şti de dahil olmak üzere diğer tüm katılımcılar, projenin kendi fonlarının % 30'unu ve geri kalan % 70'ini uluslararası finans kurumlarından, ihracat kredisi kurumlarından ve ticari bankalardan borç almak için finanse etme kararı aldı. Azerbaycan Devleti adına, Azerbaycan BTC Co.'daki hisselerin finansmanı Devlet Petrol Fonu tarafından finanse edildi. 30 Temmuz 2002'de Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev “Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhracat Boru Hattı Projesi'ne Devlet Petrol Şirketi'nin Katılmasının Finanse Edilmesi” kararnamesini imzaladı. Kararname, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin BTC projesine katılımını sağlamak için ülke payının finanse edilmesi de dahil olmak üzere taahhütlerin uygulanmasına ilişkin hususları özetlemektedir (Bağırov, 2014: 28).

Son olarak, 18 Eylül 2002'de Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihracat boru hattı, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye başkanları Haydar Aliyev, Eduard Şevardnadze ve Ahmet Necdet Sezer'in katılımıyla Sangachal Terminaline atıldı. Böylece, ulusal lider Haydar Aliyev'in başlattığı yeni petrol stratejisinin önemli bir parçası olan Bakü-Tiflis-Ceyhan projesi gerçekleşmeye başladı. Boru hattının inşası için yükleniciyi tanımlayan uluslararası bir ihale ilan edildi. İhale süreci sonucunda, Yunanistan Konsolide Yüklenicileri Şirketi (CCIC) kazanan ilan edildi. 2003 yılının Şubat ayında, Bakü yakınlarındaki Sangachal Terminali'nde inşaat başladı. Ekim 2004'te, BTC'nin Azerbaycan kesimi Gürcistan kesimi ile birleştirilmiştir. BTC'nin Gürcü kısmı Ekim 2005'te faaliyete geçti (Bağırov, 2014: 30).

Haydar Aliyev'in başarılı petrol stratejisinin tutarlı bir şekilde uygulanmasında istisnai hizmetler sunan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, cumhurbaşkanı olarak kuruluşundan bu yana, periyodik olarak inşaat faaliyetleri hakkında bilgi edinmek için projenin ilerleyişiyle kişisel olarak ilgilendi. Sonunda, Nisan 2005'te inşaat tamamlandı. Aynı yılın 25 Mayıs'ında Sangachal Terminali, BTC'ye ham petrol pompalamak için resmi bir tören düzenledi. Azerbaycan,

Gürcistan ve Türkiye cumhurbaşkanları İlham Aliyev, Mikheil Saakashvili ve Ahmet Necdet Sezer, terminaldeki özel bir tesise sürüş açtıktan sonra boru hattından petrol dökmeye başladı (Bağırov, 2014: 30).

28 Mayıs 2006'da Azerbaycan petrolü Ceyhan limanına ulaştı. 4 Temmuz'da, ilk petrol tankeri patlatıldı. 13 Temmuz 2006'da Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihracat boru hattının açılış töreni Ceyhan'da gerçekleşti (Süleymanov, Zeynalov, 2013: 15).

Hazar Denizi'ni Akdeniz'e bağlayan bu yeni enerji koridoru sayesinde, Azerbaycan petrolünün uluslararası pazarlara büyük çapta taşınması ve ülkedeki transit potansiyelini artırırken ülkedeki çok değişkenli ihracat stratejisinin uygulanması için bir fırsat yarattı. Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihracat boru hattı, Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki Yüzyılın Anlaşması kapsamında ürettiği ham petrolü dünya pazarına taşımaktadır. Boru hattının uzunluğu 1.768 km'dir. Azerbaycan'ın 13 bölgesinden geçen boru hattının toplam uzunluğu 444 km'dir - Garadagh, Absheron, Hajigabul, Ağsu, Kurdamir, Ujar, Ağdash, Yevlakh, Goranboy, Samukh, Şamkir, Tovuz ve Ağstafa- geri kalan 248 kilometre Gürcistan'dan ve 1076 kilometre Türkiye'den geçmektedir (Süleymanov, Zeynalov, 2013: 16).

Azerbaycan ve Gürcistan'daki boru hattının operatörü BTC Co. Ortakları adına BP'dir ve Türkiye'deki operatör BOTAS International Limited'dir. Boru hattının çapı Azerbaycan ve Türkiye'de 42 inç, Gürcistan'da 46 inç, Türkiye'de ise Ceyhan açık deniz terminalindeki son iniş 34 inçe düşürülmüştür. Boru hattı 1.500'den fazla nehir ve 13 sismik sınır değer ile kesişiyor. Boru hattının en yüksek noktası 2,800 metre yüksekliğindeki dağlardan geçmekte, daha sonra Ceyhan'da tekrar deniz seviyesine ulaşmaktadır. Boru hattının ömrü 40 yıl ve ortalama iş hacmi günde 1,2 milyon varildir. Sangachal Terminali'nden Ceyhan Terminali'ne uzanan boru hattının inşaatı için yaklaşık 4,5 milyar dolar harcandı. Boru hattının yılda 60 milyon ton petrol taşıması beklenmektedir. Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye ve bir bütün olarak Avrupa ve dünya ile enerji güvenliği açısından büyük ekonomik ve politik öneme sahip olan Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı, Türkiye'nin Karadeniz Boğazlarının aşırı yüklenmesini de önlemiştir (Süleymanov, Zeynalov, 2013: 17).

Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihracat boru hattı Azeri-Çırag-Güneşli bloğundan petrol ve Şah Deniz sahasından üretilen kondensatı taşıyor. Ek olarak, Türkmen petrolü şu anda bu boru hattı üzerinden taşınmaktadır. Ekim 2013'ten bu yana, BTC

boru hattı Kazakistan Tengiz sahasından ham petrol taşımaya başladı (Atakışiyev, 2017: 43).

2017 yılı haziran ayında BTC üzerinden 2 milyon 489 bin 988 ton Azerbaycan yağı taşınmıştır. 2017 Ocak-Haziran döneminde boru hattı 14.930.790 ton petrol taşıdı. Genel olarak, 1 Temmuz 2017'den bu yana boru hattına 307 milyon 606 bin 179 ton petrol pompalandı. BTC, haziran ayında 371.206 ton Türkmen yağı taşıdı (Atakışiyev, 2017: 44).

Azerbaycan ekonomik politikasının en büyük başarılarından biri olan BTC, Azerbaycan'ın Avrasya bölgesindeki konumunu önemli ölçüde güçlendirdi ve ülkemizi Güney Kafkasya'da bir lider haline getirdi. Bugün Haydar Aliyev'in adını alan BTC, yalnızca Azerbaycan için değil, uluslararası enerji güvenlik sistemi ve petrol ihracatında ülkemizle başarılı bir ortaklığa sahip ülkeler için de istisnai bir proje. BTC sadece teknik ve ekonomik açıdan önemli değil, aynı zamanda büyük bir siyasi içeriğe sahiptir. Bu boru hattı, Azerbaycan'ın dünya devletleriyle yeni ilişkilerinin kurulmasına ivme kazandırmış ve Azerbaycan'ın dış politikasının güçlendirilmesi ve geliştirilmesi için temel atmıştır (Atakışiyev, 2017: 45).

3.4.4. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı

29 Eylül 2001'de Bakü'ye resmi ziyaretinde bulunan Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze, iki komşu ülke arasındaki çeşitli ilişkilerle ilgili Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev ile görüştü. Ziyaret sırasında iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri ilerletmek için çeşitli belgeler imzalandı. Bu belgelerin ana odağı iki ülke arasında Şah Deniz sahasından çıkan doğal gazın Bakü-Tiflis-Erzurum yolu ile taşınması konusundaki anlaşma oldu. Azerbaycan Cumhuriyeti ile Gürcistan Cumhuriyeti arasında doğal gazın Şah Deniz bölgesinden Bakü-Tiflis-Erzurum yolu ile taşınmasına ilişkin anlaşmanın imzalanması, Azerbaycan petrol stratejisinin ve Haydar Aliyev'in başarısının göstergesidir (Bal, 2008: 17).

Resim 4. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı

İmza törenine Azerbaycan ve Gürcistan cumhurbaşkanlarının yanı sıra Şahdeniz konsorsiyumda şirketlerin başkanları da katıldı. Belgeyi imzalama töreninin ardından iki cumhurbaşkanı konuşma yaptı. Törende konuşan Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, boru hattının öneminin şöyle olduğunu söyledi: “Bunun sebebi öncelikle Güney Kafkasya, Avrupa ve Batı arasında güçlü bir entegrasyon, bu petrol ve doğal gaz boru hatları bölgemizdeki güvenlik, istikrar ve barışın önemli bir garantisidir.” (modern.az).

Hazar Denizinin Şah Deniz alanı, gaz bakımından en büyük alandır. Azerbaycan'ın bağımsızlığını takiben, yabancı petrol şirketleriyle alanın ortak geliştirilmesini sağlayan üretim paylaşımı konusunda bir anlaşma geliştirildi. Anlaşma 4 Haziran 1996 tarihinde Bakü'de imzalandı. Anlaşmanın ortakları SOCAR (Azerbaycan), BP (İngiltere), Statoil (Norveç), TPAO (Türkiye), Elf Akiten (Fransa), Lukoil (Rusya) ve OIC (İran) şirketleridir. Proje imzalandığında, sahadaki hidrokarbon rezervlerinin hacminin jeologlar tarafından 400 milyar metreküp gaz, 200 milyon ton gaz kondensatı ve 100 milyon ton petrol olduğu tahmin edildi. Ancak, son keşiflerin bir sonucu olarak (2007'nin sonu itibarıyla), sahadaki tek gaz rezervi 1,3 trilyon metreküp idi (<http://www.president.az/>). Şu anda, BP ve ticari operatör Statoil % 25,5, Toplam % 10, LUKAcip % 10, NIKO % 10, SOCAR % 10 ve TPAO'ya % 9 hisseye sahiptir (<http://www.socar.gov.az/>).

Sözleşme geliştirme, işletme ve ulaştırma dahil 30 yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Bu dönemde, proje 4 milyar dolarlık bir yatırım gerektirecektir. Projenin imzalanmasının son 12 yılında, saha operasyonuna ve tüm boru hattı altyapısına 2,3 milyar ABD doları yatırım yapılmıştır. Şah Deniz sahasından ön (deneme) üretimi 12 Temmuz 1999'da gerçekleşmiştir. 27 Şubat 2003 tarihinde üretime başlanmış, Aralık 2006'da projenin ilk aşaması başlatılmıştır. 2013 yılında bu alanda tam ölçekli bir çıkarma işlemi başlayacaktır. 2007 yılında, yılda 16-20 milyar metreküp gaz üretilmesine izin veren sahadan 7 milyar metreküpten fazla gaz üretildi. Tüm yıl boyunca Azerbaycan Cumhuriyeti'nde gaz üretimi yaklaşık 17 milyar metreküp idi. Devlete gaz ihracatı 9,1 milyar metreküp olarak gerçekleşti (<http://www.socar.gov.az/>).

Şah Deniz sahasında tam ölçekli üretim 2013 yılında başlamış olmasına rağmen, 2007'den beri Azerbaycan gaz ihracatçısı ülkeye dönüşmüştür ve 2007 yılından mavi yakıtın Gürcistan ve Türkiye'ye ihracatı başlamıştır. Bu nedenle, alternatif enerji kaynaklarını arayan Avrupa Birliği (AB) ülkeleri, BTC boru hattına ve Azerbaycan gazına özel önem vermeye başlamıştır. Halen, birkaç AB üye ülkesi bu konuda Azerbaycan Hükümeti ile görüşmektedir. 2008'deki en önemli konulardan biri NABUCCO boru hattı projesinin (Kafkasya'dan Avrupa'ya Orta Asya gaz geçişi) ortaya çıkmasıydı.

2008 yılında BTC boru hattı üzerinden 5 milyar metreküp mavi yakıt ihraç edilmesi planlanmaktadır. Ülkedeki gaz üretiminin bu yıl 26 milyar metreküp seviyesine ulaşacağı tahmin ediliyor ([Http://www.socar.gov.az/](http://www.socar.gov.az/)).

3.4.5. TANAP Projesi ve Perspektifi

Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı, doğal gazı Türkiye'nin doğu sınırından batı sınırına taşıyacak ve ülke genelinde istikrarlı bir geçiş sağlayacaktır. Proje, genişletilmiş Güney Kafkasya boru hattını Azerbaycan'dan Avrupa Birliği'ndeki boru hatlarına bağlamaktadır. Projenin 5 yıl içinde uygulanması planlanmış ve 7 milyar ABD dolarına mal olmuştur. Dört aşamalı projenin ilk aşaması 2018 yılında tamamlanmıştır. 2020 yılına kadar, boru hattının kapasitesi yılda 16 milyar metreküp, 2023'te 23 milyar metreküp, 2026'da 31 milyar metreküp olacaktır (Akbarov, 2015: 1).

Resim 5. TANAP Projesi

Türkiye ile Azerbaycan arasında BTC kurma çalışmaları SSCB'nin çöküşünden sonra başladı. Bu amaçla, 1992-1997 yılları arasında Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki görüşmelerin ardından ABD Başkanı Bill Clinton'un ifadesiyle 1999'da İstanbul Protokolü imzalandı. Nisan 2002'de Bakü ve Adana'da döşenen BTC petrol boru hattının açılması 2006'da yapılmıştır. 40 yıllık bir süre için geliştirilen BTC boru hattının yıllık 375 milyon varil petrol kapasitesi bulunmaktadır (Salimov, 2017: 73).

İlk olarak, TANAP boru hattı üzerinden taşınacak 16 milyar metreküp gaz Azerbaycan gazının, 10 milyar metreküpü Avrupa'ya, 6 milyar metreküpü Türkiye'ye satılacak. Avrupa için gaz Türkiye-Bulgaristan veya Türkiye-Yunanistan sınırına gönderilecektir. TANAP projesinden SOCAR % 80, Türk BOTAŞ ve TPAO % 20 pay almaktadır. TANAP proje anlaşması 26 Haziran 2012 tarihinde İstanbul'da imzalandı. TANAP projesinin devreye alınması Şah Deniz-II gaz üretiminin başlaması ile ertelenerek 2017 senesinde gerçekleştirildi. Nisan 2019'da deneme gazı teslimi, Güney Gaz Koridoru'nun bir parçası olan Trans-Anadolu Gaz Boru Hattı'nın (TANAP) ilk aşamasının bir parçası olarak başlatıldı (<https://www.tanap.com/>).

TANAP ekonomik açıdan bakıldığında, Azerbaycan için çok önemlidir çünkü ek temettüler getirecektir. Azerbaycan'ın büyük gaz rezervleri var ve böyle bir boru hattına ihtiyacı ortaya çıkartmaktadır. Bu politik olarak büyük bir projedir ve bu ülkelerde istikrarın sürdürebilirliği için yatırım yapmaktadır.

BTC hattı, Türkiye'nin yalnızca Azerbaycan petrolüne değil, aynı zamanda Batı'ya yönelik Kazak petrolüne de izin verdiği için Batı-Doğu enerji koridoru olma politikası açısından büyük önem taşıyor. BTC, Azerbaycan petrolünü Gürcistan'dan Beyaz Deniz'in Türkiye kıyılarına taşıyan bir petrol boru hattıdır. BTC aslında Hazar, Karadeniz ve Beyaz Denizi bağlayan bir çizgidir. Aynı şekilde, BTA doğalgaz boru hattı, doğal gaz açısından da bir takım fırsatlar sağlamaktadır.

3.5. Enerji Sektörü Gelirlerinin Ülke Ekonomisine Etkisi

Her ülkenin ekonomisi doğrudan üretimine bağlıdır. Ekonominin yapısını sanayi ve tarıma ayırırken, Azerbaycan'ın petrol endüstrisine olan bağımlılığını da dikkate alınmalıdır. Genel olarak, GSYİH büyümesi, 2015 hariç, 2010'dan bu yana istikrarlı bir şekilde büyüyor. Petrol ve petrol dışı sektörler ayrı ayrı bakıldığında, petrol dışı sektör yükselişe geçmiş, ancak petrol sektöründeki gelirler, 2014 yılında 6 milyar dolara kadar - petrol fiyatlarındaki düşüşle birlikte önemli ölçüde azalmıştır.

Tablo 8. Petrol ve petrol dışı sektörün GSYİH katkısı 2010-2018

Yıllar	Toplam GSYİH (mln. Manat)	Petrol dışı (mln. Manat)	Petrol (mln. Manat)
2010	42465,0	18442,7	24022,3
2011	52082,0	21974,3	30107,7
2012	54743,7	26165,4	28578,3
2013	58182,0	29982,8	28199,2
2014	59014,1	33038,2	25975,9
2015	54380,0	34500,9	19879,1
2016	60425,2	35951,2	24474,0
2017	70337,8	40012,3	30325,5
2018	79797,3	41588,6	38208,7

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Komitesi, 2018.

Faiz oranları açısından GSYİH'nın yarısından fazlası, 2013'ten bu yana düşüş göstermesine rağmen, petrol gelirleridir. Bundan sonra, fiyatlardaki düşüş ve ardından Azerbaycan manatının dolara karşı değer kaybetmesi gelirden kendini göstermektedir. 2015 yılından bu yana, petrol gelirlerinde hafif bir artış olmuştur. Aynı yıl, petrol dışı sektörden elde edilen gelirler, petrol gelirlerinden iki kat daha yüksekti (www.maliyye.gov.az).

Azerbaycan günde 24.000 ton petrol üretiyor. Tahminlere göre, son 20 yılda petrol ve doğal gaz çıkarımından elde edilen toplam gelir 200 milyar ABD doları civarındadır. Nüfusu 8 milyon olan ve gayri safi yurtiçi hasılası 14 milyar dolar olan bir ülke için bu miktar çok önemlidir. Bu nedenle, bu servetin nereye yönlendirileceğini, ne tür bir yatırım yapılacağını, nerede depolanacağını ve yönetileceğini belirlemek gereklidir (www.socar.az).

Azerbaycan Devlet Petrol Fonu (SOFAZ) 2001 yılında faaliyetlerine başlamıştır. Tüm petrol paraları ("petrol dolarları") burada toplanır. Fonun temel amacı, doğal kaynakları mevcut ve gelecek nesiller arasındaki adaletle paylaşmaktır. Diğer bir önemli faktör makroekonomik istikrarın sağlanması ve yerel para piyasasının giderek artan döviz girişlerinden korunmasıdır. Böyle bir fon oluşturmak ileri bir adımdır. Bu nedenle, ekonomik olarak, geliri hidrokarbonların satışından korumak, bütçenin gelir tarafına yatırım yapmaktan daha karlıdır. Bu uygulama Norveç, Rusya, Tayland, Kazakistan ve diğer bazı ülkelerde de mevcuttur (www.oilfund.az).

Fon'un gelir kaynakları arasında petrol ve petrol satış ve taşımacılığından elde edilen gelirler, yabancı şirketler tarafından yapılan çeşitli ödemeler, ikramiye ve temettüleri ile kendi para birimi işlemlerinden elde edilen gelirler bulunmaktadır. Yasaya göre, fonun petrol dışı sektörün gelişmesine, küçük ve orta ölçekli işletmelere destek, bölgesel altyapı projeleri, yoksulluğun azaltılması ve artan insan sermayesine yönelik olmalıdır. SOFAZ milletimizin orta ve uzun vadeli gelişimi ile görevlendirilmiştir.

Fon, 2001-2007 yılları arasında Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattındaki devlet hissesini finanse etmek için 298 milyon manat, mültecilerin sosyo-ekonomik durumunu iyileştirmek için 333 milyon manat, altyapı projelerine 210 milyon manat

ve Devlet Yatırım Şirketi'nin sabit sermayesine 90 milyon manat ayırdı. Toplamda, aynı dönemde Fon'un bütçesi 4425 milyon manat (5,2 milyar dolar) aldı; bunun 2364 milyon manatı (2,8 milyar dolar) veya % 54'ü harcadı (www.oilfund.az).

Azerbaycan petrol sektörünün yanı sıra, altyapının gelişimine özel önem veriyor. Bu amaçla, Fonun kaynakları da dahil olmak üzere ülkedeki önemli altyapı ve sosyal projelerin finanse edilmesi petrol gelirlerinin arttırılmasıyla sağlanmaktadır. Petrol sektörü ile birlikte, petrol dışı sektörün yanı sıra altyapının geliştirilmesine özel önem verilmektedir. 31 Mart 2001 tarihine kadar, Petrol Fonu, ülkenin sosyo-ekonomik gelişimi için en önemli ulusal sorunları ele almak, stratejik olarak önemli altyapı tesislerinin inşası ve yeniden inşası için projeleri finanse etmek için ulusal bütçeye 100 milyar dolardan fazla yatırım yapmıştır. SOFAZ, bu dönemde zor koşullarda yaşayan mültecilerin sosyal ve konut sorunlarına yönelik tedbirleri finanse etmek için 2,32 milyar manat kullandı. Bu fonlar nedeniyle mülteciler ve evsizler için yeni yerleşim yerleri inşa edildi ve sosyal ve yaşam koşulları iyileştirildi (www.oilfund.az).

2006'dan bu yana, petrol gelirlerinin bir kısmı su temini konularına odaklanmıştır. Fon tarafından finanse edilen projeler arasında Oğuz-Gabala bölgesinden bir su boru hattı inşaatı ve Samur-Absheron sulama sisteminin yeniden yapılandırılması Bakü'nün su temini sorunlarının sağlanmasında önemli rol oynamıştır. Bu projelerin uygulanması, petrol stratejisinin devamı olarak görülmektedir. 2006'dan 2011'e kadar 779,6 milyon manat, Petrol Fonundan Oğuz-Gabala-Bakü boru hattı projesine kanallı edildi. Samur-Absheron sulama sistemi rekonstrüksiyon projesinin finansmanına 1,46 milyar AZN harcadı (www.oilfund.az).

SOFAZ, Azerbaycan'ın dünya pazarındaki petrolünün vazgeçilmez bir parçası olan Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) ana ihracat boru hattı projesinde Azerbaycan'ın payını ve SOCAR'ın 87,6 milyon manatını; Azerbaycan doğalgazının Avrupa'ya taşınmasını içeren Güney Gaz Koridoru'na 1,53 milyar AZN; Tiflis-Kars demiryolu projesi 748,6 milyon manat harcamıştır. Ayrıca, faaliyetinin 20 yılı boyunca, Petrol Fonu 91,2 milyar manatı devlet bütçesine, 4 milyar manatı merkez bankasına devretmiştir (www.oilfund.az). Gelirlerin 212,7 milyonu, petrol gelirlerini petrol dışı sektörün ve insan sermayesinin gelişmesine yönlendirmeyi amaçlayan Azerbaycan Yurtdışı Gençlik Eğitime İlişkin Devlet Programının finansmanına

yönlendirildi. Bu programın uygulanmasıyla Azerbaycan, modern insan kaynakları yaratma, gençlerin eğitimini artırma ve uluslararası düzeye getirme fırsatına sahiptir.

4. AZERBAYCAN TÜRKİYE İLİŞKİLERİ VE ENERJİ SEKTÖRÜNÜN YERİ

4.1. Siyasi İlişkiler ve Karabağ Sorunu

1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin yeni bir aşaması başladı. Tarihsel ve etnik köklerin birliği ve ortak çıkarlar etrafında çabaların birleştirilmesiyle bağlantılı olan iki ülke arasındaki doğal yakınlaşma, modernleşmiş küresel dünyada mevcut ve potansiyel zorlukların üstesinden gelmeye ve gelecek için sağlam bir temel oluşturmaya yardımcı oldu. Aynı zamanda, yeni dünya düzeninde ana kriter olarak adaletin benimsenmesi, her iki ülkenin de ulaşmak istediği temel hedeflerden biri haline gelmiştir (Göl, 2016: 166).

1980'lerin sonunda ve 1990'ların başında, Azerbaycan'a yönelik işgal politikasının saldırısı sırasında, özellikle SSCB'nin çöküşünün arifesinde, Ermenistan, Türkiye'ye ve Azerbaycan'a yönelik düşmanlık yolunda ilk adımlarını atmaya başladı. Bu nedenle, 23 Ağustos 1990 tarihli Bağımsızlık Bildirgesi'nin açılışında, 1 Aralık 1989 tarihli Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a eklenmesi ve 1915'te Osmanlı Türkiye ve Batı Ermenistan'da Ermeni Cumhuriyeti'nin 11. maddesi ile ilgili kararına atıfta bulunarak Ermeni soykırımı için çaba harcayacaklarını söylediler. Ayrıca, Ermenistan Cumhuriyeti Anayasası, 1915 olaylarının soykırımının yanı sıra, Türkiye Cumhuriyeti'nin altı vilayeti hakkında da toprak iddialarını belirttiler (Göl, 2016: 167).

Azerbaycan topraklarının % 20'si komşu Ermenistan tarafından işgal ediliyor. Bu bağlamda dünya standardı “çifte standart”, yalnızca uluslararası barış ve güvenliğe bir darbe değil, aynı zamanda Dağlık Karabağ çatışmasının barışçıl çözümünü geciktiren ve Ermenistan'ı tutarlı bir agresif politika izlemeye teşvik eden Ermenistan'dır. Uluslararası hukuk saldırganın cezalandırılmasını gerektirir. Çünkü hiçbir devlet, başka bir devletin toprak bütünlüğüne ve siyasi bağımsızlığına askeri müdahale edemez. Azerbaycan'ın topraklarını Ermenistan tarafından işgaline cevap olarak, resmi Ankara'nın saldırgan devletle sınırlarını kapatması meşru bir adımdır ve Ermenistan'ı uluslararası hukukun ilkelerine ve normlarına uymaya zorlamayı

amaçlamaktadır. Dünya topluluğu bundan ders almalı ve Ermenistan üzerindeki etkisini güçlendirmelidir (Göl, 2016: 170). Bu, insanlığın geleceği için bir zorunluluktur. Çünkü uluslararası toplumun başka bir devletin askeri gücünü Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne karşı kullanma konusundaki ihmali, uzun yıllar boyunca kazanılan başarı ve yasal mekanizmaların sorgulanması, hukukun üstünlüğü ve hukukun üstünlüğüne dayalı olarak mevcut dünya düzeninin ihlal edilmesine neden olmuştur. Bu konu, uluslararası örgütlerde Azerbaycan ve Türkiye tarafından art arda gündeme gelmiştir.

Türkiye, uluslararası arenada Azerbaycan'ın aktif bir destekçisi olarak hareket etmiş ve Ermenistan-Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ üzerindeki anlaşmazlığının adil bir şekilde çözülmesi için Azerbaycan'ın tüm çabalarını her zaman desteklemiştir. Böylece, SSCB'nin varlığı sırasında, Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı yürüttüğü toprak iddiaları ve askeri saldırganlığın yaygınlaşmasıyla, Azerbaycan halkının sesi Türkiye üzerinden dünyaya iletildi. Bu çalışmada Türk yetkililerin konumu, basın ve medyanın önemli rolü vurgulanmalıdır (Yalçınkaya, 2010: 3).

Ermenistan'ın askeri saldırısı sırasında, Azerbaycan topraklarının işgali ve halka karşı saldırı, Türkiye'de büyük bir tepkiyle karşılandı. Öyle ki, 1992 yılının Şubat ayının 25'nden 26'sına bağlayan gece Rusya'nın 366 alayının Hocalı'ya saldırması ve orada 1000 kadar Azerbaycanlının katledilmesi ile ilgili TBMM oturumunda Karabağ'daki gerginliğin daha da artmasına neden olan bu olayların dünyaya iletilmesi hakkında oybirliğiyle karar verildi (Hasan vd., 2012: 36). Ayrıca, son yıllarda Hocalı trajedisinin dünya toplumuna getirilmesinde Türk basının ve medyasının önemli rolü bulunmaktadır.

Mart 1992'de kurulan CSCE Minsk Grubu'nun bir üyesi olan Türkiye, anlaşmazlığın barış yönlü çözümüne düzenli olarak katılmaktadır. Temmuz 1995'te, Türkiye Cumhurbaşkanı özel elçisine barış müzakerelerine katılmak üzere AGİT Minsk Grubu'na sunuldu. Modern zamanlarda Azerbaycan'ın güvenilir bir stratejik ortağı olan Türkiye ile ilişkilerin güçlendirilmesi ve genişletilmesi, Azerbaycan'ın dış politikasının çok önemli bir parçasıdır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, "bir millet, iki devlet" ilkesiyle gelişen ilişki seviyesinden memnuniyetini belirtmektedir (Yılmaz, 2013: 1).

Türkiye-Azerbaycan ilişkileri hem ülkeler hem de bölge için her zaman çok önemli bir rol oynamaktadır. İki ülkenin başkanlarının karşılıklı ziyaretleri, ikili siyasi ve ekonomik iş birliğinin gelişmesinde önemli rol oynadı. Bugün iki ülke arasında stratejik bir ortaklık bulunmakta ve ilişkiler her alanda başarıyla gelişmektedir. Türkiye ve Azerbaycan bölgesel iş birliği sürecinin aktif katılımcılarıdır. Bu nedenle Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, bölgede Türkiye-Azerbaycan iş birliği olmadan hiçbir girişim veya projenin uygulanamayacağını belirtmiştir (Yalçınkaya, 2010: 5).

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, dünyadaki terör örgütleriyle mücadelenin birlikte uygulanması gerektiğini söyledi. Bu fikirler, sadece iki ülke arasındaki her alanda iki ülke arasındaki yüksek düzeyde bir ikili ilişki olarak değil, aynı zamanda herhangi bir konuda ortak bir konumdan ve asla bir çıkar çatışması politikası izlememelidir. Genel olarak, Ermenistan-Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ ile çatışmasının ilk günlerinden bu yana, Türk hükümeti Azerbaycan'ın haklı taleplerini sürekli olarak savundu ve derhal ve koşulsuz olarak Ermenistan'ın işgal ettiği Azerbaycan topraklarını terk ederek ülkemizin toprak bütünlüğünü sağlamak için çaba gösterdi. Çatışmanın çözümünün yalnızca Azerbaycan anlaşması şartlarına göre kabul edileceğini belirten Türkiye, hükümet ve hükümet düzeyinde, diplomatik konumundan vazgeçmeyeceğini ve sorun çözülene kadar Ermenistan'la herhangi bir ekonomik bağ kurmayacağını defalarca dile getirdi.

4.2. Askerî İlişkiler

Her ne kadar Azerbaycan ile Türkiye arasındaki askeri iş birliği 1990'ların başında başlamış olsa da uluslararası arenada ve bölgede var olan güvenlik nosyonuna paralel olarak gelişmedi. Son 20 yıldır Güney Kafkasya'da ciddi bir güvenlik açığı olmuştur. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra, Rusya, ABD, Türkiye ve İran bu açığı kapatmak için etkili politikalar uygulamada başarısız oldu (Döğüşgen, 2017: 65).

Her ne kadar Rusya, Azerbaycan'a Toplu Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne üye olmak için baskı yapsa da Azerbaycan NATO'nun üyesi değildi ve NATO'yla ilişkilerini kurmak ve genişletmek için çalıştı. Ancak, NATO ile ilişkilerin genişlemesinin Dağlık Karabağ sorununu çözme fırsatı sunmayacağının farkına

vardıktan sonra ilişkileri yüksek bir seviyeye çıkarmadığı için ciddi bir kopma noktası olmamıştır.

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilk askeri anlaşma 1992 yılında imzalanmış ve sonraki yıllarda bu alanda birçok anlaşma imzalanmıştır. Azerbaycan'ın 1999'da Türk barışı koruma gücü emrinde Kosova'da görev yapan ilk barış gücü, iki ülke arasındaki ilgili anlaşmanın imzalanmasından sonra geldi. İki ülke arasında imzalanan anlaşmalar, askeri eğitim, askeri yardım, silah ve mühimmat satışları ve ortak silah üretimi gibi askeri iş birliğinin çeşitli alanlarını kapsıyor. Bununla birlikte, kapsamlı bir savunma anlaşmasının henüz imzalanmadığı gerçeği her iki ülke için ciddi bir stratejik eksiklik olarak görülebilir (Aslanov, 2012: 49).

Tabii ki, Azerbaycan ile Türkiye arasında bir savunma anlaşması imzalanması konusunda endişeli olacak ülkeler var ve bu anlaşmayı imzalamaktan kaçınmak için ellerinden geleni yapacaklar ve buna şiddetle karşı çıkacaklardır. Bununla birlikte, iki ülke arasında bir savunma anlaşması imzalanması, uluslararası alanda ve bölge genelinde ortaya çıkan güvenlik güçlüklerini gerektiriyor. Partiler ortak bir siyasi irade gösterebilirlerse, bu engellerin üstesinden kolayca gelebilirler.

Rusya ile Ermenistan arasında 10 Şubat 1995'te imzalanan Toplu Güvenlik Antlaşması ile ilgili benzer bir anlaşma Azerbaycan ile Türkiye arasında da imzalanabilir. Tabii ki, bu değişimin en fazla faydalanıcısı, bölgedeki konumlarını daha da güçlendirebilecek ve aynı zamanda Ermenistan'ın askeri ve güvenlik alanındaki Azerbaycan ve Türkiye'ye yönelik politikasını da gözden geçirecek olan Azerbaycan ve Türkiye olacaktır (Döğüşgen, 2017: 66).

İki ülke, 16 Ağustos 2010'da Azerbaycan ile Türkiye arasında Stratejik İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Antlaşması imzalamış olsa da, bu güvenlik ve savunma için yeterli değildir, 22 Aralık 2010, Azerbaycan Milli Meclisinde, Mart 2011 Taraflar arasında güvenlik işbirliği için ortak bir çerçeve ortaya koyan Ekim ayında Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından onaylandı (Yalçınkaya, 2010: 12).

Uluslararası arenadaki ve bölgedeki politik süreçler, taraflar arasındaki askeri iş birliğinde değişikliklere neden olabilir. Şu anda, özellikle Türkiye ve Azerbaycan başta olmak üzere, Güney Kafkasya'da Rusya ve ABD'nin (Batı) politikalarını analiz etmek gerekmektedir. Amerika Birleşik Devletleri (Batı) bölgede nüfuz kazanma girişimlerini sürdürmekte ve ekonomik faktörlere önem vermektedir. Rusya, Batı'nın

aksine, bölgedeki varlığını korumaya çalışıyor, geleneksel politikalarına ayak uydurmak için politik, ekonomik ve askeri gücünü kullanıyor.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki askeri işbirliği, yalnızca askeri mal ticareti, askeri istihbarat, ortak manevra, ortak üretim, füze ve uzay teknolojisi alanlarında değil, aynı zamanda bu işbirliğinin savunmasında da geliştirilmelidir. Taraflar arasındaki askeri işbirliğinin bir diğer önemli alanı, askeri sektördeki işbirliğinin genişlemesidir. Azerbaycan ve Türkiye, silah endüstrisini diğer ülkelerden bağımsız olarak geliştirmek için insan sermayesine sahip. Taraflar bu alanda işbirliği için sadece yasal ve teknik altyapıyı geliştirmelidir. Askeri sektördeki diğer ülkelere bağımlılık, iki ülke arasındaki askeri işbirliğinin gelişmesinde ciddi bir engeldir. Mesela, Türkiye Azerbaycan'a kendinden tahrikli “T-155” kendinden itmeli silah satmaya çalışırken, Alman yapımı bir motor olan MTU, Dağlık Karabağ sorununa dayanan bir satışla engellendi. Taraflarca üretilen silahların kalitesi uluslararası standartlara uygunsa, silah ticaretindeki pozisyonlarını güçlendirerek üretilen silahların maliyetini önemli ölçüde azaltmak mümkün olabilir (Yılmaz, 2013: 3).

4.3. Sosyokültürel İlişkiler

1964-72 yıllarında Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında imzalanan kültürel ve bilimsel anlaşma, Azerbaycan-Türkiye kültürel ilişkilerinin gelişiminde özel bir rol oynadı. İşte bu anlaşma imzalandıktan sonra 1967 yılında XVIII yüzyıl Azerbaycan şairi Molla Penah Vaqifin yıldönümü ile ilgili olarak Bakü'de düzenlenen törene Türkiye'nin de muteber bilim, kültür adamları katılma imkânı elde etmişlerdir. Aynı yıl Bakü'de Asya ve Afrika'dan gelen uluslararası bir yazarlar konferansı düzenlendi ve etkinliğe Türkiye temsilcileri katıldı (Abdullayev, 1998: 56).

Nasimi'nin 1973 yıldönümüne adanmış kültürel etkinlikte Türkiye ile Azerbaycan arasındaki kültürel ilişkiler yeni bir aşamaya girdi. Bu ziyaret sırasında, Türk delegasyonu Azerbaycan'ın kültürel yaşamını tanıdı. Türk şair Fazıl Hoşni bile Bakü ve Göygöl'e şiirler adadı. Sovyet döneminde, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki doğrudan kültürel bağlar 1987'de gerçekleşti. Böylece, Temmuz 1987'de, Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanı Zakir Bagirov, iki kardeş ülke arasındaki

kültürel bağların genişlemesini tartışmak üzere Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanı Mesut Yılmaz ile bir araya geldi (Abdullayev, 1998: 57).

Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırması sırasında, kardeş devleti ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler genişledi. 1990 Ocak ayında, Azerbaycan Kültür Bakanı Polad Bulbuloğlu ve Türkiye Kültür Bakanı Namık Kemal Zeybek, kültürel işbirliği konusunda bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmaya göre, 1990 yılında Türkiye'de Azerbaycan Kültür Günleri düzenlendi. O zamanlar Türk nüfusu, önde gelen Azerbaycan kültür ve sanat figürleriyle tanışma fırsatı buldu (Gasımov, 1992: 75).

Sovyetler Birliği'nin idari organlarında üst düzey pozisyonlarda bulunan Ermenilerin, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki kültürel bağların genişlemesini önlemeye çalıştıkları. İmparatorluğun liderlerine Azerbaycan'ın kardeş ülke ile ilişkilerinin yalnızca Türkiye'nin eğilimini güçlendirebileceğini aktarmaya çalışıyorlardı. Ancak, Ermenilerin Azerbaycan'a karşı düşmanca tutumunu keşfettikten sonra Türkiye'ye olan eğilim güçlendi. (Bu yüzden 1988 başlarında Bakü'nün sokaklarında ve eğlencelerinde Türk şarkıları duyulmaya başlandı). 1988'de Azerbaycan sanatçıları Bakü Günleri'ni İzmir'de düzenledi. Azerbaycan sanat figürleri, Türk izleyicisine bir dizi konser programı sundu. Bundan sonra, Türk izleyicisinin Azerbaycan müziğine ilgisi 2 kat arttı. Bu etkinlik, farklı şehirlerdeki kardeşler arasındaki kültürel bağların genişlemesinin temelini attı. Böylece Gence ve Nahçıvan ve Bursa arasında kardeşlik bağları kuruldu. Bursa ile Azerbaycan'da Gence ve Nahçıvan kentleri ile uygulanacak kültürel etkinlikler planı ile dostane ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi konusunda özel bir anlaşma imzalandı (Gasımov, 1992: 76).

Zaten 1990'lardan bu yana Azerbaycan, Türkiye ile kültürel bağlarını hızla geliştirmektedir. Bu dönemde Türkiye'nin kültür dünyasında klasik Azerbaycan edebiyatına büyük ilgi vardı. Ayrıca, Türk toplumu, çağdaş Azerbaycanlı yazarlarıyla tanışma fırsatı buldu. Azerbaycan'da şiir ve nesir antolojisi yayınlandı. Ünlü Türk şair ve gazeteci Yusel Feyzioğlu, Samad Vurgun'un şiirlerini yayınladı. Ankara'da, ulusal folklor çalışmaları ve diğer yayınevleri, Türk okurlarına "Azerbaycan Cumhuriyeti", "Azerbaycan Halıları" ve "Aşug Alasgar" kitaplarını sundu. Azerbaycan ve Türkiye'deki Aşkabat şiirinin gelişmesinde büyük etkisi olan

Garacaoğlu'nun edebi mirası, son dönem Azerbaycan şairi ve bilim adamı Rafiq Zakan Khandan tarafından incelenmiştir (Abdullayev, 1998: 58).

Bu tedbirden sonra Azerbaycan Türkiye aşıkları arasında karşılıklı ilişkiler genişledi. Türkiye'nin birçok şehrinde, antik halk sanatını koruyan sanatçıların halka açık toplantıları yapıldı. 1990'larda, bir grup Ashug sanatçısı, Türk filozof ve Tasavvuf şairi Yunis İmra'nın 700. yıldönümü vesilesiyle Eskişehir, Ankara ve Mekke'de sahne aldı. O zaman şiir festivali “Şiir” hem ashuglar hem de şairlerimizin birçoğunun katılımıyla gerçekleşti. Bu tören kültürel ve kültürel etkinliklerinde şair Hüseyin Arif, Azerbaycanlı ve Türk sanatçılar arasındaki yaratıcı bağlantıları nedeniyle “Kemal Atatürk Altın Madalyası” ile ödüllendirildi (Gasımov, 1992: 78).

Dünyaca ünlü birçok Azerbaycan sanatçısının, Sovyet İmparatorluğu'nun Türkiye'ye radikal tepkileri sırasında bile, kardeş ülke ile kültürel bağlar kurma konusunda tereddüt etmediklerini belirtmekte fayda var. Özellikle, maestro Niyazi, Arif Malikov, Zeynab Khanlarova, Lutfiar Imanov ve diğerleri Azerbaycan sanatını Türk kamuoyuna her zaman sunabilmişlerdir. Ünlü Devlet Sanatçısı Maestro Niyazi, Ankara Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu P.I. Çaykovski'nin “Eugene Onegin” operası. Lutfiar Imanov bu operada Alman rolünü oynadı (Abdullayev, 1998: 60).

4.4. Ekonomik İlişkiler

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ekonomik ilişkiler yeniden kurulmuştur. İki stratejik ortak arasındaki siyasi ve kültürel bağların ekonomik olarak güçlendirilmesinin birkaç nedeni var. Azerbaycan için, Türkiye için istikrarlı bir enerji kaynağına, Orta Asya ülkeleriyle ekonomik bağları genişletmek için bölgeye açılan bir kapıya, İpek Yolu ülkeleriyle ticaret olanaklarına, büyük hammaddelerin tedarikine vb. sahiptir. Azerbaycan için Türkiye, enerji kaynaklarının dünya pazarlarına tanıtımında, Avrupa Birliği ile ekonomik bağların derinleştirilmesinde, bölgesel ve uluslararası stratejik projeler vb. gibi durumlarda kolaylıklar sağlamaktadır (Abdullayev, 1998: 66).

2008 yılının başlarında, Azerbaycan Cumhuriyeti Parlamentosu “Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında Uzun Dönemli Ekonomik İşbirliği Programı ve Uygulama Planı” kabul etmiştir. Şimdiye kadar, iki ülke arasında çeşitli alanları kapsayan 130'dan fazla belge imzalanmıştır. Bağımsızlığın ilk yıllarında,

Türkiye'den yapılan yıllık ithalat hacmi 116 milyon dolar olurken, Azerbaycan'dan mal ve hizmet ihracatı 24,85 milyon dolar oldu (www.economy.gov.az).

Her geçen yıl genişleyen ekonomik ilişkiler şimdiden yeni bir dönemin başlangıcına işaret ediyor. Azerbaycan ve Türkiye ekonomisinin son yıllardaki dinamik gelişimi, bu ülkeler arasındaki ticaret dönüşümünün artması, karşılıklı yatırım hacminin artırılması, işletmelerin ve diğer alanların faaliyetlerinin genişletilmesi konusunda kendini gösteriyor.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki Haziran 2019'da gerçekleşen ticaret cirosu, Haziran 2018'e göre 644.300 milyon dolar artarak 789.259 milyon dolar olmuştur. Türkiye'nin Haziran 2019'da Azerbaycan'a ihracatı 598,551 milyon dolar iken, Azerbaycan'dan yapılan ithalat 190.708 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticaret hacmi Ocak-Haziran 2019'da 2018 yılının aynı dönemine göre 674,574 milyon dolar artarak 1,578 milyar dolara yükselmiştir ve 381,413 milyon dolar olmuştur (Azerbaycan istatistik Birimi, 2018).

Tablo 8. 2017 yılında önemli ürünlerin ithalatı

Ürünler	Ülke	Miktarı	Fiyatı, bin ABD doları
Diri ev kuşları, bin tane	Toplam	2.209,4	4.116,5
	Türkiye	1.243,3	760,4
Kuş eti ve onun ilave ürünleri, ton	Toplam	25.829,6	31.024,6
	Türkiye	1.935,3	1.459,8
Taze ve dondurulmuş balık, ton	Toplam	9.880,0	15.569,5
	Türkiye	295,3	924,6
Süt ve kaymak, ton	Toplam	8.872,9	14.344,2
	Türkiye	687,2	1.337,9
Peynir ve kesmik, ton	Toplam	6.383,0	20.753,4
	Türkiye	392,1	1.474,4
Kuş yumurtaları, tane	Toplam	40.516,8	10.377,3
	Türkiye	32.077,1	8.217,5
Patates, ton	Toplam	160.407,4	33.046,9
	Türkiye	15.448,7	4.628,6
Taze sebze, ton	Toplam	28.083,2	15.241,5
	Türkiye	7.031,3	3.782,7
Taze meyve, ton	Toplam	74.939,2	67.129,8
	Türkiye	25.118,3	13.942,4

Çay, ton	Toplam	13.585,5	53.984,1
	Türkiye	37,8	333,5
Buğday, bin ton	Toplam	1.274,4	227.167,8
	Türkiye	0,2	151,9
Bitki yağları, ton	Toplam	131.028,5	121.162,4
	Türkiye	980,2	1.490,0
Margarin, gıda için yararlı diğer karışımlar, ton	Toplam	20.101,8	25.694,0
	Türkiye	477,0	669,0
Et salamı ve diğer analoji ürünler, ton	Toplam	2.347,7	8.711,9
	Türkiye	162,9	500,3
Şeker ürünleri, ton	Toplam	14.477,9	25.197,7
	Türkiye	1.238,8	3.723,9
Çikolata ve Çikolata ürünleri , ton	Toplam	18.581,1	52.905,9
	Türkiye	1.408,6	5.809,0
Makarna ürünleri, ton	Toplam	9.129,8	7.343,6
	Türkiye	6.768,6	4.104,7
Ekmek, unlu şekerli ürünler, ton	Toplam	24.213,8	48.358,5
	Türkiye	8.233,9	19.007,3
Mineral ve gazlı sular, bin l.	Toplam	6.184,3	48.492,1
	Türkiye	481,9	2.820,5
Bira, bin l.	Toplam	547,3	5.880,9
	Türkiye	209,0	1.991,1
Tütün, ton	Toplam	2.555,2	6.472,7
	Türkiye	105,8	677,1
Sigara, mln. Tane	Toplam	11.033,5	160.055,2
	Türkiye	159,8	1.789,2
Doğal kum, ton	Toplam	27.403,9	2.599,4
	Türkiye	1.138,9	251,9
Kvars, ton	Toplam	1.948,9	169,5
	Türkiye	220,0	54,6
Doğal baryum sülfatı, ton	Toplam	70.236,9	12.751,3
	Türkiye	49.511,3	8.664,5
Granit, abide ve inşaat için diğer taşlar, ton	Toplam	10.483,3	1.478,0
	Türkiye	224,4	158,5
İlaç, ton	Toplam	15.042,1	211.540,5
	Türkiye	1.414,2	23.741,7
Mineral gübreler, ton	Toplam	180.545,6	54.373,4
	Türkiye	3.244,1	2.599,3

Gips, ton	Toplam	1.919,3	266,4
	Türkiye	75,0	55,8
Çimento, bin ton	Toplam	30,5	6.966,4
	Türkiye	1,4	312,8
Taş kömür, ton	Toplam	3.127,4	261,7
	Türkiye	147,6	43,0
Yağ, ton	Toplam	32.791,2	57.423,3
	Türkiye	7.215,1	14.635,2
Sabun, ton	Toplam	15.344,3	23.253,3
	Türkiye	7.436,6	9.945,3
Sentetik temizleyici maddeler, ton	Toplam	57.693,5	63.210,3
	Türkiye	35.119,5	35.043,0
Ethylene polymer, ilkin formada, ton	Toplam	35.938,5	42.822,0
	Türkiye	743,2	976,1
Propylene polymers, ilkin formada, ton	Toplam	24.510,6	30.720,5
	Türkiye	868,3	1.242,2
Vinylxloride polymers, ilkin formada, ton	Toplam	21.589,9	18.963,6
	Türkiye	2.490,3	2.196,8
Plastik kütleden borular, ton	Toplam	10.532,0	22.531,7
	Türkiye	6.207,5	9.806,2
Lastik, bin tane	Toplam	1.982,7	64.046,8
	Türkiye	128,6	8.140,4
Ağaç mamulleri, metre küp	Toplam	247,3	27.777,3
	Türkiye	11,7	2.798,5
Hammadde, bin metreküp	Toplam	8.790,2	23.560,4
	Türkiye	1.282,1	5.389,8
Gazete kağıdı, ton	Toplam	2.437,1	1.263,6
	Türkiye	6,2	6,2
Kağıttan hijyenik ürünler, ton	Toplam	7.896,6	12.520,5
	Türkiye	2.637,2	5.410,0
Ayakkabı, bin çift	Toplam	37.030,0	65.307,1
	Türkiye	8.814,4	21.923,0
Tuğla, mermer bin tane	Toplam	1.542,5	99,8
	Türkiye	58,1	10,5
Çelik, ton	Toplam	163.175,8	92.770,9
	Türkiye	1.073,9	1.155,2
Soğuk yayılmış çelik ton	Toplam	17.513,2	12.894,6
	Türkiye	1.046,3	1.643,7

Siyah metal borular, ton	Toplam	3.503,6	26.601,6
	Türkiye	710,7	2.711,9
Metal konstrüksiyonlar, ton	Toplam	39.722,0	83.973,3
	Türkiye	29.163,0	51.646,9
Siyah Metallerden mutfak peçleri ve cihazları, adet	Toplam	201.383,0	4.816,2
	Türkiye	133.293,0	2.299,6
Siyah Metallerden mutfak ürünleri, ton	Toplam	4.090,4	8.768,8
	Türkiye	1.065,1	2.833,1
Mutfak buzdolapları, adet	Toplam	23.303,0	5.869,4
	Türkiye	566,0	127,7
Ekskavatörler, diğer yol-inşaat arabaları, adet	Toplam	201,0	9.949,6
	Türkiye	61,0	1.558,9
Çamaşır dolapları, adet	Toplam	163.211,0	28.313,4
	Türkiye	23.223,0	4.393,6
Hesap makineleri, bloklar ve cihazlar, adet	Toplam	346.754,0	69.114,6
	Türkiye	10.163,0	540,3
Elektrik muharrikleri, adet	Toplam	94.661,0	10.064,3
	Türkiye	14.430,0	1.278,2
Elektrik transformatörü adet	Toplam	47.673,0	14.081,7
	Türkiye	18.567,0	7.880,5
Elektrik pilleri, adet	Toplam	1.537.717,0	21.250,6
	Türkiye	94.572,0	4.020,6
Telefon makineleri ve diğerleri, adet	Toplam	145.733,0	1.883,3
	Türkiye	551,0	13,0
Mobil veya başka antensiz ürünler adet	Toplam	819.324,0	69.033,6
	Türkiye	1.596,0	172,1
Televizyon kabul edicileri, adet	Toplam	177.730,0	39.158,0
	Türkiye	8.129,0	1.772,0
Traktörler, adet	Toplam	2.270,0	73.004,2
	Türkiye	171,0	8.051,5
Otobüsler, adet	Toplam	187,0	11.071,8
	Türkiye	124,0	7.034,0
Yük otomobilleri, adet	Toplam	1.227,0	16.221,1
	Türkiye	287,0	3.686,5

Gaz, enerji, sıvı sağlayıcıları, adet	Toplam	406.085,0	13.872,2
	Türkiye	263.575,0	3.667,4
Oturacak mobilyahıları, adet	Toplam	381.698,0	19.815,5
	Türkiye	211.443,0	9.097,5
Ağaçtan ofis, mutfak, yatak mobilyahıları, diğer mobilyalar, adet	Toplam	198.182,0	41.557,6
	Türkiye	112.570,0	20.233,1

Kaynak: www.stat.gov.az

Türkiye, Ocak 2019’da 808 milyon metreküp, Şubat - 683 milyon metreküp, Mart - 591 milyon metreküp, Nisan - 724 milyon metreküp, Mayıs - 770 milyon metreküp aldı. Toplamda, ilk beş ayda Azerbaycan'dan yapılan gaz ithalatı 3 milyar 576 milyon metreküp olarak gerçekleşti. Türkiye, 2018’de Azerbaycan’dan 7 milyar 527 milyon metreküp doğal gaz ithal etti.

Türkiye Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP) (Bakü-Tiflis-Erzurum) ve TANAP üzerinden Azerbaycan'dan doğal gaz ithal etmektedir. 2006 yılının sonlarında görevlendirilen SCP şu anda Şah Deniz gazını Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'ye tedarik ediyor. 2019’un ilk üç ayında, SCP ve genişletilmiş Güney Kafkasya Boru Hattı'nın (SCPX) günlük ortalama günlük kapasitesi 30 milyon metreküpü aştı. Çeyrek boyunca, yaklaşık 9 milyon dolarlık operasyon ve 17 milyon dolarlık sermaye harcaması SCP faaliyetlerine harcandı. İki boru hattı operatörü vardır - BP, SCP tesislerinin yapımı ve işletilmesinden sorumlu teknik bir işletmecidir ve SOCAR, ticari bir SCP işletmecisidir (www.oilfund.com).

4.4.1. Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkilerinin normatif yasal temeli

Azerbaycan bağımsızlığını ilan ettikten sonra, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki siyasi ve yasal işbirliği başlatıldı. 1992 yılının Kasım ayında, küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinin geliştirilmesinde teknik işbirliğine dair hükümetler arası anlaşmalar, ticaret ve ekonomik işbirliği, yatırımların teşviki ve korunması, Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında kredi anlaşmaları ve

diğer belgeler imzalandı. Aynı zamanda, karşılıklı ilişkiler için yasal bir temel oluşturmak için önemli adımlar atıldı (Aras, 2004: 175).

Haydar Aliyev iktidarı döneminde siyasi-ekonomik ve hukuki düzlemde iş birliği daha da derinleşti. 9 Şubat 1994 tarihinde imzalanan “Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti arasında dostluk ve kapsamlı iş birliğinin geliştirilmesi konusunda Sözleşme” ve “Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti arasında iş birliği ve karşılıklı yardım Protokol “her iki kardeş devlet arasında işbirliğinin siyasi ve hukuki yönlerinin tespit olunmasına yol açtı (İbrahimov, 2010: 25).

Azerbaycan Devlet Başkanı İlham Aliyev ile Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül arasında 16 Ağustos 2010 tarihinde Bakü'de imzalanan Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması, Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında siyasi ve yasal işbirliğinin daha da geliştirilmesi için büyük önem taşıyor. Anlaşmada askeri-siyasi ve güvenlik konularında işbirliği, askeri ve askeri-teknik işbirliği, ekonomik işbirliği ve insani konular öngörülüyor. Bu anlaşmanın en önemli yönü, iki ülke arasında askeri siyasi ve güvenlik alanındaki işbirliğidir. Antlaşmanın 2. Maddesi: “Üçüncü bir şahıs veya bir grup devlet tarafından silahlı saldırı veya askeri saldırı yapılması durumunda, Taraflar, BM Şartının 51'inci Maddesinde tanımlandığı şekilde bireysel veya toplu savunma hakkına sahip olmaları için askeri bir güce sahip olacaklar (Göl, 2016: 7).

Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye arasındaki yasal işbirliği alanındaki önemli anlaşmalardan biri, Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında, 30 Haziran 2005 tarihinde Bakü'de imzalanan telif hakkı ve ilgili haklarda işbirliği konusundaki Anlaşmadır. Bu Anlaşmanın 1. Maddesi, “Tarafların, ilk yayınlanma yerlerine bakılmaksızın, diğer Tarafın fiziki ve tüzel kişileri ve yasal halefleri ile ilgili iş ve ilgili haklara bakılmaksızın telif haklarıyla ve ilgili hakları tanıdıklarını belirtmektedir. Taraflar, bu hakların yerel mevzuat temelinde korunmasını sağlayacaktır” (Suleymanov, Huseynov, 2013: 80).

Azerbaycan Cumhuriyeti Adalet Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı arasında 15 Mart 2016 tarihinde Ankara'da yapılan adli uzmanlık alanında işbirliğine dair bir anlaşma, iki ülke arasındaki yasal işbirliğinin geliştirilmesinde kilit faktörlerden biridir. Bu Anlaşmanın 1. Maddesi şunları okuyor: “Bu Anlaşmanın

amacı, adli tıp uzmanlarının uzmanlıklarını desteklemek, adli tıp hakkında ortak bilimsel araştırmalar yapmak, mevcut yöntemleri geliştirmek ve yeni adli tıp, adli tıp ve adli tıp uzmanlıkları yöntemleri geliştirmektir (Suleymanov, Huseynov, 2013: 81).

4.4.2. Karadeniz Ekonomik İş birliği (KEİB)

KEİ Tarihçesi: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (KEİ), 25 Haziran 1992'de İstanbul'da, 11 ülkenin devlet başkanları ve hükümetlerinin katılımıyla kuruldu. Arnavutluk, Azerbaycan, Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan, Yunanistan, Moldova, Romanya, Rusya, Türkiye ve Ukrayna'dan devlet yetkilileri, KEİ'yi İstanbul Zirvesi Deklarasyonu ve Boğaz Deklarasyonu imzalayarak hayata geçirdi. KEİ siyasi sorunları çözmeyi ve çok taraflı bir ekonomik işbirliği modeli olarak ortaya çıkıp bölgeye barış ve güvenlik getirmeyi amaçlamaktadır. KEİ yapılandırma sürecini kolaylaştırmak için Üye Devletler Mart 1994'te İstanbul'da daimi bir uluslararası sekreteryaya kurmayı kabul etti. Sekreteryaya, İstanbul'da bulunmaktadır. Sürecin bir takipçisi olarak, 24 Ocak 1997 tarihinde, üye devletler Karadeniz Ticaret ve İşbirliği Bankası'nın kurulmasına ilişkin bir bildiri imzaladılar. Örgütün en üst organı Dışişleri Bakanları Konseyi'dir. Her üye ülke kuruluşa altı ay süreyle başkanlık eder ve başkanlığının sonunda MFA'nın ülkesinde toplanır (Adıgözölova, 2018: 7).

5 Haziran 1998'de Yalta'da Devlet ve Hükümet Başkanları Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Şartı'nı imzaladı ve belge 1999'da yürürlüğe girdi ve bir kooperatif kurumu haline geldi. Örgütlenme Şartı uyarınca, Üye Devletler aşağıdaki alanlarda işbirliği yapar (Artam,2008: 12) :

- Ticaret ve ekonomik gelişme
- Bankacılık ve Finans
- İletişim
- Enerji
- Taşımacılık, Tarım ve Tarım Endüstrisi
- Sağlık ve eczane
- Çevrenin korunması
- Turizm
- Bilim ve Teknoloji

- Gümrük ve diğer sınır ajansları ile işbirliği
- Organize suçla mücadele, yasadışı uyuşturucu kaçakçılığı, silah ve radyoaktif maddelerin kaçakçılığı, terör eylemleri ve yasadışı göçle mücadele.

KEİ'nin oluşturulması, Avrupa pazarının yaratılış zamanına denk geldi. Bu nedenle, iki sistem ülkesi arasındaki karşılıklı ticaret hacmi önemsizdi.

KEİ Parlamento Meclisi, üye ülkelerin ulusal parlamentoları tarafından temsil edilen bir kurumdur. Parlamento Meclisi, bölgedeki siyasi istikrarı güçlendirmek için 1993 yılında kuruldu. Meclis 70 üyeden oluşur. Her ülkeden delegasyon sayısı, ülke nüfusu ile orantılıdır. KEİ içerisindeki önemli organlardan biri, KEİ üye devletlerinin Dışişleri Bakanlıklarını temsil eden Kıdemli Memurlar Komitesi'dir. Komitenin işlevleri, bağlı kuruluşların faaliyetlerini gözden geçirmek, Konsey kararlarının ve tavsiyelerinin uygulanmasını değerlendirmektir. Komite, KEİ'nin yıllık bütçesini onay için Kurula sunar. KEİ faaliyetleri esas olarak aşağıdaki Çalışma Grupları aracılığıyla gerçekleştirilir (Artam, 2008: 13) :

- Örgütsel Konular Çalışma Grubu
- Ticaret ve Ekonomik Kalkınma Çalışma Grubu
- Bankacılık ve Finans Çalışma Grubu
- Ulaştırma Çalışma Grubu
- Acil Müdahale Çalışma Grubu
- Bilim ve Teknoloji Çalışma Grubu
- Turizm İşbirliği Çalışma Grubu
- Sağlık ve Eczacılık Çalışma Grubu
- Suçla Mücadelede İşbirliği Çalışma Grubu

KEİ ülkeleri, ulusal enerji sistemlerinin tek bir Karadeniz'e entegrasyonu, bölgesel ulaşım koridorlarının tek bir küresel ulaşım sistemine entegrasyonu ve geliştirilmesi gibi vb. ortak projeler üzerinde çalışmaktadır. KEİ ve AB arasındaki ilişkiler genişlemektedir. Örgütün benzersizliği, örgütün kuruluş sırasındaki asıl amacının ticaret değil, üretim işbirliği olmasıdır. Bu nedenle, organizasyon operasyonları sırasında büyük başarılar elde etti. Ancak, sorunlar hala sürmektedir. Bölgesel pazarların gelişimini destekleyen KEİ üye ülkeleri arasında sürdürülebilir bir işbölümü yoktur. Rusya'nın KEİ bölgesindeki emtia cirosundaki payı son birkaç yılda neredeyse % 15 (Ukrayna'nın 2 / 3'ü) olarak sabit kalmıştır. Ukrayna için bu

rakam % 11-12'dir (% 88 Rusya'ya düşmektedir). Türkiye -% 7, Yunanistan – ithalatı % 3 ve ihracatı % 9. Bulgaristan -% 32, Moldova -% 80. KEİ ülkelerinin dış ilişkilerini geliştirmek gereklidir (Genckaya,1993: 19).

Azerbaycan KEİ'nin kurucu üyelerinden biri olmasına rağmen, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki savaş nedeniyle Azerbaycan kuruluşu tam olarak katılamamıştır. Askeri hareketlerin 1994 yılında sona ermesine rağmen, Azerbaycan'da yaşanan ekonomik ve politik durum ülkenin kapsamlı diplomatik ilişkiler kurmasına ve uluslararası örgütlerle ilişkilerini geliştirmesine izin vermedi. Bu açıdan bakıldığında, Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in KEİ'ye ilk katılımının 25 Ekim 1996'da gerçekleşmesi, aslında Azerbaycan'ın bu örgütle entegrasyonunun savaş tarafından ertelendiğinin bir göstergesi. KEİ'de ilk defa konuşan Haydar Aliyev, kuruluşun umutları ve bölgedeki oynayabileceği rol hakkında konuştu. Zirvede Haydar Aliyev, Ermenistan Cumhurbaşkanı Levon Ter-Petrosyan, Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel, Bulgaristan Cumhurbaşkanı Jely Jelly ve Rusya Federasyonu Başbakanı Viktor Chernomyrdin ile de bir araya geldi. Zirve sonucunda, KEİ'nin yeni gelişme umutlarını belirleyen Moskova Deklarasyonu imzalandı (Genckaya,1993: 20).

Azerbaycan Cumhuriyeti, KEİ kapsamındaki ticaret, gümrük, ulaştırma, enerji, çevre, bilgi ve iletişim, araştırma ve teknoloji ve diğerleri gibi bir dizi öncelik alanına sahiptir. Alanlardaki karşılıklı çıkarlar temelinde işbirliğinin geliştirilmesine büyük önem vermekte ve KEİ ile ilgili kuruluşlarda aktif rol almaktadır. 05-09 Eylül 2007 tarihinde, Türkiye, Ankara Elektrik İşbirliği Teşkilatı çerçevesinde, Türkiye Elektrik Kaynakları Araştırma ve Geliştirme İdaresi tarafından düzenlenen Enerji Verimliliği ve Enerji Yönetimi konulu bir seminere katıldı (Genckaya, 1993: 21).

4.5. Azerbaycan'daki Türk Yatırımları

Bağımsızlıktan bu yana, Azerbaycan bağımsız ülkelerle ekonomik ilişkilerin çöküşü, fabrikaların durgunlaşması, şiddetli finansal krizler, arazi işgalleri ve bu durumla başa çıkacak finansal kapasitelerin yetersizliği nedeniyle ülkemize yabancı yatırım çekmeyi zorunlu kılmıştır. Azerbaycan ekonomisinin bağımsızlığın ilk yıllarındaki gelişimini ve daha sonraki gelişmeleri ülkemize yaptığımız yatırımlar ve dış kredilerden kaynakladığını söylemek gereklidir. Batı sermayesi, özellikle de Türk sermayesinin Azerbaycan'a zamanında dahil olması Azerbaycan'ın bugünkü

başarısının kaynağıdır. Ancak, Türkiye ve Batı'nın büyük güçleri tarafından Türkiye ekonomisine yatırım yapmak hiç bu kadar kolay olmamıştı. Bu amaçla, ülkedeki yatırım ortamı oluşturulmalı ve ülke taahhütleri ile güven sağlamak gerekmiştir (Bulut vd., 2009: 96).

Türkiye, 9 Kasım 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülke oldu. Ülkenin Azerbaycan Cumhuriyeti ile diplomatik ilişkileri 14 Ocak 1992'de kuruldu. Aynı yıl iki ülke arasında ticaret, turizm, ekonomi, ulaştırma, bilim, medya, hukuk, istatistik, sanayi, uzmanlık eğitimi ve yatırım alanlarında işbirliğinin temelini attı. 1992 yılında, bu alanlarda Azerbaycan ile Türkiye arasında 13 önemli anlaşma imzalandı (Ahmedov, 2010: 11).

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ekonomik ilişkilerin yasal temeli, 2 Kasım 1992 tarihli iki önemli belge ile kuruldu. Bunlar ticaret ve ekonomik iş birliği, yatırımların teşviki ve korunması anlaşmalarıdır. O zamandan beri, Türk iş adamları Azerbaycan'a yatırım yapmaya başladı. 1994 yılında çifte vergilendirme anlaşması imzalandıktan sonra, bu yatırımların miktarı artmaya başladı. İki ülke arasındaki ticaret hacminde farklı rakamlar bildirildi. 2018 yılında Azerbaycan'da yaklaşık 3.000 Türk şirketi ve Türkiye'de de Azerbaycan yatırımı olan yaklaşık 2.000 şirket bulunmaktadır. Türkiye'nin Azerbaycan'a yaptığı yatırım 11 milyar dolar, Azerbaycanlı şirketlerin Türkiye'deki yatırımları 9 milyar dolardır (Azerbaycan istatistik Kurumu, 2018).

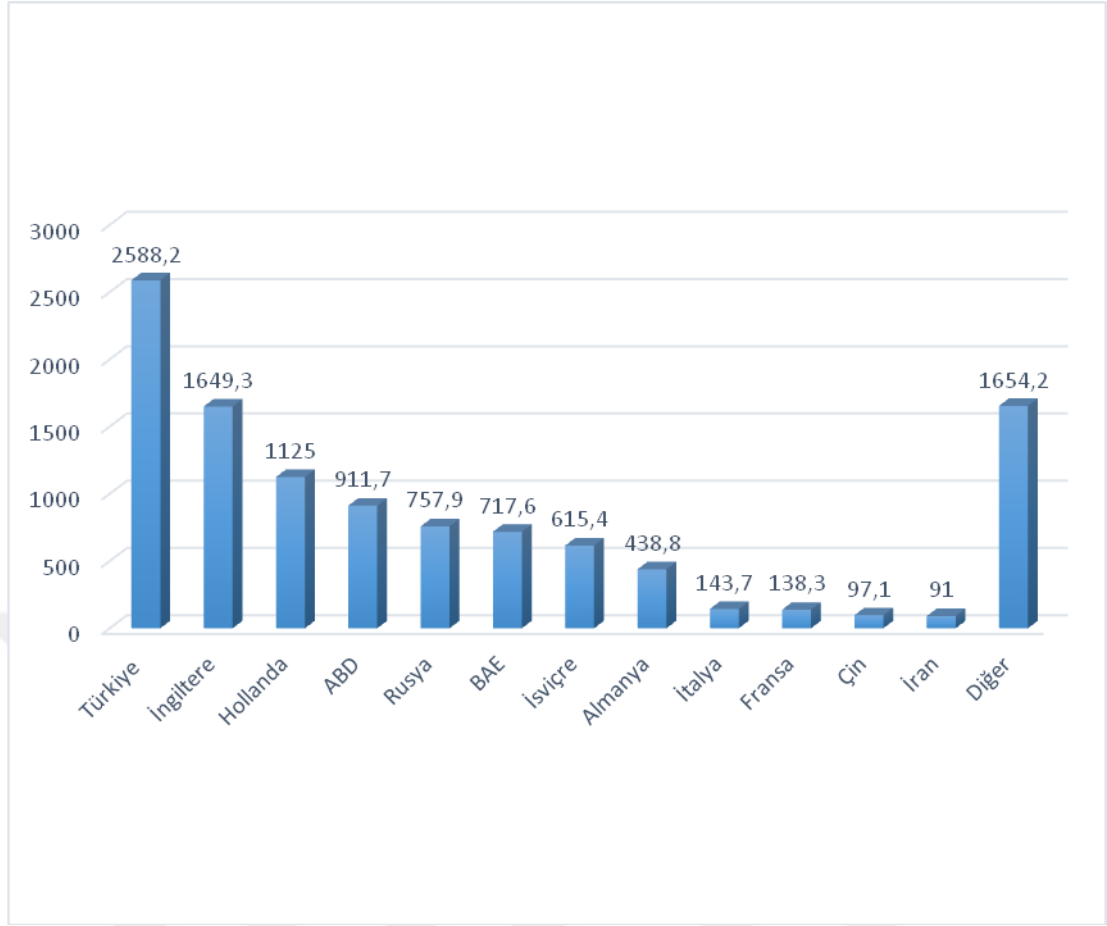
Türkiye ve Azerbaycan, bir dizi petrol ve doğal gaz sözleşmesine ortak olarak katılmaktadır. Türkiye, Azerbaycan petrol ve gaz sektöründe 5 hisseye sahiptir: Bakü-Tiflis-Ceyhan projesinde % 6,15; Azeri-Chirag-Guneshli projesinde % 6,75, Şah Deniz projesi için % 9; Kurdash projesinde % 5; Araz Flames-East projesi % 10 (Azerbaycan istatistik Kurumu, 2018).

Türk Sanayicileri ve İş adamları Derneği - TÜSİAB, Azerbaycan'daki Türklerin faaliyetlerine ve desteğine katkıda bulunmak, üyeleri arasında dayanışma ve iş birliğini teşvik etmek, dil, din ve tarih birliğine dayanan iki ülke arasındaki dostluk ve kardeşlik bağlarını güçlendirmek için stratejiler geliştirmektedir. 16 Kasım 1994 tarihinde Bakü'de kuruldu. Azerbaycan'a yatırım yapmak isteyen iş adamlarına, TUSIAB aracılığıyla Azerbaycan hakkında bilgi vererek, iki ülke arasında ekonomik, sosyal ve kültürel bağların geliştirilmesine yardımcı olmak için

yüzlerce iş adamı yatırım yaptı. Sergilere aktif katılım, Azerbaycan pazarının tanınmasını, Türkiye pazar payının artmasını ve kaliteye önem verilmesini sağlamak için yapılmaktadır. Şirketlerin coğrafyası tüm Azerbaycan'ı kapsıyor. Bakü, Gence, Sumgait, Zagatala, Goychay, Abşeron, Tovuz, Gabala, Şeki, Shamakhi, Aghdash, Lankaran ve Azerbaycan'ın diğer şehir ve kasabalarında kurulan Türk ve ortak şirketlerimiz faaliyetlerini artırmaya devam ediyor. Azerbaycan'daki Türk yatırımları, ilk petrol dışı yabancı yatırımlar arasındadır. Türk girişimciler sanayi ve imalat, telekomünikasyon, inşaat - sorumluluk, basın yayıncılık, gıda, tekstil, eğitim, sağlık, bankacılık ve sigorta, ulaştırma, otomotiv, petrol gibi tüm alanlarda faaliyet göstermektedir. Azerbaycan'da faaliyet gösteren 600'den fazla Türk şirketine yapılan yatırımlar 7,5 milyar doları aştı. Bu firmalarda yaklaşık 50.000 çalışan istihdam edilmektedir (Ahmedov, 2010: 13).

Devlet İstatistik Komitesi'ne göre, 2000'den 2017'ye kadar petrol dışı sektöre giren toplam DYY 2.588,2 milyon dolar olmuştur. Bu miktar Türkiye'de (% 23,7), 1649,3 milyon dolar. (% 15,1) İngiltere'de, 1125,0 milyon dolar. (% 10,3) Hollanda'da, 911,7 milyon. (% 8,3) US \$ 757.9. Rusya Federasyonun'da dolar (% 6,9), 717,6 milyon. Birleşik Arap Emirlikleri'nden (BAE) 615,4 milyon dolar (% 6,6). (% 6,6) Almanya, 143,7 milyon dolar. (% 1,3) İtalya, 138,3 milyon dolar. (% 1,3) Fransa, 97,1 milyon dolar. Çin'de dolar (% 0,9) ve 91,0 milyon dolar. İran şirketlerini dolar (% 0,8) olarak gerçekleştirmiştir (Şekil 3).

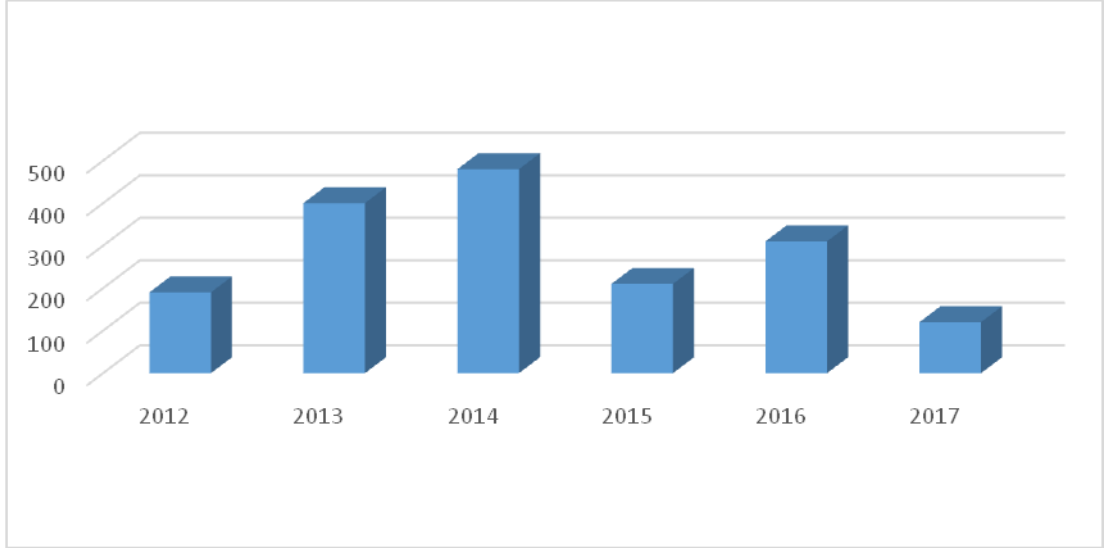
Şekil 3. 2000'den 2017'ye kadar petrol dışı sektöre giren toplam DYY

Kaynak: Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2018

Azerbaycan'ın petrol dışı sektöründeki Türk şirketlerinin yatırımları çoğu kez ön planda tutulmuştur. Ayrıca, her yıl Azerbaycan'ın petrol dışı sektöründe ABD, İngiltere, BAE, Almanya, Fransa ve Rusya'dan bazı yatırımlar yapılmıştır. Ancak son 2-3 yılda Rusya ve İsviçre'den yapılan yatırımlarda hızlı bir artış oldu. Ülkenin petrol dışı sektöründeki DYY'deki düşüşün ardından İsviçre, Rusya ve Türkiye, 2016'daki keskin artışta belirleyici bir rol oynadı: aynı yılda 1,7 milyar ABD doları (Azerbaycan Devlet İstatistik Kurumu, 2018).

Şekil 4. Azerbaycan Petrol dışı sektörüne Türk Yatırımları, 2012-2017. Mln, ABD doları

Kaynak: Azerbaycan İstatistik Kurumu, 2018

Bugüne kadar, Devlet İstatistik Kurumuna göre, Türkiye'nin Azerbaycan ekonomisine yaptığı yatırımlar, 9,1 milyar dolar olan petrol sektöründeki 11,8 milyar dolar oldu. Buna neden, Hükümetin, sergilere katılarak, indirimler sunarak, ticaret evleri ve diğer etkinlikleri açarak girişimcileri desteklemesidir.

4.6. Enerji Sektöründeki İlişkiler

Azerbaycan Cumhuriyeti, uluslararası enerji projelerinin uygulanmasında Türkiye ile yakın iş birliği içindedir. Türkiye TPAO, petrol ve gaz stratejisinin temellerini ve Şah Deniz gaz sahasının temellerini atan Yüzyıl Sözleşmesinde bir hisseye sahiptir. Botaş şirketi, Türkiye'den geçen Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihracat boru hattının ve Güney Kafkasya doğal gaz boru hattının (Bakü-Tiflis Erzurum) yapımında önemli bir rol oynadı. Halen, Türk şirketleri TPAO ve Botas, her iki boru hattını işleten şirketlerin ortakları arasındadır (Hasanov, 2013: 21).

Azerbaycan'ın daha geniş Avrupa pazarına girmesi için elverişli koşullar yaratan, Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattı bölge ülkelerine doğal gaz ihracatının başlangıcıdır. Aynı zamanda, alternatif enerji kaynakları arayan Avrupa ülkeleri, Azerbaycan'ın enerji kaynaklarıyla daha fazla ilgilenmektedir. Zira, Rusya'dan enerjiye olan bağımlılığı azaltmak isteyen Batılı ülkeler için, gaz arz ve rotalarını çeşitlendirme konusu önemli bir görevdi. Bu alandaki girişimler yeni enerji projelerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur (Ahmedov, 2010: 20).

13 Ocak 2011 tarihinde, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Avrupa Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso, Güney Gaz Koridoru Ortak Bildirisini imzaladı. Böylece, Azerbaycan gazının Avrupa pazarına girişi için önemli bir siyasi anlaşmaya varıldı. Karşılıklı ilgiye dayanan bu belge iş birliğinin gelişiminde yeni bir aşama başlattı (Hasanov, 2013: 22).

Avrupa'ya yapılan gaz ihracat projesinin uygulanması, Türkiye ile müzakerelerin sonucuna bağlıdır. Son olarak, 25 Ekim 2011'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Türkiye ziyareti sırasında gergin tartışmalara son veren bir dizi anlaşma imzalandı. İmzalı belgeler gaz alımı ve nakli şartlarını düzenledi ve Azerbaycan gazının Türkiye ve Avrupa'ya nakli için elverişli bir yasal taban oluşturdu (Hasanov, 2013: 27).

Azerbaycan'ın inisiyatifi olarak TANAP, Türkiye ile birlikte boru hattının inşa edilme sorumluluğunu üstlendi. Aksi halde Şah Deniz sahasının gelişiminin ikinci aşaması tekrar ertelenmelidir. Bu Azerbaycan'ın ekonomik ve politik çıkarlarına ciddi bir darbe oldu. Bu nedenle, durumu doğru değerlendirerek operasyonel bir karar vermek gerekliydi. Azerbaycan ve Türkiye yeni bir doğal gaz boru hattı olan TANAP'ın inşasını finanse etmeyi kabul etti ve stratejik olarak önemli bir karar aldı (Ahmedov, 2010: 22).

Planlanan gaz ihracatına paralel olarak boru hattı inşaatı çalışmalarına devam edilmesi gerekiyordu. Bu bakımdan, 26 Haziran 2012 tarihinde İstanbul'da Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve zamanın Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın katılımıyla imzalanan belgeler büyük önem taşıyordu. Bu projenin uygulanması Azerbaycan, Türkiye ve Avrupa'nın enerji güvenliğinin güçlendirilmesine önemli bir katkı olarak kabul edildi. TANAP projesinin, Avrupa ülkeleri tarafından Nabucco çevresindeki uzun vadeli etkisiz görüşmelerin mantıklı bir sonucu olduğu belirtilmelidir.

Türkiye üzerinden yeni bir gaz boru hattı projesinin ortaya çıkması, Nabucco'nun değişmesini ve Türkiye-Bulgaristan sınırında başlayan Nabucco Yeleği olmasını sağladı. Azerbaycan ile Türkiye arasında karşılıklı yarar sağlayan iş birliğinin bir tezahürü olan TANAP'ın uygulanması çalışmaları devam etmektedir. Projenin yasal tabanının oluşturulması doğrudan inşaat aşamasına geçmesine izin verdi (Artam, 2008: 20).

Güney Gaz Koridoru projesinin uygulanması, transit ülke olan Gürcistan'ın para harcamadan gelir elde etmesini, doğal gaz ihtiyacını karşılamasını ve istihdam yoluyla sosyal sorunların ele alınmasında ilerleme kaydetmesini sağlamıştır.

Türkiye, yeşil yakıt ihtiyacını ortadan kaldırmanın yanı sıra, aynı zamanda sosyo-ekonomik kalkınmayı etkileyebilecek ciddi bir araç olarak, Azerbaycan'dan daha ucuz bir fiyata gaz aldı. Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Yıldız'a göre, Türkiye sadece TANAP boru hattına 4 milyar dolar yatırım yaptı. Bu, ülkenin ekonomik ve lojistik yeteneklerini, insan gücünü, ticaret ağını vb. kullanımında kendini kanıtlayacaktır (Panfilova, 2015: 154).

Trans-Anadolu boru hattının temel atma töreni, Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye iş birliğinde yeni bir aşamanın temelini attı. Enerji ve ulaştırma iletişimi alanındaki bölgesel bağlantılar daha da güçlendirildi ve geliştirildi. İş birliği biçimi daha geniş bir nitelikteydi. Yunanistan, Arnavutluk, İtalya ve Bulgaristan gibi diğer ülkelere katılma fırsatları açıldı. ABD hükümetinin siyasi konumu, TANAP'ın ve diğer projelerin kaderinde de önemli bir rol oynadı. Törende konuşan ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Hochstein, “ABD hükümeti bu projenin önemine inanıyor ve Avrupa'da enerji güvenliğine bağlı. Bu nedenle ABD hükümetinin TANAP ve TAP aracılığıyla Güney Gaz Koridoru gibi projenin ulusal güvenlik çıkarlarına uygun olduğunu düşünüyor” (Öğütçü, 2015: 188).

4.6.1. Kafkasya Jeopolitiğinde Hazar'ın Enerjideki Stratejik Önemi ve Türkiye'nin Rolü

Tarihi boyunca, Güney Kafkasya bölgesi stratejik ve jeopolitik önemi nedeniyle büyük güçlerin dikkatini çekmiştir. Bugün Güney Kafkasya bölgesi, zengin enerji kaynaklarını, tarihi İpek Yolu üzerindeki konumunu ve enerji koridorunu korumaktaydı. Kafkas bölgesi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan beri her zaman Türkiye'nin çıkarına olmuştur. Bu nedenle Türkiye, bölge için tarihi rekabetin ve mücadelenin aktif bir parçası olmuştur. Sovyet döneminde, Kafkasya cumhuriyetleri bağımsız değildi ve Türkiye ile bu ülkeler arasında doğrudan bir siyasi, ekonomik ve hatta kültürel ilişki yoktu. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana, Türkiye, diğer büyük güçler gibi, kendi Güney Kafkasya politikasını oluşturmaya ve uygulamaya başladı (Bilgin, 2005: 89).

Türkiye, tarih boyunca Ermenistan'ın gösterdiği düşmanca pozisyona ve Türk karşıtı propagandaya rağmen, Türkiye onunla birlikte diğer Güney Kafkasya ülkeleri ile diplomatik ve siyasi ilişkiler kurma isteğini ortaya koydu ve Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıdı. Ancak, Ermeni devleti iddialarıyla bölgede yıkıcı bir unsur olarak biliniyor. Azerbaycan topraklarını işgal eden, Türkiye'ye karşı toprak iddiaları yapan ve Gürcistan'daki Ermeni azınlığı tehdit eden Ermenistan, dört komşusundan üçüyle ilişkilerini kopararak bölgedeki birçok iş birliği projesinden kendisini ayırdı. Bu süreçler sonucunda Güney Kafkasya'da iki iş birliği formatı oluşturulmuştur. Bunlardan biri Rusya-İran-Ermenistan hattında, diğeri Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan hattında kuruldu (Effimoff, 2000: 157).

Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan iş birliği formatı çerçevesinde, belirli projelerle enerji ve ulaşım hatlarının yapımı ve geliştirilmesi konusunda önemli çalışmalar imzalandı. Bu format bölgesel güvenlik iş birliği için yeni fırsatları değerlendirmede de önemlidir. Ancak, 2008 yılında Türkiye'nin Güney Kafkasya'da Ermenistan'a imtiyaz vermesine rağmen, resmi Erivan hiçbir olumlu adım atmamış, aksine Ermeni hükümeti, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerinde inatçı ve saldırgan politikasını sürdürdü (Aydın vd., 2014: 187).

Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasındaki işbirliği formatı, üç ülkenin dışişleri bakanlarının katılımıyla Haziran 2012'de Trabzon Deklarasyonu'nun imzalanmasıyla yeni bir aşamaya girdi. Bölgesel stratejik ortaklık kavramını oluşturma ve resmileştirme anlamında 28 Mart 2013 tarihinde Batum'da yapılan toplantı, üçlü ilişkileri teşvik etti ve Mayıs 2014'te toplantı devlet başkanları düzeyinde yapıldı. Yakın gelecekte, üç devlet arasındaki işbirliğini ve dostluğu daha yüksek bir seviyeye getirmek için, tarihsel ve kültürel bağların önündeki bazı engelleri veya olumsuz unsurları ortadan kaldırmak önemlidir. Bu ilişkilerin kurumsallaşması, üç devlet arasındaki belirli taahhütlere yol açacak ve sağlıklı bir ilişki yaratacaktır (Aydın vd., 2014: 189).

Bu yönde atılan ilk önemli adım, 8 Haziran 2012 tarihinde Trabzon'da dışişleri bakanlarının üçlü toplantısı ve bu toplantı sonucunda kabul edilen bildiridir. Deklarasyon, demokrasinin, insan haklarının, serbest piyasa ekonomisinin, egemenliğin ve ülkelerin toprak bütünlüğünün önemini vurgulamaktadır. Yeni projeler geliştirmek ve eklemek amacıyla Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projelerinin önemi ve başarıları tartışıldı. Deklarasyon, Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan

arasındaki siyasi, ekonomik, kültürel ve altyapı alanlarında iş birliği fırsatlarının genişlediğine vurgu yapmakta ve üç devletin üyelikte birbirlerini destekleyeceğine söz vermiştir. Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye'nin terörizm, aşırılıkçılık, ayrılıkçılık, uyuşturucu kaçakçılığı ve diğer uluslararası suçlarla mücadelede iş birliği yapacakları söyleniyor. Ortadoğu da dahil olmak üzere coğrafi konularda görüş alışverişinin önemini vurgulayan uluslararası liman Bakü'de yapılacak ve Doğu-Batı transferinde önemli bir rol oynayacaktır. Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan Dışişleri Bakanlıklarının belirli aralıklarla toplanacağı ve 2013-2015 için bir eylem planı geliştireceği de açıklandı (Aydın vd., 2014: 190).

Doğal olarak, bu yaklaşım politik analistler tarafından çeşitli şekillerde yazılmıştır. Bu yazıların çoğu spekülatif, önyargılı ve tek taraflı. Makaleler, üçlü işbirliğinin Kremlin tarafından karşılanmadığını, dolayısıyla Türkiye ve Azerbaycan'ın kendilerini tehlikeye attığını, üçlü formatın aslında askeri olduğunu, yapım aşamasında olan demiryolunun askeri amaçlar için kullanıldığını ve Azerbaycan ile İran arasındaki büyük çatışmaların (silahlı çatışma) olduğunu söylüyor.) Türkiye ile Azerbaycan arasındaki askeri işbirliği, Ermenistan ve Rusya arasındaki askeri ittifakın potansiyel risklerini etkisiz hale getirmeyi amaçlıyor. Bilindiği üzere, 16 Ağustos 2010'da Azerbaycan ile Türkiye arasında Stratejik İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Anlaşması imzalandı. Birkaç gün önce, Ermenistan ve Rusya, Rusya'nın Ermenistan'daki askeri üssünün kira süresini uzatmak için bir anlaşma imzaladı. Daha önce de belirttiğimiz gibi, Ermenistan bir yandan Rusya ile ikili bir askeri ittifak yaratmakta ve Toplu Güvenlik Antlaşması Örgütü üyesi olarak askeri potansiyelini kendi lehine kullanmaktadır, ancak İran ile işbirliği ve komşuluk politikasını da güçlendirmektedir. Öte yandan, NATO ve Avrupa Birliği ile ilişkilerini geliştirme isteğini (tamamlayıcı politika) dile getirerek iki taraflı oynamaya çalışmaktadır. Bu durumda, Azerbaycan'ın yanı sıra Gürcistan'ın bölgesel ittifakının formatı da çok doğal ve hatta gerekli bir adım olarak görülmelidir (Aydın vd., 2014: 191).

10 Aralık 2014 tarihinde imzalanan Deklarasyonda, üç devlet de bir kez daha ittifakın iradesini ortaya koydu. Belge, 8 Haziran 2012 tarihli Trabzon Deklarasyonu, 28 Mart 2013 tarihli Batum Tebliği ve 19 Şubat 2014 tarihli Ganja Deklarasyonu ile bu diyalog mekanizmalarının politika diyalogu ve üçlü niteliğine dayanan üçlü bölgesel işbirliğinin önemini vurgulamaktadır. Bakanlar, düzenli üçlü toplantılar

düzenlemenin, bu toplantıları diğer alanlarda geliştirmenin, mevcut diyalog ve ülkeler ile uluslararası kuruluşlar arasındaki işbirliğini çeşitlendirmenin önemli olduğunu düşündüklerini söylediler (Azerbaycan Ekonomi Bakanlığı, 2018).

4.7. Azerbaycan – Türkiye İlişkilerinde Enerji Projeleri

Mevcut jeopolitik ortamda Azerbaycan'ın güvenilir bir stratejik ortağı olan Türkiye ile ilişkilerinin güçlendirilmesi ve genişletilmesi, Azerbaycan'ın dış politikasının çok önemli bir parçasıdır. İki ülkenin işbirliğinin geliştirilmesinde her iki ülkenin devlet başkanlarının ve hükümet başkanlarının yanı sıra siyasi, ekonomik, ticaret, bilim, eğitim, kültür ve diğer alanlarda ilgili organların başkanlarının karşılıklı ziyaretleri önemli rol oynamıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti 18 Ekim 1991'de bağımsızlığını kazandıktan sonra, 9 Kasım 1991'de Azerbaycan'ı tanıyan ilk devlet Türkiye oldu. Azerbaycan ve Türkiye, 14 Ocak 1992'de diplomatik ilişkiler kurdu. Daha sonra Azerbaycan Türk Elçiliği ve Nahçıvan'daki Başkonsoloslugu açıldı. Bağımsızlığın ilk yıllarında, Türkiye, iki kardeş ülke arasında karşılıklı yarar sağlayan işbirliği ilkelerine dayanarak, cumhuriyetimizin devlet kurma sürecindeki çabalarını destekledi ve kapsamlı ilişkilerin geliştirilmesine yardımcı oldu. Azerbaycan'ın dünya toplumu ile bütünleşmesinde Türk devletiyle kapsamlı işbirliğinin genişletilmesine, bölgesel güvenliğin korunmasına ve Azerbaycan'ın politik, ekonomik ve bilimsel-kültürel çıkarlarının uygulanmasına özel önem veren Haydar Aliyev gerçekleştirmiştir (Aydın vd., 2014: 193).

4 - 11 Şubat 1994 tarihlerinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı olarak Haydar Aliyev'in gerçekleştirdiği ilk resmi ziyareti, ikili ilişkilerin gelişmesine yeni bir ivme kazandırdı. Ziyarette Azerbaycan ile Türkiye arasında işbirliği ve karşılıklı yardımlaşma protokolü, ekonomik, bilimsel, teknik ve kültürel alanlarda işbirliği anlaşması, dostane ve kapsamlı işbirliğinin geliştirilmesi anlaşması ve diğer önemli belgeler imzalandı (Mammadov, 2013: 10).

Yabancı petrol şirketleri konsorsiyumunda 20 Eylül 1994 tarihinde “Yüzyıl Sözleşmesi” nin imzalanması, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki stratejik ortaklığın ilk önemli tezahürü oldu. Ayrıca, 12 Nisan 1995 tarihinde, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Tansu Çiller başkanlığındaki Türk heyetinin ziyareti sırasında, Türkiye'nin petrol konsorsiyumu içindeki % 1,75'lik payın Azerbaycan petrolünün

pahasına % 6,75'e yükseltilmesi sözleşmesi imzalanmıştır. İmza, iki ülke arasındaki ilişkinin hem ekonomik hem de politik açıdan en önemli göstergesidir (Aydın vd., 2014: 195).

İki devlet başkanının düzenli karşılıklı ziyaretleri, ülkelerimiz arasındaki ilişkilerin daha da gelişmesine katkıda bulunmuştur. Bu nedenle, Türkiye Cumhurbaşkanı Demirel'in 7-9 Aralık 1995 tarihlerinde Azerbaycan'a resmi ziyareti sırasında imzalanan Ortak Açıklama, Birleşmiş Milletlerin uluslararası ilişkilerde rolünü güçlendirmenin, bölgedeki çatışmaları çözmenin ve küresel sorunları aktif olarak ele almanın önemini vurgulamaktadır. İşgal altındaki Azerbaycan topraklarının Ermenistan'dan derhal ve koşulsuz olarak kurtarılması ihtiyacı tekrar yansıtıldı. Ek olarak, Ekonomik İşbirliği Anlaşması, dostane ilişkilerin geliştirilmesine ilişkin ilke ve talimatlara olan sarsılmaz bağlılığı yinelemektedir (Mammadov, 2013: 12).

14-15 Nisan 1996 tarihlerinde T.C. Başbakanlığı başkanlık eden Türkiye Cumhuriyeti heyetinin ziyaretinde M. Yılmaz, "Azerbaycan-Türkiye Ortak Beyannamesi" belgesine imza attı. Aynı zamanda, 1996 yılında iki ülke arasındaki askeri, teknik ve bilimsel alanlarda iş birliğine ilişkin bir dizi belgenin imzalanması Azerbaycan-Türkiye işbirliğinin kapsamını daha da genişletti. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 5-8 Mayıs 1997 tarihlerinde Türkiye'ye resmi ziyareti sırasında yapılan tüm toplantılar, ülkemizin Türkiye ile ilişkilerin daha da gelişmesine büyük önem verdiğini gösterdi. Böylece, ziyaret çerçevesinde, Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Stratejik İşbirliğinin Derinleştirilmesi Beyanı ve ayrıca çeşitli alanları kapsayan 9 belge imzalandı (Mammadov, 2013: 15).

Azerbaycan petrol stratejisinin uygulanması, bölgesel istikrarı güçlendirmek ve komşu ülkelerle, özellikle de Türkiye ile stratejik ortaklıkları derinleştirmek için önemlidir. Hazar bölgesindeki ve Azerbaycan'ın müttefiki olan aktif konumuyla Türkiye, dikkatini cumhuriyetin petrol rezervlerinin dış pazarlara doğru yönlendirmesine odaklanmıştır. Bu amaçla, Türk hükümeti Bakü-Tiflis-Ceyhan ana petrol boru hattını başlattı ve boru hattının güvenliğini sağlamak için bazı önerilerde bulundu.

Ham petrolün Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye’den 18 Kasım 1999’da yapılan AGİT Zirvesi’nde tartışmalı bir tartışma olan Bakü-Tiflis-Ceyhan ana ihracat boru hattı ile taşınması. Anlaşmanın Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye ve ABD başkanları tarafından imzalanması, bölge ülkelerinin stratejik işbirliği ve entegrasyonu alanında önemli bir adım oldu. Aynı zamanda, bu küresel projenin savunmasında bu ülkelerin başkanları tarafından İstanbul Deklarasyonu’nun kabulü, özellikle Haydar Aliyev olmak üzere Azerbaycan Devleti ile dostluğunu ve işbirliğini sürdürdüğünü doğrulayan çok önemli bir dokümandı.

Modern dünyada Azerbaycan ve Türkiye, BM, AGİT, Avrupa Konseyi ve diğer uluslararası kuruluşlara gerekli desteği sağlıyor. Bu bağlamda, Azerbaycan Cumhurbaşkanı’nın Türkiye’yi ziyareti sırasında yaptığı toplantılar sırasında Akdeniz’deki son olayların yanı sıra Asya’daki Etkileşim ve Güven Artırma Önlemleri Konferansı Zirvesi’nde yaptığı konuşmada İsrail’in İsrail gemisine saldırılarını kınadı ve insanları öldürdü. Azerbaycan bu konuda Türkiye ile dayanışma içinde olduğunu ifade etti. Aynı zamanda, İstanbul’daki Azerbaycanlı gazetecilerle yapılan röportajda, devlet başkanı şunları söyledi: “... Biz her zaman Türkiye ile birlikteyiz. Biz her zaman Türkiye’yi her konuda destekledik ve bugün hala destekliyoruz (Mammadov, 2013: 18 Mammadov, 2013: 10).

4.7.1. Enerji Projelerinin iki devlet arasındaki ilişkilerde rolü

Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin bu düzeyde gelişmesi, bölgenin genel gelişimine ve istikrarına katkıda bulunmaktadır. Aynı zamanda, Türk dünyasının daha yakından bir araya gelmesini sağlayan en önemli faktörlerden biri Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin gelişmesidir. Bu bağlamda, Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, “Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, tüm Türk dünyası için de önemli bir rol oynamaktadır.

Şu anda ülkelerimiz arasındaki yüksek politik ilişkilere rağmen, ekonomik ilişkilerin daha da güçlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun nedeni, Azerbaycan ve Türkiye’nin mevcut potansiyelinin, özellikle karşılıklı ticaret hacminin, ekonomik alandaki ilişkilerin hacmini önemli ölçüde arttırmasına izin vermesidir. Son yıllarda bu yönde birkaç önemli adım atılmıştır. Enerji sektöründeki ülkelerimiz arasındaki tüm önemli detayları kabul eden yeni bir gaz sözleşmesinden bahsediyoruz. Geçtiğimiz ay, Türkiye ve Azerbaycan, gaz satışı ve nakliyesiyle ilgili

tüm konularda anlaştılar. Halen, belirli teknik çalışmalar yürütülmekte ve ilgili sözleşme imzalanmak üzere hazırlanmaktadır (Mammadov, 2013: 17).

İki devlet arasında yeni bir anlaşmanın imzalanması, geniş bir coğrafi alanda enerji politikasının ana hatlarını belirleyen önemli faktörlerden biri olacaktır. Avrupa Birliği ve diğer Batı lkelerinin dört gözle beklediği nl Nabucco boru hattının inşası, büyük ölçüde Azerbaycan ile Türkiye arasındaki yeni bir gaz anlaşması ile gerçekleşiyor. Tüm bunlar, enerji sektöründeki ülkelerimiz arasındaki güçlü bağların küresel enerji güvenliğine yeni önemli katkılar sağlayacağını göstermektedir. şu ana kadar, Bakü-Tiflis-Ceyhan, Bakü-Tiflis-Erzurum petrol ve doğal gaz boru hatlarının devreye alınması da dahil olmak üzere ülkelerimizin ortak alışması Azerbaycan, Türkiye ve diğer ülkelerin enerji güvenliğini sağlamada önemli bir rol oynuyor.

SONUÇ

Araştırma sonucunda Azerbaycan-Türkiye ilişkileri politik, ekonomik ve yasal olarak gelişmekte olduğu görülmektedir. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ikili ekonomik iş birliği ve yatırıma büyük katkıları her iki ülkenin özellikle Azerbaycan'ın kalkınması için temel faktörler olduğu görülmüştür. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ticaretin cirosu 5 milyar doların üzerinde olduğu yapılan çalışma sonucunda ortaya çıkmıştır. Türkiye ekonomisine tahsis edilen yatırımların hacmi 2020 yılına kadar 20 milyar dolara ulaşırken, bunun 15 milyarı Devlet Petrol Şirketi'ne yönelik olduğu görülmektedir. Bakü-Tiflis Ceyhan boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum boru hattı, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu gibi önemli projeler, iki ülke arasındaki gelecekteki iş birliğinde büyük öneme sahip olduğu araştırma sonucunda görülmüştür.

Yukarıda belirtilen projelerden sonra, 26 Haziran 2012 tarihinde Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ve Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından imzalanan Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP) ülkemizin küresel bir dünya ve bölgedeki etkisini artırdığı görülmektedir. Azerbaycan sadece Türkiye için hayati bir gaz tedarikçisi olmakla kalmadığı, aynı zamanda Azerbaycan gazları da Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşındığı sonucuna varılmıştır.

Bugün Azerbaycan, bölge ve Avrupa'nın enerji güvenliğini sağlamanın yanı sıra, küresel bir enerji pazarında kritik bir rol oynadığı görülmektedir. Azerbaycan'ın payı, Avrupa ülkelerinin bazı gaz pazarında neredeyse yüzde 40'a yükselmiştir. Ayrıca, 2012 yılında her iki ülkenin politik liderlerinin Trans-Anadolu Gaz Boru Hattı inşaatına yönelik faaliyetlerinin bir sonucu olarak bir anlaşmaya varılmıştır. 2017'de TANAP'ın uygulanmasından sonra Azerbaycan'ın Avrupa gaz piyasasında rolü daha arttığı görülmektedir. Bu proje uzun vadeli kalkınmamızın yanı sıra on yıldaki ekonomik ve diğer çıkarların sağlanmasında güçlü bir araç olduğu belirtilmelidir. Azerbaycan'ın mevcut gaz rezervleri cumhuriyet ve diğer ülkelerin 100 yıl içerisinde doğal gaz ihtiyacını karşılaya bileceği sonucuna varılmıştır. Ayrıca 2013 yılında TAP Projesi Trans-Adriyatik boru hattının ihracat yolu olarak seçilmesi tarihi bir sayfa olduğu görülmektedir.

PETKİM Azerbaycan için kendi petrolünü işleyeceği ve katma değeri yüksek ürün haline getirebileceği bütünleşmiş tesisleriyle limanı, tecrübeli kadrosuyla ve

büyüyen pazar payı ile deyim yerindeyse biçilmiş kaftan olduğu görülmektedir. Böyle bir tesisi sıfırdan kurup faaliyete geçirmek bile en iyimser tahminlerle 5-6 yıl zaman almıştır. Faaliyete geçip belli pazar payına ve tecrübeye ulaşması 10 yıllar alacağı öngörülmektedir. Socar 2018 yılına kadar 10 milyar doları Petkim Yarımadası içerisinde, 7 milyar doları da Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı olmak üzere Türkiye’de toplam 17 milyar dolarlık yatırım yaptığı belirlenmiştir. Bu yatırımlardan boru hattı projesinin, Türkiye ve Avrupa için Rus doğal gazına alternatif olması sebebiyle stratejik öneme sahip bir yatırım olduğu görülmektedir. Özelleştirme sonrasında Petkim’in potansiyeli, Azerbaycan’ın stratejik kararlılığı ve Türkiye’nin verdiği destekle 10 milyar dolarlık somut projelerin konuşulduğu Petkim Yarımadasının dünyada örnek gösterilen bir üretim merkezi olacağı anlaşılmaktadır.

Son yıllarda yapılan Türkiye’nin en başarılı özelleştirmesi olarak kayıtlara geçen bu yatırımlar tamamlandığında Türk ekonomisine etkisi daha iyi anlaşılabacaktır. Yatırım hamlesinin ilk ayağı olan 5 milyar dolarlık yatırım bütçesine sahip Star rafineri için bugüne kadar 100 milyon doların üzerinde harcama yapılmış ve temel atma töreni 25 Ekim 2012’de gerçekleşmiştir. Star rafinerisinin 2015 yılında faaliyete başlamasıyla en önemli hammadde olan naftada yüzde 90 dışa bağımlı olan Petkim artık kendi hammaddesini üretebilecek duruma gelecektir. Böylece hem rekabet avantajı sağlayacak hem de her yıl milyarlarca doların dışarıya çıkmasını engelleyerek cari açığın kapanmasına katkıda bulunacağı görülmektedir.

Azerbaycan ile Türkiye ilişkilerinin birçok alanda gelişmesi kuvvetle mümkün gözükmemektedir. Türkiye ve Azerbaycan, ikili ilişkileri bölgede istikrar ve barışın tesis edilmesini sağlamaktadır. Yani Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri herhangi bir ülkeye tehdit oluşturmamaktadır ki, iki ülke ilişkilerinin değeri de bundan kaynaklanmaktadır. Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, “stratejik ortaklık” kavramını tam olarak karşıladığı görülmektedir. Kafkasya’daki mevcut durum dikkate alındığında bu yakın ilişkilerin devam etmesinin beklendiği söylenebilir. Her iki devlet de zor zamanlarında birbirlerini yalnız bırakmamış, dost ve müttefik olduklarını her fırsatta göstermişlerdir. Özellikle 2016’daki terör saldırılarından sonra Türkiye’nin böyle zor bir dönemde Aliyev’in Türkiye ziyareti, Türkiye’ye ciddi bir jest anlamı taşımıştır. Bu da, daha önceki devlet başkanları dönemine de dayanan “bir millet iki devlet” söyleminin günümüzde geçerliliğini koruduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

- Abbasov T. A. (2004), “Tarım Piyasasının Gelişmesine Yönelik Talebin İyileştirilmesi Sorunları”, **Ekonomi ve Yaşam Dergisi**, No: 7-8, Temmuz-Ağustos.
- Abdullayev Mahir. (1998) **Azerbaycan – Türkiye İlişkileri**. Bakı, Mütercim yayın evi.
- Adıgözəlova G. (2018) Azərbycan-Türkiyə diplomatik münasibətlərinin qurulması. [www/strategiya.az](http://www.strategiya.az)
- Ahmedov, R. (2010). **Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Azerbaycan Uygulaması**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Eskişehir.
- Akbarov, Anar (2015). “Hazar Ülkelerinin Başkanları İçincü Zirvesi”. <http://jurnal.meclis.gov.az/news.php?id=253> (Erişim: 13.02.2019). <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2015/08/20150828M1-12-1.pdf> (Erişim tarihi: 13.12.2015)
- Aliyev H. (2004) Bağımsızlığımız sonsuzdur. 19 ciltte. Bakü: Azneş.
- Aliyev T.N., Babayev M.T. (2003) Petrol ve Gaz Endüstrisi İşletmeler ekonomik potansiyel. Bakü: Azneş.
- Amiraslanov Azer (2001), “Devletin Bağımsızlığı ve Ulusal Ekonominin Oluşumu Sorunları”, Danışma Bülteni, Sayı 7 (43), Ekim.
- Aras, O.N. (2004) “Türkiye-Azerbaycan İlişkileri”, **Yeni Yüzyılda Azerbaycan’ın Sosyo Ekonomik Yapısı**, pp.173-203.
- Aras, Osman Nuri (2001); **Azerbaycanın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, Der Yayınları, İstanbul.
- Arslan Faruk (1997), “Hazarın Kurtlar Vadisi-Petrol imparatorluğundaki güç savaşları”, İstanbul.
- Artam A. (2008) **Türk Cumhuriyetlerinin sosyo – ekonomi analizleri ve Türkiye ilişkileri**. İstanbul.
- Artam Atila, (1993) **Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo iktisadi Analizleri ve Türkiye İlişkileri**, Sabri Artam Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Aslanlı Araz, “Bakü-Tiflis-Ceyhan: Petrolün Ötesinde Önem Taşıyan Hat”, TUSAM Ulusal Güvenlik Stratejileri Araştırma Merkezi, 05.10.2017, <http://www.tusam.net/makaleler.asp?id=48&sayfa=53>. (25.12.2019).

- Aslanov Elnur, (2012). **Azerbaycan Türkiye: Dostluk, Kardeşlik ve Stratejik Ortaklık**, Derleyenler: Cavid Veliyev, Reşat Resullu, Kenan Aslanlı, Ankara.
- Atakışiyev Mushfig, (2017) New Oil Policy and Economic Development in Azerbaijan, Aspoligraf, Baku.
- Aydın, L.; Bolat, İ. & Yavuz, M. (2014). **Uluslararası Enerji Siyasetinin Dinamikleri ve Türkiye'ye Yansımaları**, Ankara Strateji Enstitüsü Yayını, Ankara.
- Bağırov S., (2014) “Azerbaijan Oil: Glimpses of a Long History”, Journal of International Affairs, June.
- Bağırzade, E. R. (2009). Müstəgil Azərbaycanda Reallaşdırılan İktisadi Siyasətin Leqallaşdırma Aspektləri. “Heyder Eliyev İktisadi İnkişaf Strategiyasının Tentənesi” Mövzusu
- Bal, Halil, (1998), “Azerbaijan’da Petrol ve Petrol Endüstrisine Genel Bir Bakış”. **Kafkas Araştırmaları**. Cilt:4, s. 17-37.
- Bayramov, Vugar ve Abbas, Gulnara, (2017) “Hazar Havzasında Petrol Şoku: Çeşitlendirme politikası ve sübvansiyonlu ekonomiler”, Elsevier, Kaynak Politikası 54: 149-156
- Bayramov, Vugar ve Orujova, Laman, (2017) “Volatility, Çeşitlilik ve Petrol Şoku Kaynak Zengin Türk Ülkeleri: İyileşme Yolları”, “Bilgi, no. 83: 303325,
- Bilgin, M. (2005). **Hazarda son darbe**, IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- BP Statistical Review of World Energy, June 2018.
- Bulut, C., Aras, O. N. ve Süleymanov, E. (2009). “Azerbaijan Ekonomisinin 15 Yılı”, Qafqaz Üniversitesi Kafkasya Araştırmaları Merkezi Yayınları, Bakü.
- Döğüşgen M.(2017) , “Türkiye ve Azerbaycan İlişkilerinin Dönemsel İncelenmesi”, http://www.academia.edu/7057245/türkiye_ve_azerbaycan_ilişkilerinin_dönemsel
- Effimoff, I. (2000). The oil and gas resource base of the Caspian region, Journal of Petroleum, Science and Engineering, 28, 157–159
- Eldaroğlu Ekber (2001) “Azerbaijan Hükümeti Yoksulluk Sorunlarını Çözmek İstiyor,” Azerbaijan Ulusal Demokratik Vakfı **Azerbaycan Bülteni**, 32.
- Ergün İsmet, (1992) “Kolektivist Bir Sistemde Piyasa Ekonomisine Geçiş Sorunları”, **Türkiye Modeli ve Türk Kökenli Cumhuriyetlerle Eski Sovyet Halkları**, Yeni Forum Yayınları, Ankara.

- Eyyubov Mazeddin (2001), Piyasa Ekonomisinde Geçiş ve Endüstri Sektörüne Yönelik Danışma Bülteni, No: 7 (43), Ekim-2001, s. 66-67.
- Gasimov M.(1992) **Azerbaycan Cumhuriyeti dünya arenasında**, Bakı Maarif yayın evi
- Genkaya, O. F. (1993), “The Black Sea Economic Cooperation Project: A Regional Challenge to European Integration”, International Social Science Journal, Cilt 45 No 4,1993
- Göl Hacer , (2016) “Geçmişten Günümüze Azerbaycan”, **Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:5, Sayı:1, Haziran.
- Hajizadeh E.M. (2000) Enerji kompleksi yeni reformların eşiğinde. Bakü: Bilim.
- Hajizadeh EM, Abdullayev Z.S. (2013) Petrol Dökülmesinin Ekonomik Yapısı modernizasyonu. Bakü: Bilim.
- Hasan Elnur Mikail; Alper Tazegül, (2012) **Türkiye ile Azerbaycan Siyasi ve Ekonomik İlişkileri (1990-2005)**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, Kasım.
- Hasanov A. (2005). **Çağdaş Uluslararası İlişkiler ve Azerbaycan Dış Politikası**. Bakü: Azerbaycan
- Hasanov Rasim, (2001) “Azerbaycan'ın Ekonomik Kalkınma Paradigması ve Ekonomik Güvenlik Kavramının Seçilmesi”, Danışma Bülteni, Sayı: 7 (43), Bakü, Ekim
- Hasanov, T. (2013). **Vergilemenin Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları Üzerinde Etkisi: Azerbaycan Örneği**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul.
- Haydar Aliyev, (2001), “Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığının onuncu yıldönümünde”, 20 Mart 2001 tarihli Bakü Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kararı.
- Huseynov V.A., v.d. (2005), Manat'ın Değerlendirme ve Ekonomik Gelişimi: 'Hollanda Hastalığı İçerik ve Tanıklık, Sada Yayınları, Bakü.
- Ibrahimov, R. (2010) “Azerbaijan's Energy Strategy and the Importance of the Diversification of Exported Transport Routes”, **Journal of Qafqaz University**, N. 29, pp. 23-29.
- Isayev S.Z. (2010) “Yatırım Faaliyetlerinin Yasal Düzenlenmesi”. Bakü. 2010.
- Jafarzade Imran (2001), “Gelişim Yılları Yılı”, **Ekonomik Gazete**, 18 Ekim-1 Kasım.

- Jowitt Ken, (1995) “Yeni Dünya Düzensizliği”, (Çev: Levent Köker), Demokrasinin Küresel Yükselişi, (Der: Larry Diamond Marc F. Plattner), Yetkin Yayınları, Ankara.
- Kahraman, Yavuz (2004) “Azerbaycan Ekonomisinin Dış Girişimci Açısından SWOT Analizi”, **Azerbaycan Ekonomi Dergisi**, Sayı: 16, Ağustos.
- Karaca Ayhan (2003), “Azerbaycan'da Ekonomik Dönüşüm Süreci ve 10 Yıllık Reformlar”, [http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DT_ERGI / ocakozel2002 / ayhan.htm](http://www.foreigntrade.gov.tr/ead/DT_ERGI_ocakozel2002/ayhan.htm) (13.03.2019)
- Mammadov Saleh (1998), Enflasyon ve Finansal Piyasa, Bakü
- Morningstar, Richard (2016), “The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: A Retrospective and A Look at the Future,”(CACI Analyst, 8 Ağustos) (www.cacianalyst.org)
- Musayev Akif, (2001) “Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Stratejisi ve Vergi Politikası”, **Ekonomi ve Denetim Dergisi**, No: 10, Ekim.
- Musayeva CQ (2013) Akaryakıt gelirlerinin rasyonel kullanımının modellenmesi. İ.ü.f.d. Yazarın tez. BSU, Bakü.
- Nadirov Asaf (2001), “Yeni Ekonomik Kalkınma Aşaması”, **Azerbaycan Gazetesi**, 15 Eylül.
- Nuriyev Zakir (2004), “2002-2003 Yıllarında Azerbaycan Bankacılık Sistemi”, Konferans Raporu, 1. Uluslararası Konferans 'Azerbaycan'da Bankacılığın Gelişimi' 12 Kasım 14, 2004, Bakü.
- Orta Asya ve Kafkasya araştırmaları (2016). Cilt 1. No: 1. Ankara, Türkiye.
- Öğütçü, Mehmet, (2015) “Azerbaycan'ın” Şahdeniz-2 “projesi ve” Güney Akım “potansiyel tehlike”. Azerbaycan'ın enerji politikası Batı basınında. Bakü, 2015, s.187-188.
- Özel Mustafa (1994), **Değişim ve Kriz**, İz Yayıncılık, İstanbul.
- Özsoy İsmail (1997), **Dağıstan'ın Sosyo-İktisadi Tarihi**, Kaynak Yayınları, İzmir.
- Panfilova, Victoria. (2015) “Azerbaycan'ın enerji kolları”. Azerbaycan'ın Batı basında enerji politikası, Bakü, 2015, s.154.
- Pashayev T.N. (2011). **Yatırım ve modern Azerbaycan ekonomisinin gelişimindeki rolü**. Lankaran, 2011.
- Salimov, Huseynbala (2017). “Bir sonraki Hazar zirvesi ne vaat ediyor?” 16 Ekim. <http://www.azadliq.mobi/a/416735.html> (erişim: 24.05.2019).
- Shakaraliyeva ZA (2013). **Geçiş ekonomilerinde dış yatırım ihtiyacı ve teorik yönleri**. Bakü, 2013.

- Shərifov C., (1998) “Azərbaycanda Valyuta Bazarının Müasir Vəziyyəti və Onun İnkişaf Perspektivləri”, Azərbaycan 21. Əsrin Astanasında, Azərbaycan Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı, Bakı, pp. 551-552.
- Suleymanov, E., Huseynov, R. (2013) “The Importance of Azerbaijan's Energy Revenues in its Exports Volume and the Effects on the National Economy”, International Journal of Business and Social Science, V.4, N.6, 2013, pp.79-87.
- Süleymanov Elçin, Zeynalov Ayaz, (2013) “Azerbaycan Respublikasının Xalis İxrac Funksiyası ve Xarici Ticaret Multipikatoru”, Azerbaycan, Qloballaşma Prosesinde Qafqaz ve Merkezi Asya III beynelxalq Konfrans, 15-17.
- The Report of U.S. (2013)Energy Information Adminstration, “Caspian Sea Region”.
- Uludağ İlhan, Salih Mehmedov, (1992) Sovyetler Birliğı Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo İktisadi Analizi Türkiye İlişkileri, TOBB Yayınları, İstanbul.
- Vefali Tebriz (2003), “Karabağ Ekonomisinin İşareti”, Askeri ve Gazete, 1-15 Nisan.
- Veliyev D. (2008), “Azerbaycan'ın Küresel Ekonomiye Entegrasyonu”, Adiloglu Yayınevi, Bakü.
- Yagubov SH, Mahmudzadeh A.M. (2001), “Azerbaycan'da Tarımsal Reformların Değerlendirilmesi”, **Azerbaycan'da Ekonomik Reformların Özellikleri ve Zorlukları**, Ekonomik Kalkınma Bakanlığı Ekonomik Reformlar Merkezi, Bakü.
- Yalçınkaya Fatih , (2010) “Türkiye ile Orta Asya Devletleri Arasındaki Siyasi ve Diplomatik İlişkiler- Hükümetler üstü Kuruluşlar (1992-2010)”, Elektronik **Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi**, Haziran 2010, Cilt:1 Sayı:1.
- Yergin Daniel (1994) Thane Gustafson, **Rusya, 2011 ve Dünyadaki Yeri**, Sabah Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Reha Fatih Mehmet Sayın, (2013) “Azerbaycan Dış Politikasını Belirleyen Ögeler ve Denge Politikasına Yansımaları”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** 4(1): 023-042.
- Zengin, Eyüp (2012), “Hazar Petrolleri ve Türk Boğazlar Bölgesi”, Qafqaz Üniversitesi, Azerbaycan Devlet Neft Akademisi, Bakü-Tiflis Ceyhan Petrol Boru Hattının Uluslararası ve Bölgesel Önemi, Uluslararası Konferans, Bakü.
- Zengin, Eyüp ve Rövsən İbrahimov (2013), “Bakü- Ceyhan Projesi'nin Türkiye ile Hazar Bölgesi Arasındaki İlişkilerin Gelişmesinde Rolü”, Qafqaz

Üniversitesi, Azərbaycan Devlet Neft Akademisi, Bakü Tiflis Ceyhan Petrol Boru Hattının Uluslararası ve Bölgesel Önemi, Uluslararası Konferans, Bakü.

İNTERNET KAYNAKLARI

Azərbaycan Devlet İstatistik Kurumu. <https://www.stat.gov.az/>. 08.04.2019

Azərbaycan Ekonomi Bakanlığı. <https://www.economy.gov.az/>. 08.04.2019

Azərbaycan Radyo Televizyon Topluluğu [http:// www.aztv.az / readnews.php?lang= az&id=34084](http://www.aztv.az/readnews.php?lang=az&id=34084)

